

DIES IURIS TYRNAVIENSES

Trnavské právnické dni

NOVÁ EURÓPA - VÝZVY A OČAKÁVANIA

PERSONÁLNA PÔSOBNOSŤ RÍMSKEHO A KÁNONICKÉHO PRÁVA A JEJ PRESAHY

Trnavská univerzita v Trnave
Právnická fakulta
Trnava 2016

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons 4.0, Attribution-NonCommercial-NoDerivates. Dielo je možné opakovane používať za predpokladu uvedenia mien autorov a len na nekomerčné účely, pričom nie je možné z diela ani z jeho jednotlivých častí vyhotoviť odvodené dielo formou spracovania alebo iných zmien.

Zborník je výstupom z medzinárodnej vedeckej konferencie Trnavské právnické dni „*Nová Európa – výzvy a očakávania: Personálna pôsobnosť rímskeho a kánonického práva a jej presahy*“ konanej v dňoch 22. – 23. 9. 2016 v Trnave.

Editor:

© doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.

Autori:

© doc. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko, CSc.,
JUDr. Veronika Čunderlík Čerbová, PhD.,
Mgr. Jana Kováčiková, PhD.,
JUDr. Katarína Lenhartová, PhD.,
Mgr. Matej Mlkvý, PhD., LL.M.,
doc. JUDr. Matúš Nemeč, PhD.,
Mgr. Kamila Stloukalová,
Mgr. Ján Šurkala, doc. JUDr.
doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.

Recenzenti:

© doc. JUDr. Blažena Antalová, CSc.
doc. JUDr. Stanislav Přibyl, Ph.D., Th.D., J.C.D.
JUDr. Pavel Salák, Ph.D

Prvé vydanie, Wolters Kluwer, s. r. o., 2016.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani žiadnu jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľov práv.

ISBN 978-80-8168-561-3 (online – pdf)

ISBN 978-80-8168-562-0 (CD-ROM)

OBSAH

Predhovor	5
Vojtech Vladár	
Odpovednosť otce rodiny za zachování familie	7
Kamila Stloukalová	
Contubernium ako tolerované spolužitie v rímskom práve	27
Katarína Lenhartová	
Niektoré aspekty majetkovoprávnej (ne)spôsobilosti rímskych otrokov a detí v otcovskej moci	36
Jana Kováčiková	
Personálna pôsobnosť <i>ius gentium</i> a <i>ius civile</i> a ich vzájomné presahy	51
Ján Šurkala	
Personálna pôsobnosť zákonov v barbarských kráľovstvách a rímske právo	66
Martin Gregor	
Rímskoprávne základy kolíznych noriem Bartola de Saxoferrata	78
Matej Mlkvý	
Vysluhovanie sviatostí pokánia, Eucharistie a pomazania chorých katolíckymi vysluhovateľmi kresťanom, ktorí nemajú plné spoločenstvo s katolíckou cirkvou podľa kánonu 844 Kódexu kánonického práva z roku 1983 a podľa kánonu 1258 Kódexu kánonického práva z roku 1917	93
Róbert Brtko	
Personálne presahy kánonického práva v problematike miešaných manželstiev – zmeny právnej úpravy po Druhom vatikánskom koncile	102
Veronika Čunderlík Čerbová	
Formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi	114
Matúš Nemeč	

PREDHOVOR

V dňoch 22. až 23. septembra 2016 sa uskutočnil v poradí tretí ročník medzinárodnej vedeckej konferencie Trnavské právnické dni (*Dies iuris Tyrnavienses*) organizovanej každé dva roky Právnickou fakultou Trnavskej univerzity v Trnave. Jej organizátori sa vždy snažia stanoviť ústrednú tému s ohľadom na aktuálne otázky spojené s oblasťou práva v tom najširšom možnom zmysle. Nebolo tomu ináč ani tento rok. Ako je všeobecne známe, uplynulej dvojročnici vtláčili ráz zásadné sociálne zmeny, na ktoré sa právo i politika v domácom aj širšom zahraničnom kontexte pokúša reagovať. Aj preto bol ako hlavný cieľ tejto konferencie zvolené prediskutovanie všeobecnosti ako aj jednotlivosti týchto pochodov. Stanovená téma „Nová Európa – výzvy a očakávania“ poskytovala možnosť zapojiť sa do vedeckej diskusie záujemcom venujúcim sa všetkým odvetviám právnej vedy, ale aj odborníkom z príbuzných vedných odborov ako sociológia, politológia alebo religio-nistika. S osobitým potešením možno konštatovať, že s výbornou odozvou sa stretla aj téma sekcie Katedry rímskeho a cirkevného práva s názvom „Personálna pôsobnosť rímskeho a kánonického práva a jej presahy“. V rámci nej aktívne vystúpili viacerí odborníci venujúci sa právnym systémom, ktoré boli pri formovaní moderných európskych právnych systémov, práva Európskej únie nevyvímajúc, tými najdôležitejšími, a preto sa dodnes tešia prívlastku „klasické“.

Z pohľadu staroveku možno všeobecne konštatovať, že antické právne poriadky sa vždy vyznačovali výrazným občiansko-národným charakterom. Prináležitosť k obci preto častokrát zásadne určovala osudy ľudí z hľadiska politiky, práva ako aj sakrálneho začlenenia. V rámci obce bola zase dôležitá rodová či rodinná príslušnosť. Aj v antike však existovali živé kontakty medzi národmi, na čo nevyhnutne reagovali aj právne poriadky. Pre našu dobu je z onej doby najznámejšie práve rímske právo, ktoré sa postupne pretváralo a otváralo univerzálnemu nazeraniu na človeka a osobu. Mnohé pravidlá z rímskeho práva recipovalo aj právo kánonické, ktoré zase muselo v priebehu storočí reagovať na kontakty kresťanov s nekresťanmi a potom aj katolíkov s príslušníkmi iných cirkví alebo náboženských spoločností. Štruktúra cirkevnej hierarchie a množstvo privilégií a exemptných subjektov tiež vyžadovali sofistikovanú podobu práva. Máme za to, že obe klasické

právne systémy predstavujú zdroje trvalej inšpirácie pre našu civilizáciu, a to aj v tejto dobe, keď sa opätovne dávajú do pohybu veľké masy ľudí, často s nie celkom kompatibilnou kultúrou v tom najširšom zmysle slova, ktoré sa osobitne vyznačujú i vlastnými právno-kultúrnymi tradíciami. Pokiaľ ide o samotný priebeh rokovaní v našej sekcii, jej ozdobou bola nielen kvalitná vedecká diskusia, ale tiež vynikajúca atmosféra. Aj preto by som si dovoľil na záver tohto predhovoru veľmi pekne poďakovať všetkým účastníkom, najmä aktívne vystupujúcim, ako aj tým, ktorí pripravili vedecké články na publikovanie v tomto zborníku.

*doc. JUDr. Mgr. Vojtech Vladár, PhD.
vedúci Katedry rímskeho a cirkevného práva*

ODPOVĚDNOST OTCE RODINY ZA ZACHOVÁNÍ FAMILIE¹

LIABILITY OF THE HEAD OF THE HOUSEHOLD FOR THE PRESERVATION OF THE *FAMILIA*

Mgr. Kamila Stloukalová

Katedra právních dějin, Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

Abstrakt: Postavení osoby v římské společnosti se odvíjí od její příslušnosti k určité rodině. Nejdůležitější roli při formování rodiny hraje *pater familias*. Ten je nositelem moci nad členy své rodiny, kterou reprezentuje navenek. Druhou stranou mince je ovšem i určitá odpovědnost. Tento příspěvek se věnuje jednomu konkrétnímu aspektu této odpovědnosti, a to odpovědnosti za zachování rodiny. Úkol otce rodiny spočívá především v obstarání si legitimního mužského potomka. Dále se jeho role týká i péče o rodinný kult, a starosti o zděděný rodinný majetek, který má být předán další generaci. Otec rodiny je odpovědný z naplnění této své role jednak bohům, ale také celé římské společnosti i samotným členům své vlastní rodiny. K dosažení kýženého cíle slouží jak otci rodiny, tak případně i třetím osobám, určité právní nástroje, jako jsou instituty adopce, marnotratnictví a další.

Klíčová slova: římské právo – odpovědnost – *pater familias* – *sacra privata* – *familia* – adopce – adrogace – *testamentum calatis comitiis* – marnotratník – *usucapio pro herede*

Abstract: The social status of a person in the Roman society depends on the membership in a certain Roman family. The most important role in the formation of a family belongs to the *pater familias*. He has the power over the members of his family, and represents them towards the society, too. On the other hand, there is also a liability imposed on him. This paper deals with a particular aspect of such liability, i.e. the liability for the preservation of the family. The *pater familias* has to gain a legitimate male progeny. Further,

¹ Tento příspěvek vznikl na základě plné finanční podpory GA UK a je výstupem grantového projektu č. 1222213 s názvem: „Rodina v římském právu. Postavení jejích členů jako formativní rámec pro fungování právního systému“ v rámci Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze.

he takes care of the private family cult, and of the inherited property, which should be passed over to the next generation. The gods, the whole Roman society as well as the members of the family themselves are the addressees of this father's liability. The father (or certain third person) is provided with certain legal instruments helping him reach the expected result, such as adoption, prodigal custody, etc.

Key words: Roman law – liability – *pater familias* – *sacra privata* – *familia* – adoption – adrogation – *testamentum calatis comitiis* – prodigal custody – *usucapio pro herede*

ÚVOD

Janus byl římský bůh počátku všech věcí. První modlitba na počátku každého soukromého i veřejného díla patřila jemu, stejně tak jako například počáteční měsíc roku, pojmenovaný po něm Januarius. Vedle toho jej Římané také uctívali jako ochránce dveří a bran.² Zobrazovali jej se dvěma obličejí hledícími opačnými směry, přičemž výklad této symboliky je různorodý. Pohled upíraný jak dopředu, tak dozadu značil, že počátek něčeho je zároveň koncem jiného. Zároveň však, vzhledem k jeho ochranné funkci, jedna jeho tvář jakoby bděla nad tím, co se děje uvnitř dveří či bran, druhá je pak střezila tím, že pohlížela ven.³

Vrátíme-li se od tohoto zdánlivě nesouvisějícího úvodu k tématu uvedenému v názvu tohoto příspěvku, zjistíme, že k sobě mají blíže, než se na první pohled může zdát. Pokud se zaměříme na roli otce rodiny v římské společnosti a ve vztahu k *familii*, zjistíme, že dvojí tvář Janovu, stejně jako „ochrannou funkci“ uvedenou v poslední větě předchozího odstavce, lze pomyslně přiřknout i jemu. Nejstarší mužský agnát stojí na pomezí mezi svou rodinou a vnějším světem. Na jednu stranu dohlíží nad tím, co se děje uvnitř *familie*. Je vládcem, který rozhoduje o osudech příslušníků rodiny. Stává se

² Janus prý vládl v Itálii, a jak se dočteme v Macrobových Saturnáliích, za jeho panování „byly všechny domy nedotknutelné a posvátné, a za tuto ochranu mu byly vzdávány božské pocty a po zásluze mu byly zasvěceny vchody a východy domů“. Macrob. *Sat.*

³ Ibid. Q. v. ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha : Nakladatelství Brána, 2000, heslo: Janus a KAMM, A.: *The Romans. An Introduction*. London and New York : Routledge, 1995, s. 87.

jejich soudcem, a v souladu s *ius vitae ac necis* může vynést nad členy své rodiny i trest nejvyšší.⁴ Vše v rodině je spojeno pod triádou mocí *patria potestas, manus a dominica potestas*, jimiž disponuje *pater familias*.⁵ *Pater familias* jako jediný vlastní rodinný majetek, podřízené osoby nabývají pro něj.⁶ Rodová a rodinná příslušnost určovala postavení dotčené osoby ve společnosti, při aplikaci právních norem, ale i v otázkách kultu, a to především soukromého. Téměř absolutní vliv na *status familiae* podřízených svobodných osob a vůbec podobu rodiny, i. e. kdo do ní bude patřit a kdo naopak ne, měl právě *pater familias*. Na jeho konání či nekonání záviselo i blaho a zájmy ostatních členů rodiny, a to, jak uvidíme dále, jak žijících, tak těch již zesnulých.

Druhou pomyslnou tváří vyhlíží otec rodiny „ven“ – do římské společnosti –, kde navenek svou rodinu zastupuje, pouze on je jedinou osobou plně způsobilou k právnímu jednání (podle dnešní občanskoprávní terminologie v České republice svéprávnou).⁷ Totéž se dá však říci o jeho vystupování jako spojnice mezi rodinou a bohy. Jakoby tedy otec rodiny stál mezi vchodovými dveřmi do domácnosti, vládl uvnitř a vystupoval navenek.

Veškeré výhody postavení otce rodiny (moc nad členy rodiny i majetkem a výsadní postavení v rodině při styku s vnějším světem) tak mají i odvrácenou stranu – odpovědnost – a to v několika různých rovinách.

1 ODPOVĚDNOST A JEJÍ DRUHY

Jak charakterizovat pojem odpovědnosti je problém, s ním se dlouhodobě (nejen) právní věda potýká. Rozdílné jsou názory na její samotnou podstatu, ale i na další otázky s ní související. Shoda panuje v tom, že jedním ze zá-

⁴ Postupně však dochází k postupnému, ale zásadnímu omezování moci otce rodiny nad životem a smrtí, významně za císařství. Q. v. STLOUKALOVÁ, K.: Vztah rodičů a dětí ve starověkém Římě. In: VOJÁČEK, L./TAUCHEN, J. (eds.): *III. česko-slovenské právně-historické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference*. Brno : Masarykova univerzita, 2015, s. 303 – 317.

⁵ Alespoň v nejstarších dobách. Vedle tří mocí, díky nimž je spojená celá *familia*, je třeba zmínit i tzv. *mancipium*, moc nad svobodnými římskými občany dočasně se nacházejícími pod mocí cizího otce rodiny v postavení podobném otrokům.

⁶ Q. v. Gai. 2, 86 – 87 a 3, 163.

⁷ § 15 odst. 2 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, v platném znění (k 31. 10. 2016). Hovoříme o soukromoprávním postavení. Ve veřejném právu se stejně tak navenek prezentují i ostatní mužští členové rodiny po dosažení příslušného věku, a to i přes to, že jsou osobami *alieni iuris*.

kladných znakov zodpovednosti je sankce, teda povinnosť snesť újmu za porušenie určitej povinnosti.⁸ Jaká táto sankcia bude, se samozrejme líši predovšetkým v tom, o aký druh zodpovednosti se jedná. Rozoznávame zodpovednosť právnu, morálnu, náboženskú, politickú, a jistě lze uvést i další.

Zabývať se v této souvislosti budeme pouze zodpovednosť, která se týká otce rodiny ve spojení s potřebou zachovat rodinu,⁹ a to především v podobě, jakou nacházíme ve starších dobách, kdy jsou zachovávány tradiční hodnoty, zejména důraz na agnátskou rodinu, založenou a spjatou mocí otce rodiny (i. e. předtím než začalo být upřednostňováno kognátské příbuzenství a oslabována *potestas*), staré římské náboženství, jehož součástí bylo též uctívání předků jako rodinných bohů (i. e. než se římská společnost christianizovala), a než se z římského státu stala světová říše, v níž se setkávají jednotlivé národy, jejich zvyky, myšlení, i náboženství. Zkrátka, představíme si římskou rodinu za času republiky či ještě raného císařství (z hlediska práva předklasického období).

Zodpovednosť otce rodiny není pouze zodpovednosť právní. V životě rodiny existují i jiné povinnosti, které nemusí být dány právní normou, přesto je záhodno je dodržovat. *Pater familias* nese již od nejstarších dob především zodpovednosť za zachování rodiny. V tomto smyslu však nehovoříme jen o pokračování ve vztahu k budoucnosti, ale obecně o kontinuitě určité rodiny v čase. S tím je spjata i starost o naplnění vzájemně provázaných následujících požadavků:

- a) zajištění pokračování rodiny po personální stránce, i. e. získání legitimních potomků, aby příslušná rodina (případně celý rod) nevymřela,
- b) udržování soukromého kultu, i. e. posmrtné zabezpečení předků, a díky tomu též zajištění náboženské ochrany pro rodinu poskytované recipiálně z jejich strany,
- c) zachování rodinného majetku.

Jde o zodpovednosť spíše morálnu, náboženskú, sociálnu a ekonomickú spíše než právní. Jen dodržení všech výše uvedených bodů vedlo k pozitivnímu nazírání na dotčeného otce rodiny. Můžeme se ptát kým – kdo byl tím,

⁸ K otázce zodpovednosti viz například KNAPP, V.: *Teorie práva*. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995, s. 200 a GERLOCH, A.: *Teorie práva*. 4. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007, s. 178.

⁹ Stranou nyní zcela ponecháme zodpovednosť otce rodiny, jakožto osoby samostatně ve svých záležitostech vystupující a za svá právní jednání odpovídající, ve vztazích s třetími osobami, i. e. zodpovednosť, jejíž existenci posoudíme podle kritéria pečlivého otce rodiny (*diligens pater familias*). Stejně tak nebudeme rozebírat právní zodpovednosť otce rodiny za chování osob jemu podřízených, jimž nelze upřít určitou míru způsobilosti k právnímu jednání, vůči třetím osobám stojícím vně rodiny, ať už ve smluvních či deliktálních vztazích.

jemuž byl *pater familias* odpovědný za své jednání v tomto směru – a i zde nalezneme několik opět vzájemně souvisejících odpovědí:

- a) bohům – jak těm „celořímským“, tak hlavně bohům v podobě svých zemřelých rodinných a rodových předků,
- b) římské společnosti; a v neposlední řadě i
- c) jednotlivým rodinným příslušníkům.

Níže pojednáme o jednotlivých povinnostech, které jsou na otce rodiny pro zachování rodiny kladeny, i o tom, z čeho tyto povinnosti vyplývají a jaké mohou být sankce za jejich porušení. Následně také stručně uvedeme, jaké poskytuje právo nástroje jednak otci rodiny, aby mohl plnit svou, výše nastíněnou, roli, a dále také třetím osobám, které jsou zainteresovány na tom, aby se dotčené povinnosti plnily/splnily, v případech kdy *pater familias* buď nekoná, nebo povinnosti přímo porušuje.

2 ODPOVĚDNOST ZA ZACHOVÁNÍ FAMILIE

Jak již bylo uvedeno, odpovědnost za kontinuitu rodu a rodiny je odpovědností především neprávni, ale jednou z hlavních, kterou otec rodiny má. Aby se vyhnul případným sankcím ze strany všech, kteří mají „zájem“ na pokračování familie, je třeba, aby se choval určitým způsobem.

Očekávané chování lze vyjádřit stručně tak, že v ideálním případě uzavře *pater familias* řádné manželství, v němž si také pořídí legitimního potomka, který jakožto dědic vstoupí do jeho právního postavení, a bude po jeho smrti opečovávat rodinná *sacra*, včetně osoby samotného zbožštěného otce rodiny. Ke všemu výše uvedenému by samozřejmě měl otec rodiny přidat i péči o to, aby byl strážěn majetek zděděný po předcích, a ten mohl přejít na další generaci. Pokud je role otce rodiny naplněna tímto způsobem, bude společenství lidí i bohů spokojeno.

Podívejme se nyní, z čeho pramení snaha otce rodiny, co jej nutí vyhovět roli, která je mu římskou společností přiřčena.

2.1 Odpovědnost vůči bohům

V nejstarších dobách, kdy se římská společnost a státní zřízení teprve formovaly, ovládaly rodinný život především náboženské představy. Uvě-

domění si této skutečnosti je velmi důležité pro pochopení utváření rodiny, vztahů mezi jejími členy, i vývoje právních institutů.¹⁰ Základem je myšlení starých Římanů, kteří věřili, že posmrtné blaho duchů zemřelých (Manů) závisí na tom, jak o ně budou pečovat jejich živí rodinní příslušníci, a naopak, že jejich pozemské konání je ovlivňováno pozitivně či negativně duchy jejich zesnulých předků (i když nejen jimi).¹¹ Vedle Manů měla každá domácnost také další bůžky, kteří ji ochraňovali – Penáty a Lary,¹² a nelze zapomínat ani na Genia.¹³

Soukromé kultury každé rodiny/rodu se lišily, jejich podoba se předávala z generace na generaci, tím, že potomci se obřadů zúčastnili. Do agnátské rodiny patřili ti, kteří uctívali stejné rodinné bohy (předky). Stejně jako ří-

¹⁰ Toto zásadní propojení zdůrazňuje ve svém díle Fustel de Coulanges. Podle něj nejvýznamnější právní instituty, jakými jsou *patria potestas*, sňatek, adopce, vlastnictví a pravidla dědění, byly odvozeny právě od náboženských pravidel týkajících se soukromého kultu. „Antická rodina je společenstvím spíše náboženským než přirozeným... adoptovaný tu bude opravdovým synem, ačkoli nemá pouto krve: má něco víc, totiž společenství kultu. Dědic, který odmítne přijmout kult této rodiny, nebude dědit. Zkrátka rodičovství a právo na dědictví nebudou upraveny podle narození, ale podle práva účastnit se kultu – jak je stanovilo náboženství. Náboženství rodinu bezpochyby nevytvořilo, ale zajistě jí dalo její pravidla“. FUSTEL DE COULANGES, N. D.: *Antická obec*. Přel. Jitka Bryksí, Kateřina Mikšová a Jan Sokol. Praha : Pastelka, 1998, s. 41. Náboženské představy ovládaly například i přesvědčení o tom, kdy je vhodné uzavírat sňatky, jak o tom na několika místech pojednává Macrob. *Sat.* I,15 a I,16. Přestože vliv náboženství na upořádání rodiny nemůžeme přeceňovat, je pravdou, že každodenní život Římana byl doslova prochnut jednotlivými, byť i zcela drobnými sakrálními úkony.

¹¹ Uctívání kultu mrtvých předků se odehrávalo u rodinného hrobu.

¹² I tito bůžkové souviseli vždy s konkrétní rodinou/rodem. Penáti byli ochránci domácího krbu (i.e. domácnosti). Sošky Penátů přecházely spolu s pozůstalostí na dědice, jejich pomocí se pak dědic identifikoval jako příslušník dané rodiny. K přenosu docházelo i v případě adopce, jak potvrzuje Tacitus: *Igitur Galba, adprehensa Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: „si te privatus lege curiata apud pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Cn. Pompei et M. Crassi subolem in penatis meos adsciscere, et tibi insigne Sulpiciae ac Lutatae decora nobilitati tuae adiecisse: ...“* (zvýraznění autorka). Tac. *Hist.* 1,15. V překladu do češtiny nalezneme následující: „Galba tedy uchopil Pisona za ruku a promluvil prý takto: „Kdybych tě adoptoval jako soukromník podle zákona kuriijního před pontifiky, jak je zvykem, bylo by jak pro mne ctí přibrat **do své rodiny** potomka Gnaea Pompeia a Marka Crassa, tak pro tebe vyznamenáním připojit k své urozenosti lesk rodu Sulpciů a Lutatiů“ (zvýraznění autorka). Přílušný latinský výraz *in penatis* se spojován s Penáty, tak jej pojímá MAIURI, A.: *Sacra privata. Rituali domestici e istituti giuridici in Roman antica*. Roma : „L'ERMA“ di BRETSCHNEIDER, 2013, s. 207, nicméně lze jej přeložit jako domácnost, rodina či rodinný krb (viz český překlad). Larové byli domácí bohové chránící římskou rodinu a pole. BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994, heslo: *Lares*.

¹³ *Genius* byl strážný duch, božské převtělení plodivé síly otce rodiny. Génia však neměly pouze osoby, ale i místa či věci. *Ibid.*, heslo: *gignere*.

ský občan nemohl patřit do více agnátských familií najednou, nesměl ani uctívat rodinné bohy více rodin. Když tedy docházelo k převodu určité osoby mezi rodinami (změně agnátské familie), například při adopci nebo zřízení moci nad manželkou, vzdávaly se osoby, které tento úkon podstupovaly svých původních rodinných bůžků, a přijímali ty, které uctívala jejich nová rodina.

Pater familias byl nejvyšším rodinným veleknězem.¹⁴ Záviselo vždy na otci rodiny, zda předci (a v širším měřítku i ostatní domácí bůžci a bohové, společní všem Římanům, kteří byli žádáni o různou formu pomoci v jednotlivých životních situacích) budou dané rodině nakloněni či nikoli. Výkon soukromého kultu spočíval především v přinášení obětí v podobě drobných úliteb jídla či nápojů v domácí svatyni a starosti o hrob. Hlava rodiny zanedbávající své povinnosti vůči svým předkům se mohla dočkat sankce již za svého života, neboť podle víry Římanů rozzlobení duchové, jimž není projevována náležitá úcta v podobě patřičných obětí, mohou být tomu, kdo byl k obřadům povinen, původci hrozivých neštěstí. A nejen jemu, jak ještě bude uvedeno.

Pokud by si ovšem *pater familias* neopatřil mužského potomka, mohl si být téměř jistý, že kult jeho předků, k nimž se po smrti zařadí i on sám, zůstane bez péče.¹⁵ Platilo tedy, že vymřela-li konkrétní rodina, s ní zanikl i její kult.

Zatím jsme uvedli pouze důvody, proč by mělo jít otci rodiny o zachování familie, souvisejí, řekněme, čistě s jeho osobou. K výše uvedenému je nutno dodat, že platilo pravidlo, že do soukromého kultu a jeho výkonu jednotlivými rodinami stát (státní kněží obstarávající veřejný kult), nezasahovali, pokud ovšem nešlo o záležitost narušující obecný řád či veřejný kult, nebo pokud nepřesahovala svým významem pouze jednu rodinu a nedotýkala se tím i bohů a celé římské společnosti. A právě v tomto okamžiku vstupují do hry i další (vnější) faktory, které otce rodiny podněcují k tomu, aby se staral o familie za svého života a kontinuitu rodiny zabezpečil pro dobu po své smrti. Ideál, především u vznešených rodů, bylo propojení mezi minulostí, současností a budoucností.

Z Ovidia se dozvídáme děsivý příběh, kdy se na celé město Řím snesla strašlivá pohroma z důvodu zanedbání uctívání předků ve svátek zemřelých (*Parentalia*):

¹⁴ Jeho postavení je těmi autory, kteří rádi přirovnávají rodinu k miniaturnímu státu, často srovnáváno s postavením pontífika maxima.

¹⁵ „Krb bez ohně a hrob bez obětí představovaly pro římského člověka nejhorší z možných katastrof, a dělalo se vše pro to, aby to nenastalo“, jak nám sděluje ve své knize věnované přímo soukromému kultu Arduino Maiuri. Z italštiny přeložila autorka. MAIURI, A.: op. cit. 12, s. 14.

Ov. *fast.* 2, 547 – 554: *at quondam, dum longa gerunt pugnacibus armis / bella, Parentales deseruere dies. / non impune fuit; nam dicitur omine ab isto / Roma suburbanis incaluisse rogis. / vix equidem credo: bustis exisse eruntur / et tacitae questi tempore noctis avi, / perque vias Urbis latosque ululasse per agros / deformes animas, volgus inane, ferunt.*¹⁶

Opominutí jednotlivců v takto závažné otázce mohlo mít, jak vidíme, zásadní důsledky, protože „rozzlobení mrtvů“ neblahými událostmi stíhali nejen ty, kteří péči o kult zanedbali, ale při uplatnění principu kolektivní viny celou římskou společností.¹⁷ Bylo záležitostí kolegia pontifiků dohlížet nad pravidelností výkonu soukromého kultu, ale též nad jakoukoli dispozicí s ním (jeho přenosem). Mobilita mezi rodinami byla veřejnou záležitostí i v tom smyslu, že hrozil-li zánik určitého rodového kultu (například pokud by došlo k adrogaci osoby *sui iuris*), netýkala se tato otázka pouze osob adoptovaného a adoptanta, ale celé římské společnosti, jejíž představy o pohromách přinášných zanedbanými duchy mrtvých, jsme si výše představili.

Přestože vliv římského náboženství postupně mizí, náboženské představy se proměňují a význam soukromého kultu klesá, a to úměrně k tomu, jak se římský stát rozšiřuje ve světovou říši, a jak pronikají jednotlivé okolní vlivy do myšlenek Římanů, z děl antických autorů můžeme vyčíst, že *sacra privata*, jejich vykonávání a povědomí o nich, jsou ještě silně zakořeněná nejen v dobách republiky, ale i císařství. V době 1. stol. před Kristem se setkáváme jak s vyjádřením přesvědčení o nutnosti pokračování a upevnění soukromého kultu, které nám zanechává ve svých dílech Marcus Tullius Cicero,¹⁸ tak s jeho ignorováním a využíváním prostředků pro zachování rodu pro politické cíle ze strany Ciceronova odpůrce Publia Clodia Pulchera.

¹⁶ Anglický překlad (dle mého soudu velmi pěkný): But once, waging a long war with fierce weapons, / They neglected the Parentalia, Festival of the Dead. / It did not go unpunished: they say from that ominous day / Rome grew hot from funeral fires near the City. / I scarcely believe it, but they say that ancestral spirits / Came moaning from their tombs in the still of night / And misshapen spirits, a bodiless throng, howled / Through the City streets, and through the broad fields. / Afterwards neglected honour was paid to the tombs, / And there was an end to the portents, and the funerals. [online]. Dostupný z: <http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Latin/OvidFastiBkTwo.htm>. [31. 10. 2016].

¹⁷ MAIURI, A.: op. cit. 12, s. 14.

¹⁸ V druhé knize díla *De legibus* je soukromému kultu věnován velký prostor. Dále pak můžeme uvést například dílo *De officiis*: *Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia*. *Cic. Off. a Dom.* „... neboť mít tytéž předky, tytéž bohoslužebné obřady a společné hrobky, to znamená mnoho“.

2.2 Odpovědnost vůči společnosti

Vedle hlediska již uvedeného, tedy, že Římané jistě nestáli o to, aby je strašili duchové zemřelých předků (a ještě k tomu dost možná nikoliv jejich vlastních, ale cizích), rozlíčení doběla tím, že jim řádně není obětováno a nikdo se o ně nestará, se zájem všech římských občanů o zajištění kontinuity rodiny opíral i o světské důvody. Nezajištění, případně i bezdůvodné zbavení se,¹⁹ dědice tedy mohlo vést k sankci od společnosti – odsouzení z morálního hlediska. Zejména patricijské rody, jejichž řady nebyly během republiky rozmnožovány, končily vymřením.²⁰ Jejich populace postupně klesala a trvání rodu bylo třeba prodloužit, což se dělo typicky pomocí adopce.

Především jedna z forem adopce, adrogace, však s sebou mohla nést nechtěný následek – prodloužením trvání jednoho rodu, mohl zaniknout jiný. Adrogace byla zásadním zásahem do společnosti samotné, když se adrogovaný (osoba mužského pohlaví *sui iuris*)²¹ spolu se všemi jemu podřízenými osobami a veškerým majetkem dostával pod moc nového otce rodiny. Přijímal zároveň jeho jméno i soukromý kult. Z hlediska římské společnosti nebyla toto záležitost, na níž by měly participovat pouze strany osvojující a osvojená. Naopak takovéto jednání bylo třeba hlídat a regulovat, aby se počet rodin dále neuváženě nesnižoval. Protože šlo o propojení náboženské i světské otázky, příslušného úkonu se měla účastnit římská společnost na lidovém shromáždění (*comitia curiata*) svolávaném ale pontifiky (v takovém případě s názvem *comitia calata*).

¹⁹ Známe však případy, kdy ztrátě dědice byla dána přednost před jiným celospolečenským zájmem, ať už jsou legendární nebo skutečné. Příklady tvrdosti otců vůči synům, kteří se nějak provinili proti římské společnosti, zaznamenává například Valerius Maximus ve spise *Factorum et dictorum memorabilium*. Val. Max. 5,8 a Liv. 8,7.

²⁰ Uvádí se, že začátkem republiky bylo asi 50 patricijských rodů, zatímco na konci republiky jich zůstalo jen 14. Od přijetí rodu Claudiů mezi patricije někdy na počátku republiky až do období 1. stol. před Kristem není znám žádný případ udělení patricijství určitému rodu. Až Caesar a Augustus rozšířili řady patricijských rodů na základě zmocnění zákonem. GROH, V.: *Starý Řím*. Praha: Jednota českých filologů, 1931, s. 26.

²¹ To, že bylo možno ve starších dobách adrogovat pouze osoby mužského pohlaví je logické, neboť k zajištění pokračování rodiny sloužil pouze syn, nikoli dcera, u níž se předpokládalo, že se provdá a moc nad ní pak získá manžel, respektive ten, kdo nad ním vykonává moc, do jehož rodiny se dostane. Adrogace byla navíc prováděna na tzv. kalátním shromáždění (*comitia calata*), které se mohlo konat pouze v Římě, a kam, jako v případě ostatních komicií, měli přístup pouze muži. Posléze, když adrogace již nemusela být prováděna na kalátních shromážděních, i.e. se vznikem druhé formy adrogace císařským reskriptem (*adrogatio per rescriptum principis*) za principátu, bylo možno, aby procesu adrogace účastnily i ženy.

Obdobné konstatování o propojení náboženských a světských záležitostí platí i o nejstarším regulárním římském testamentu – *testamentum calatis comitiis*. Jak z pojmenování vyplývá, dědicem byla konkrétní osoba jmenována opět na kalátním shromáždění, za přítomnosti římského lidu a kněží.

2.3 Odpovědnost vůči členům familie

O nežijících členech rodiny a jejich potřebách jsme se již zmiňovali. Ale také ti živi mají své zájmy. Jeden z nich je i ekonomický. Římským ideálem byla taková hospodářská soběstačnost, aby vše, co domácnost potřebuje, mohla také sama vyprodukovat, a *pater familias* se tak mohl aktivně podílet na politickém životě.²² Chování otce rodiny, který by mrhal majetkem zděděným po předcích, bylo v očích společnosti minimálně odsouzeníhodné, spíše však byla taková osoba považována za v určitém ohledu šílenou. A rodinným příslušníkům pak nezbylo než učinit určité kroky, aby zabránili rozhozování majetku, který by správně měl po smrti otce patřit jim – potomkům. Tento majetek byl zárukou, že členové rodiny, kteří celý život zůstávali pod mocí otce rodiny a nemohli pro sebe nabýt žádný majetek, nezůstanou po jeho smrti bez prostředků.²³ Nehledě dále na to, že i za života byl syn odkázán na majetek, který se mu dostával od otce, chtěl-li například zastávat určitý úřad, neboť znakem republikánských úřadů byla mimo jiné i jejich čestnost a bezplatnost.

2.4 Augustovy zákony

Právní odpovědnost za zachování familie pak mohla plynout z konkrétních zákonů. V této souvislosti stačí, když připomeneme legislativu císaře Augusta, která měla vést k ozdravení římské rodiny, a římské společnosti

²² GARDNER, J. F./WIEDEMANN, T.: *The Roman Household. A Sourcebook*. London – New York : Routledge, 1991, s. 68n. Samozřejmě jde skutečně jen o ideál, kterému se mohly blížit jen nejbohatší rodiny.

²³ Ve starších dobách nedocházelo k rozdělování pozůstalosti mezi dědice, ale z ekonomických i politických důvodů žili všichni *sui heredes* (bylo-li jich více) pohromadě, neměli přesně vymezené podíly, a vše takřkajíc náleželo všem, s čímž se pojila i možnost, aby i jednotlivec nakládal s kteroukoli společnou věcí se závazností i pro ostatní. FRANCIOSI, G.: *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*. Torino : G. Giapichelli Editore, 1995, s. 10n a BARTOŠEK, M.: op. cit. 12, heslo: *ercto non cito*.

celkově, zajistit zvýšení porodnosti. Známé jsou *lex Iulia de maritandis ordinibus* a *lex Iulia et Pappia Poppaea* (ale též další zákony této doby – viz níže), které stanovovaly povinnost žít v určitém věku v manželství, po ovdovění se znovu vdát/oženit, mít konkrétní počet dětí, stranit se sňatků s různými nevhodnými osobami (například s propuštěnkami či herečkami), etc. Za nedodržení zákonných příkazů byly osoby sankcionovány (stávaly se například nezpůsobilými nabýt z testamentu buď zcela, nebo zčásti). Naopak, kdo se choval v souladu s těmito předpisy, získával privilegia ve formě především majetkových výhod (ale i například předností v úřadech).

3 PRÁVNÍ PROSTŘEDKY K ZACHOVÁNÍ FAMILIE

Právo poskytovalo několik nástrojů k tomu, aby bylo zajištěno, pokud možno, co nejhladší dosažení cíle – zachování rodiny, ať už *pater familias* chtěl, či z nějakého důvodu nechtěl. Nemůžeme se zde zabývat všemi instituty, které měly svou zásluhu na kontinuitě římské rodiny, neboť se jedná o velké množství různých právních prostředků, ať už zcela zásadních či marginálních: od uzavírání manželství, zabezpečení jeho monogamního trvání, narození dítěte, nebo jeho získání právní cestou, přes ustanovení dědického práva až po ochranu hrobů.

Podívejme se tedy pouze stručně na jednotlivé instituty. Předem lze podotknout, že se nemůže jednat o jejich taxativní výčet ani celistvý popis, ale spíše o nastínění souvislostí. Pro přehlednost budou rozděleny podle toho, zda slouží k zajištění pokračování rodiny po personální stránce, nebo mají spíše náboženský význam, případně se týkají majetkových záležitostí. Opět ovšem nelze než konstatovat, že jednotlivé instituty jsou vzájemně propojené a velmi úzce spolu souvisí.

3.1 Personální zajištění

Jak již bylo výše vzpomenuo, nejdůležitějšími kroky pro založení další generace jsou uzavření řádného manželství a zplození dítěte – syna – v tomto manželství. *Matrimonium iustum* mohou uzavřít pouze osoby s *ius conubii*, přičemž není důležité, zda došlo ke zřízení moci nad manželkou či niko-

liv, i když ve starších dobách to bude pravidlem. Bude-li počato a posléze porozeno živé dítě, které bude mít lidskou podobu, a ještě k tomu půjde o chlapce, stav bude ideální.²⁴ Protože platí pravidlo *Mater semper certa est, pater semper incertus*, při stanovení otcovství a tedy potvrzení, že se jedná o legitimního potomka, se použije domněnka otcovství. Otcem je manžel matky, pokud se dítě narodilo v časovém rozmezí po 181. dni od uzavření manželství a do 10 měsíců po jeho skončení. Protože jde však o vyvratitelnou právní domněnku, lze prokázat, že dítě nemohlo být zplodeno manželem.

S tím se pojí také velmi přísné trestání cizoložství spáchané ženou. Původně, podle občejeového práva, šlo o čistě rodinnou záležitost, kdy provinivší se ženu trestal manžel (případně *pater familias* svou dceru) obvykle po domácí poradě (*iudicium domesticum*). Mohl ji dokonce zabít, což stanoví podle Dionysia již královský zákon Romulův.²⁵ Za Augustovy vlády byla přijata *lex Iulia de adulteriis*, která zrušila původní právní úpravu, učinila z cizoložství (*adulterium*) veřejný trestný čin (*crimen*) a stanovila podmínky, za nichž otec nebo manžel (s) měli zabít jak ženu, tak jejího milence.²⁶ Důvodem pro sankcionování cizoložství (pouze ze strany ženy) nebylo jen zlepšení mravů ve společnosti, alespoň ne v počátku. Jednalo se především o ochranu legitimacy potomka – dědice, nástupce otce rodiny.²⁷ Navíc existovalo-li určité podezření, že by dítě nemuselo být manželovo, ten měl určitou možnost (čím dál v čase, tím více omezenou) se jej zbavit již po porodu nepřijetím do rodiny a jeho odložením (*ius exponendi*).

Naopak přibírat do rodiny pod moc otce nové členy bylo vhodným řešením, nenaplnil-li se očekávaný účel manželství. Případně se dalo očekávat, že pokud *pater familias* neuskuteční adopci (v užším smyslu) či adrogaci,²⁸

²⁴ Nicméně ani tehdy nemusí být „vyhráno“, uvádí se odhady, že třetina dětí se nedožila ani jednoho roku, že méně než polovina se dožila 5 let, etc. GARDNER, J. F./WIEDEMANN, T.: op. cit. 22, s. 88.

²⁵ Dion. 2,25,6. SKŘEJPEK, M.: *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vyd. Praha: Lexik Nexis CZ, 2004, s. 17. Obdobně též v antické literatuře Liv. 1,58 a NA 10,23.

²⁶ Q.v. ROBINSON, O. F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*. Maryland: The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 58n, a příslušné poznámky pod čarou.

²⁷ Čistotu rodiny pro účely soukromého kultu, i.e. to, že potomek (syn) zrozený z cizoložství by narušil řadu zemřelých předků a v hrobě s nimi by byl pohřben jako cizinec, zdůrazňuje Fustel de Coulanges. FUSTEL DE COULANGES, N. D.: op. cit. 10, s. 95.

²⁸ Císař Konstantin, a po něm také Theodosius II. a Justinian zavedli jednotlivé způsoby legitimace dítěte z konkubinátu. Potomek se, souhlasí-li, dostává do postavení manželského dítěte. Legitimace tak nahradila původně používanou adrogaci nemanželských dětí z konkubinátu.

i. e. právní jednání *inter vivos*, alespoň *mortis causa* určí, kdo má být jeho nástupcem při neexistenci přímých mužských potomků. To byl také primární důvod pořizování závětí už od nejstarších dob – nikoli výraz preferencí mezi vlastními dědici, ale právě zajištění, aby po smrti zůstavitele familii vůbec měl kdo převzít. Intestátní posloupnost byla bezpečnou variantou, jestliže se rodina dokázala reprodukovat po mužské linii, ale nikoliv, pokud zde žádní synové,²⁹ nebo alespoň nejbližší agnāti nebyli. Nejen samotná závěť, ale i v ní vtělená další ustanovení byla významná pro námi zkoumanou otázku. Stačí pro příklad uvést určení substituta instituovanému dědici, ať už pupilárního nebo vulgárního.

3.2 Udržování soukromého kultu

Sacra privata, a především snaha o jejich zachování po smrti otce rodiny, výrazně v nejstarších dobách přispívají k rozvoji dědického práva římského.³⁰ S přijetím dědictví je totiž spojen nejen přechod práv a povinností týkající se majetku. Univerzální sukcese znamená vstup do postavení zůstavitele i v mnoha dalších ohledech – mimo jiné například do práva patronátního, *ius sepulchri*, ale také převzetí povinností při udržování rodinného kultu.

Výkon kultu obvykle přechází na vlastního dědice (*heres suus*). Jestliže ten nedědí, je soukromý kult v ohrožení, neboť ostatní osoby mohou na rozdíl od nich dědictví odmítnout a s ním i výkon patřičných obětí pro zemřelé.³¹ Navíc, pokud by *heres extraneus* přeci jen dědictví přijal, bude muset vykonávat rodinný kult svůj i zůstavitelův, což může z důvodu časové i finanční náročnosti vést k jeho zanedbávání až zapomnění.³² O udržení soukromého kultu se zasazovali pontifikové, kteří určili základní pravidlo, že *sacra* následují majetek. Tato zásada je dále rozpracována, o čemž nás

²⁹ Dcery také dědily, ale v kontinuitě rodiny to nikterak nepomohlo. Buď se vdaly a dostaly se pod moc svého manžela i se svým majetkem, nebo sice zůstaly *sui iuris*, ale protože nemohly mít žádného vlastního dědice, linie jimi končila.

³⁰ Souvislosti mezi výkonem soukromého kultu a jeho zabezpečením a instituty dědického práva, které jsou v tomto příspěvku zmíněny spíše stručně, zkoumá blíže ve svém článku DOSTALÍK, P.: Vliv náboženských představ na instituty soukromého práva římského. In: SOUKUP, L. (ed.): *Právněhistorické studie 41*. Praha : Karolinum, 2012, s. 23.

³¹ Postupem času i vlastní dědicové získávají možnost nevměšovat se do dědických záležitostí (*beneficium/ius abstinenti*), a tím být díky zásahu praetora chráněni proti dědickým žalobám.

³² DOSTALÍK, P.: op. cit. 30, s. 26.

blíže informuje Cicero ve svém díle *De legibus*. Břímě kultu zemřelého leží samozřejmě nejprve na dědicích, a v tomto ohledu bylo zachováno staré propojení *sacra* a *hereditas*. Poté však bylo kladeno postupně i na různé další osoby (spojení *sacra* s *pecunia*): na legatáře (příjemce odkazu stanoveného závětí) nebo obdarovaného *mortis causa*, kteří obdrželi alespoň stejnou část pozůstalosti jako dědicové, na těch, kteří získají větší část pozůstalosti pomocí *usucapio pro herede*, na věřiteli, kterému přísluší největší část majetku zesnulého a nakonec také na dlužníkovi, který nesplatil svůj dluh, protože si tak část majetku zemřelého přisvojil.³³

Pozastavme se krátce u jednoho výše zmíněného institutu – *usucapio pro herede* – vydržení pozice dědice. Informuje nás o něm taktéž Gaius, který uvádí, že tato možnost se připouštěla proto, aby se pozůstalosti přijímaly co nejdříve (k tomu měli být tlačeni *heredes extranei*, kteří původně k přijetí dědictví neměli žádnou lhůtu), a také proto, aby se někdo pozůstalosti vůbec ujal, neboť podle intestátní posloupnosti nebylo možno povolávat postupně vzdálenější agnáty, jestliže ten nejbližší dědictví nepřijal.³⁴ Zavést tento institut bylo záhodno jednak proto, že byli chráněni zůstavitelovi věřitelé, a za druhé právě proto, že se veliká pozornost upírala i na to, aby nedošlo k přerušení či zániku rodinných náboženských obřadů.³⁵ Na vydržitele se totiž přenášela i povinnost obstarávání soukromého kultu zemřelého. *Usucapio pro herede* spočívalo v tom, že pokud zatím držbu pozůstalosti nenabyl dědic, mohl ji nabýt i někdo jiný. Ten, pokud držel pozůstalost po dobu jednoho roku,³⁶ ji pak vydržel a nastoupil na místo zemřelého, i přesto, že neměl ani *bona fides*, ani *titulus iustus*. V Gaiově době se ale vydržení dědického práva již neuplatňovalo.³⁷

³³ Q.v. Cic. *Leg.* II,XIX – XXI,48 – 53 a DOSTALÍK, P.: op. cit. 30, s. 26 – 30.

³⁴ HEYROVSKÝ, L.: *Dějiny a system soukromého práva římského*. Část III. 5. vyd. Praha: Otto, 1921, s. 122n.

³⁵ *Quare autem omnino tam inproba possessio et usucapio concessa sit, lila ratio est, quod voluerunt veteres maturius hereditates adiri, ut essent qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa obsarvatio fuit, et ut creditores haberent, a quo suum consequerentur.* Gai. 2,55. „Proč se ovšem tak neřádná držba a vydržení vůbec připouští, má důvod ten, že předkové si přáli, aby se pozůstalosti přijímaly co nejdříve, aby byli (dědicové), kteří by konali rodinné náboženské obřady, jimž se v oněch časech věnovala převeliká pozornost, a aby věřitelé měli na kom uspokojit své (pohledávky).“

³⁶ A to, i když součástí pozůstalosti byla nemovitá věc, neboť pozůstalost jako celek nemovitou věcí není. Toto pravidlo vychází podle Gaia již ze Zákona XII desek. Q.v. Tab. VI, 3. *Usus auctoritas fundi, biennium est... ceterarum rerum omnium... annuus est unus.* Cic. *Top.* IV,23. „Pozemků se řádně nabývá po dvou letech užívání... u všech ostatních věcí... je užívání roční.“

³⁷ *Sed hoc tempore iam non est lucrativa. Nam ex auctoritate Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usucapiones revocarentur. Et ideo potest heres ab eo qui rem usucepit here-*

Vedle institutů dědického práva se přetrvání rodiny a především jejího kultu v čase (vzpomeňme na ideál propojení rodiny v minulosti, přítomnosti a budoucnosti) věnují i další instituty. Na závěr této podkapitoly zmíníme ještě zvláštní ochranu míst, kde byli zemřelí předkové (obecně zesnulí římsí občané) pohřbeni (*locus religiosus*). Tato místa řadíme mezi věci zasvěcené (*res religiosa*), které jsou *res extra commercium*. Určitým žijícím osobám plynuly z existence hrobky práva a povinnosti (*ius inferendi/ius mortuum* – uložení ostatků mohla provést pouze k tomu oprávněná osoba; *ius sepulchri* – povinnost a právo starat se o hrob a konat obřady pro duchy zemřelých na těchto místech; právo přístupu k hrobce – služebnost nazývaná *iter ad sepulchrum*). Propojení s budoucností, můžeme-li to tak říci, se projevuje v právu rodinných příslušníků, respektive dědiců, být v hrobce taktéž pohřben, až nadejde čas.³⁸ Před zavedením trestného činu (*crimen sepulchri violati*) za císařství, spočívá ochrana zasvěcených míst v období republiky na soukromoprávní bázi, a speciální poenální žalobu nalezneme v praetorském ediktu (*actio sepulchri violati*).³⁹

3.3 Zabezpečení rodinného majetku

V poslední části příspěvku se stručně podíváme na některé z institutů, které měly zabránit rozhazování rodinného majetku a zachovat jej pro potomky i po smrti jejich otce.

Institut marnotratníka se vyskytuje již v Zákoně XII desek. Za něj byl považován ten *pater familias*, který za svého života promrhával jmění zděděné v rámci intestátní posloupnosti po předcích. Postupně se „ochrana před roz-

ditatem petendo proinde eam rem consequi, at que si usucapta non esset. Gai. 2,57. „V naší době však již (to vydržení) lukrativní není. Neboť z podnětu Hadriana bylo přijato usnesení senátu, aby se taková vydržení odvolávala. A proto od toho, kdo věc vydržel, může dědic pozůstalostní žalobou vymáhat tu věc právě tak, jako kdyby vydržena nebyla“. K omezení *usucapio pro herede* směřovalo však již zavedení praetorské *bonorum possessionis* a její ochrany – interdikt *Quorum bonorum*.

³⁸ SKŘEJPEK, M.: *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999, s. 216.

³⁹ Žaloba praetorská, *in personam, in bonum et aequum concepta, vindictam spirans, fimosu a popularis*. K potrestání jednání zaměřenému proti výkonu *ius sepulchri*. Dalšími prostředky ochrany byla interdikt, například *interdictum ne quid in loco religioso fiat*. BARTOŠEK, M.: op. cit. 12, heslo: *agere (actio sepulchri violati)*. SKŘEJPEK, M.: *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011, s. 215 a SKŘEJPEK, M.: op. cit. 38, s. 218n.

hazováním“ poskytovala i pro případ dědictví ze závěti.⁴⁰ Formule praetorského interdiktu zachovaná v Paulových Sentencích zní:

Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re commercioque interdicto.

Uvržení dětí do chudoby, které *pater familias* působí svým ničemným jednáním, se má zabránit pomocí zákazu právních jednání týkajících se majetku, respektive těch, jimiž by si (a zprostředkovaně tak svým potomkům) mohl marnotratník uškodit. Jde o jednání zcizovací či zavazovací, jako zavázání se třetí osobě stipulací, převod mancipací, zřízení závěti. Marnotratník nemůže být ani svědkem posledního pořízení jiného. Pro správu majetku je jmenován opatrovník (*curator prodigi*).⁴¹

A také v této podkapitole musíme zmínit právo dědické. V jeho vývoji se projevují dvě tendence – prosazení autonomie vůle zůstavitele (otce rodiny) nakládat se svým majetkem pro případ smrti dle vlastního uvážení versus ochrana podřízených osob, které jsou již za života otce rodiny jakýmsi „spoluvlastníky“ rodinného majetku a z tohoto „titulu“ mají nárok jej obdržet, respektive alespoň jeho část, po smrti nositele moci. V Zákoně XII desek se uvádí:

Tab. 5,3: *UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA TUTELAVE SUAE REI, ITA IUS ESTO.*⁴²

Tab. 5,4: *SI INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.*

Tab 5,5: *SI ADGNATUS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM [HABENTO].*⁴³

Ve výše uvedených textech jsou zcela zřejmě rozlišovány výrazy *familia* a *pecunia*.⁴⁴ Zatímco druhé a třetí ustanovení se týká intestátní posloupnosti,

⁴⁰ Alan Watson uvádí, že není zřejmé, kdy se tak stalo, ale předpokládá, že k tomu pravděpodobně došlo až po roce 200 před Kristem. WATSON, A.: *Roman Private Law around 200 Bc*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1971, s. 4113.

⁴¹ HEYROVSKÝ, L.: op. cit. 34, s. 107.

⁴² Toto je nejčastější varianta vyskytující se v rekonstrukcích Schoella, Brunse, FIRA. Vedle toho je poněkud jiného mínění Crawford, jehož verze, ovšem s otázkami, zní: *uti legassit super familia? pecuniave? tutelave sua, ita ius esto*. AGNATI, U.: *Leges Duodecim Tabularum. La tradizione letteraria e giuridica. Tabulae I – IV*. Cagliari : Edizioni AV, 2002, s. 215 – 216, 228 – 229 a 260 – 261.

⁴³ A opět originální Crawford: *Si intestato moritur, cui suus heres nec essit, agnatus proximus familiam? pecuniamque? habeto*. Tab 5,4. *Si agnatus nec essit, gentiles familiam? pecuniamque? h[abento]*. Tab. 5,5.

⁴⁴ To platí i pro Crawfordovu verzi.

a nejsou-li vlastní dědicové, svěřuje familii do rukou nejbližšího agnáta, případně gentilů, první se týká pořízení závěti, u níž se nehovoří o familii, ale pouze o majetku nazývaném *pecunia*. Existuje názor reprezentovaný například Otakarem Sommerem, jemuž výše uvedené rozdělení majetku na dvě kategorie v zásadě odpovídá, a to, že v dobách přijetí Zákona XII desek a jemu předcházejících, *pater familias* nemohl neomezeně nakládat s familií, i. e. rodinným majetkem.⁴⁵ Vychází se zde právě z teze o jakémsi kolektivním vlastnictví rodinného majetku podřízenými osobami.⁴⁶ Jedině v případě, že by *pater familias* postrádal vlastního dědice, by jej mohl pomocí testamentu *calatiis comitiis*, tedy za souhlasu celé římské obce, ustanovit.

Testament se však ruší, jakmile se narodí *suus*.⁴⁷

Ve starších dobách nebylo nejspíše myslitelné, aby familii převzal někdo jiný, než právě potomci zesnulého otce rodiny, neboť v ní byly zahrnuty nejen poměry majetkové, ale jak již bylo výše uvedeno, i rodinná *sacra* (stačí, připomeneme-li, že v rodinném domě se nacházel domácí oltář, sošky bůžků, blízko na pozemku také zpravidla i hrob předků), či patronátní práva, závazky z pohostinství, případně i krevní msta.

Otec rodiny tak může disponovat pouze se svým volným majetkem (*pecunia*).⁴⁸

Také se jeví poměrně nelogické, aby byl otec rodiny již za svého života podstatně omezen v nakládání s rodinným majetkem, který nesmí promrhávat, naopak pro případ smrti by mu bylo dovoleno zcela volně jej přenechat

⁴⁵ Obdobně také v JOLOWICZ, H. F./NICHOLAS, B.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. 3rd ed. Cambridge – London – New York – Melbourne : Cambridge University Press, 1972, s. 130n.

⁴⁶ To reprodukuje i Gaius ve svých Institucích: *Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt et vivo quoque parente quoddammodo domini existimantur, unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omni modo, sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt*. Gai. 2,157. „Dědici vlastní“ se pak nazývají proto, že jsou to dědici domácí, kteří se i za života otce rodiny považují jaksi za vlastníky (i.e. za spoluvlastníky rodinného majetku). Proto také zemře-li někdo bez testamentu, má v prvé řadě místo dědická poslušnost dětí. „Dědici nutní“ se jim však říká proto, že se stávají dědici za všech okolností, ať chtějí nebo nechtějí, právě tak bez testamentu, jako s testamentem“. „Podíl na majetku“ vlastních dědiců je samozřejmě konstrukce teoretická, byť *pater familias* skutečně skrze osoby *alieni iuris* nabývá majetek, takže se na něm určitým způsobem tyto osoby „podílí“.

⁴⁷ SOMMER, O.: *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Praha : Nákladem vlastním, 1935, s. 265 – 266.

⁴⁸ Ibid.

komukoli. Zatímco institut marnotratníka přetrvává, dispozice s majetkem pro případ smrti závětí se uvolňují. Podle Sommera záhy po Zákonu XII de sek postupně splývá *familia a pecunia*, a dohromady se stávají jměním zcela podrobeným otci rodiny, „jehož výlučné vlastnictví zatlačilo latentní vlastnictví členů rodiny (*sui heredes*)“.⁴⁹ *Pater familias* pomocí testamentu *per aes et libram* nakládá s veškerým majetkem, testamentární poslušnost má přednost před zákonnou, přičemž zákon jako delační důvod se uplatní až tehdy, nezanechal-li zůstavitel závět.⁵⁰

Avšak postupně se přidávají další pravidla, která ukládají otci rodiny povinnost dbát opět i na zájmy svých dědiců vlastních, respektive nejbližších příbuzných – nelze totiž nepřipomenout vývoj formálních a materiálních nepominutelných práv dědiců.⁵¹

ZÁVĚR

Povinnost otce rodiny zajistit pokračování rodiny tkví od nejstarších dob v náboženském přesvědčení Římanů a pocitu sounáležitosti s celou římskou obcí. *Pater familias* nečiní veškeré potřebné kroky jen pro své vlastní blaho (za života i po smrti) či interní zájmy rodiny, ale i kvůli vnějším tlakům, aby neohrozil celou římskou společnost a její vztahy s bohy. Otcí rodiny pak slouží mnohé právní instituty, které mu buď pomáhají k dosažení kýženého výsledku (například adopce), zabraňují jeho nezodpovědnému chování (například institut marnotratníka), nebo se v nejhrošším případě snaží „napravit“ následky situace, kdy otec rodiny ve svém poslání selhal (například

⁴⁹ Ibid., s. 266.

⁵⁰ Formulí, kterou při mancipaci odřikává *familiae emptor* nám zachoval Gaius: ... *FAMILIA PECUNIAQUE TUA ENDO MANDATELAM CUSTODELAMQUE MEAM, QUO TU IURE TESTAMENTUM FACERE POSSIS SECUNDUM LEGEM PUBLICAM HOC AERE, et ut quidam adiciunt AENEAQUE LIBRA, ESTO MIHI EMPTA...* (zvýraznění autorka) Gai. 2,104. „...TVŮJ RODINNÝ MAJETEK A PENÍZE BUĎ TĚŽ POMOCÍ TOHOTO BRONZU – a jak někteří dodávají – A BRONZOVÉ VÁHY – ODE MNE KOUPENY DO SPRÁVY A OCHRANY, ABYS PODLE VEŘEJNÉHO ZÁKONA MOHL PRÁVOPLATNĚ POŘÍDIT TESTAMENT!“ (zvýraznění autorka). Vidíme, že zde jsou již *familia* a *pecunia* jmenovány společně, což napovídá možnosti dispozice otce rodiny s veškerým majetkem. Překlad zvýrazněného sousloví krásně vystihuje odlišnost obou výrazů.

⁵¹ A to opět jako reflexi již uvedeného názoru, že vlastní dědici (osoby *alieni iuris* podřízené otci rodiny) již za života otce jakoby vlastní rodinný majetek. BONFANTE, P.: *Institute římského práva*. 9. vyd. Přel. Jan Vážný. Brno : ČS. A. S. Právník, 1932, s. 675n.

usucapio pro herede). Jistě bychom našli v celé šíři římského práva i další instituty, než ty, které byly zmíněny výše. Tento příspěvek je tak pouze stručnou úvahou nad tím, co vše pro zachování familie muselo být učiněno, z jakých důvodů a za pomoci jakých prostředků.

Bibliografia:

1. AGNATI, U.: *Leges Duodecim Tabularum. La tradizione letteraria e giuridica. Tabulae I – IV*. Cagliari : Edizioni AV, 2002.
2. BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. 2. vyd. Praha : Academia, 1994.
3. BONFANTE, P.: *Instituce římského práva*. 9. vyd. Přel. Jan Vážný. Brno : ČS. A. S. Právnick, 1932.
4. CICERO, M. T.: *O povinnostech*. Přel. Jaroslav Ludvíkovský. Praha : Svoboda, 1970.
5. DOSTALÍK, P.: Vliv náboženských představ na instituty soukromého práva římského. In: SOUKUP, L. (ed.): *Právněhistorické studie 41*. Praha : Karolinum, 2012.
6. FRANCIOSI, G.: *Famiglia e persone in Roma antica. Dall'età arcaica al principato*. Torino : G. Giapichelli Editore, 1995.
7. FUSTEL DE COULANGES, N. D.: *Antická obec*. Přel. Jitka Bryksí, Kateřina Mikšová a Jan Sokol. Praha : Pastelka, 1998.
8. GARDNER, J. F./WIEDEMANN, T.: *The Roman Household. A Sourcebook*. London – New York : Routledge, 1991.
9. GERLOCH, A.: *Teorie práva*. 4. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
10. GROH, V.: *Starý Řím*. Praha : Jednota českých filologů, 1931.
11. HEYROVSKÝ, L.: *Dějiny a system soukromého práva římského*. Část III. 5. vyd. Praha : Otto, 1921.
12. JOLOWICZ, H. F./NICHOLAS, B.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. 3rd ed. Cambridge – London – New York – Melbourne : Cambridge University Press, 1972.
13. KAMM, A.: *The Romans. An Introduction*. Routledge : London and New York, 1995.

14. KINCL, J.: *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
15. KNAPP, V.: *Teorie práva*. 1. vyd. Praha : C. H. Beck, 1995.
16. MACROBIUS: *Satumálie*. Přel. Jakub Hlaváček. Praha : Herrmann & synové, 2002.
17. MAIURI, A.: *Sacra privata. Rituali domestici e istituti giuridici in Roman antica*. Roma : „L'ERMA“ di BRETSCHNEIDER, 2013.
18. ROBINSON, O. F.: *The Criminal Law of Ancient Rome*. Maryland : The Johns Hopkins University Press, 1995.
19. SKŘEJPEK, M.: *Ius et religio. Právo a náboženství ve starověkém Římě*. Pelhřimov : Vydavatelství 999, 1999.
20. SKŘEJPEK, M.: *Prameny římského práva. Fontes iuris romani*. 2. vyd. Praha : Lexik Nexis CZ, 2004.
21. SKŘEJPEK, M.: *Římské soukromé právo. Systém a instituce*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2011.
22. SOMMER, O.: *Učebnice soukromého práva římského. Díl II. Právo majetkové*. Praha : Nákladem vlastním, 1935.
23. STLOUKALOVÁ, K.: *Vztah rodičů a dětí ve starověkém Římě*. In: VOJÁČEK, L./TAUCHEN, J. (eds.): *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů. Sborník z konference*. Brno : Masarykova univerzita, 2015.
24. TACITUS: *Z dějin císařského Říma*. Přel. Antonín Minařík, Antonín Hartmann a Václav Bahník. Praha : Svoboda, 1976.
25. WATSON, A.: *Roman Private Law around 200 Bc*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1971.
26. ZAMAROVSKÝ, V.: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha : Nakladatelství Brána, 2000.

CONTUBERNIUM AKO TOLEROVANÉ SPOLUŽITIE V RÍMSKOM PRÁVE¹

CONTUBERNIUM AS A TOLERATED COEXISTENCE IN ROMAN LAW

JUDr. Katarína Lenhartová, PhD.

*Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Abstrakt: Rimania poznali manželstvo výhradne medzi slobodnými osobami, navyše, buď obaja museli byť Rimania, prípadne sa toleroval zväzok medzi Rimanom a ne-Rimanom s právom uzavrieť riadne rímske manželstvo. Ostatné formy spolužitia nenazývali legálnym zväzkom, ale s ohľadom na zúčastnené osoby, slovom konkubinát alebo *contubernium*. Zatiaľ čo konkubinát bol spolužitím medzi slobodnými, *contubernium* si ako marginálnu súčasť vyžadovalo účasť najmenej jedného neslobodného.

Kľúčové slová: manželstvo – *contubernium* – slobodný – otrok – neslobodný – prepustenec – patrón – zákaz – zväzok – spolužitie

Abstract: The Romans recognized marriage only between free persons, either between two Romans or union between Romans and non-Romans with *connubium*. Other forms of cohabitation are not legally called a *matrimonium*, but concubinate or *contubernium*. While concubinate was coexistence between persons with *status libertatis*, *contubernium* as a marginal part would require the participation of *liberus* and slave.

Key words: marriage – *contubernium* – free – slave – non-free – dischargee – patron – prohibition – volume – coexistence

¹ Tento príspevok je výstupom grantového projektu VEGA č. 1/1006/15 pod názvom „Koncept prirodzeného práva a jeho princípov vo vývoji práva, so zameraním na procesnoprávne princípy a procesnú spôsobilosť v rímskom a v kánonickom práve“.

ÚVOD

V rímskej spoločnosti okrem rímskeho manželstva existovali aj dva druhy nemanželského spolužitia, odlišené podľa sociálneho statusu osôb, v týchto spoločnostiach žijúcich. Je úplne prirodzené, že národ, tvrdo rozdeľujúci spoločnosť na slobodných a neslobodných, ktorí boli na úrovni veci, netolerovala, aby vec, hoci myslíaca, teda otrok, bez spôsobilosti na práva a povinnosti, mohla využiť *ius connubii*.

1 *CONTUBERNIUM*

Manželstvo medzi otrokom a slobodným bolo spoločensky neprístupné a právne nemožné. Preto bolo nazývané *contubernium*, rovnako ako spolužitie dvoch neslobodných. Dokazuje to tvrdenie Ulpiana: „Nepoznáme právo uzavrieť zákonné manželstvo (*connubium*) s otrokmi“.² *Pauli Sententiae* zase hovoria: „Medzi otrokmi a slobodnými manželstvo (*matrimonium*) nemôže byť uzavreté, ale *contubernium* áno“.³

Na základe výrokov uvedených, môžeme teda pod pojmom *contubernium* rozumieť tak neprerušené spolužitie medzi otrokom a otrokyňou, ako aj medzi otrokyňou a slobodným. Pohlavie je uvedené zámerne v tomto zmysle, keďže rímske právo tolerovalo *contubernium* medzi slobodnou a otrokom len výnimočne, respektíve vôbec.

Pojem *contubernium* mohol vzniknúť spojením latinských slov *continua* (rozumej ako spojenie, spoločenstvo) a *taberna/tabernaculum* (v zmysle útvar určený na bývanie, barak).

V článku sa venujeme nielen výnimkám, ale aj postupným zmenám právnej úpravy a charakteristike najvýznamnejšieho právneho aktu, ktorý vyslovene zakazoval a trestal stratou všetkých statusových vlastností tú, ktorá zákaz spolužitia s otrokom, napriek opakovanej výzve, porušila.

² Ulp. Reg. 5,5.

³ Paul. Sent. II,XIX,6: *Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest.*

2 DETI NARODENÉ Z CONTUBERNIA

Keďže *contubernium* priamo vylučovalo manželský zväzok medzi zainteresovanými z dôvodu statusových vlastností jedného alebo oboch žijúcich v *contuberniu*, deti narodené z takéhoto manželstva neboli legitímne a nasledovali status matky. Gaius totiž hovorí:

Gai. Inst. 1,82

*Illud quoque his consequens est, quod ex ancilla et libero iure gentium servus nascitur, et contra ex libera et servo liber nascitur.*⁴

Pokiaľ je matka otrokyňa aj deti budú otroci a budú podliehať jej pánovi. Jedinou výnimkou bolo, pokiaľ matka bola počas tehotenstva aspoň chvíľu slobodná. Potom dieťa po narodení nadobúdalo *status libertatis*. Gaius túto zásadu zachytil v texte svojich Inštitúcií nasledovne:

Gai. Inst. 1,89

*Quod autem placuit, si ancilla ex cive Romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur, liberum nasci, naturali ratione fit; nam hi, qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur; itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest, ex quo mater eos conceperit, cum ancilla fuerit: at hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt.*⁵

Toto pravidlo, ktoré znie pomerne jednoducho, bolo však v praxi dosť problematicky aplikovateľné. J. E. Grubbs uvažuje nad tým, ako v spoločnosti, v ktorej neexistovali písomné podklady dokazujúce legalitu uskutočnených právnych úkonov, mohli prepustení na slobodu preukázať nadobudnutie *status libertatis*?⁶ A preto zrejme ani nebolo jednoducho jasné, že dieťa narodené prepustenkyňou je slobodné.

⁴ „V súlade s touto zásadou existuje rovnako pravidlo, že z otrokyne a slobodného sa podľa *ius gentium* rodí otrok a naopak zo slobodnej a otroka sa rodí slobodný“.

⁵ „Tak potom bolo uznané, aby sa ako slobodný narodil ten, kto sa narodí z otrokyne, ktorá by počala z rímskeho občana a potom po prepustení na slobodu porodila, je dôsledkom zásad prirodzeného práva. Pretože tí, čo sú počatí nelegitímne, dostávajú (svoje) právne postavenie podľa toho okamihu, kedy sa narodí. Preto ak sa narodí zo slobodnej, stávajú sa slobodnými a nezáleží na tom, s kým ich matka, keď (ešte) bola otrokyňou, počala. Avšak tí, ktorí sú počatí legitímne, určujú svoje právne postavenie podľa okamihu počatia“.

⁶ GRUBBS, J. E.: *Woman and the Law in the Roman Empire. The Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. New York : Routledge, 2002, s. 144.

Existuje totiž dôkaz a to zachovaná zmienka z mesta Herculaneum (Ercolano)⁷. Istá Petronia Justa, dcéra prepustenkyne, viedla spor s inou ženou. Volala sa Calatoria Themis a kedysi vlastnila Justinu matku. Tvrdila, že Justa sa narodila pred tým, ako jej matka bola prepustená, teda že Justa sa narodila otrokyni a ona sama Justu neskôr prepustila.⁸ Spor bol ukončený v roku 75 po Kr. víťazstvom Calatorie Themis. Petronia Justa stále tvrdila, že sa narodila matke po prepustení a teda bola osobne slobodná. Na druhej strane Calatoria tvrdila, že jej matka bola v čase pôrodu otrokyňa v ich domácnosti a Justa bola teda v postavení jej prepustenkyne.

Pokiaľ obaja rodičia boli otroci a po prepustení na slobodu mali záujem žiť v manželstve, spolužitie automaticky prešlo v manželstvo.⁹ Viacero autorov uvádza, že pokiaľ patróni prepúšťali svojich otrokov žijúcich v contuberniu naraz, podporovali ich spolužitie a prepúšťali na slobodu aj deti narodené z tohto spolužitia.¹⁰

Pokiaľ však prepustenie dvoch otrokov nebolo časovo zladené, takže jeden sa stal slobodným na základe prepustenia a druhý ostal otrokom, mohli spolužiť len v contuberniu.¹¹

3 VENO

Osobitnú úpravu si vyžiadali aj majetkové vzťahy v rámci contubernia, hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že medzi žijúcimi v contuberniu žiadne majetkové vzťahy neexistovali.

Fragment prisudzovaný Ulpianovi v 23. knihe Digest hovorí o návrate vena:

Ulp. D. 23,3,39pr.: Ulpianus 33 ad ed.

Si serva servo quasi dotem dederit, deinde constante coniunctione ad liber-

⁷ Herculaneum je mesto, ktoré je mestskou časťou súčasného Neapola. Herculaneum bolo ako prvé zasiahnuté v roku 79 po Kr. lávou zo sopky Vezuv, ktorá vybuchla.

⁸ GARDNER, J. F.: Proofs of Status in the Roman World. In: *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Vol. 33 (1986), s. 1 – 14. Dostupné na: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.2041-5370.1986.tb00179.x/full> (Citované 29. 10. 2016).

⁹ GRUBBS, J. E.: op. cit. 6, s. 144.

¹⁰ Q. v. RAWSON, B.: Family Life Among the Lower Classes at Rome in the First Two Centuries of the Empire. In: *Classical Philology*. Vol. 61 (1966), s. 71 – 83 a READLEY, K. R.: *Slave and Master in the Roman Empire: A Study in Social Control*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1987, s. 47 – 52.

¹¹ TREGGIARI, S.: *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 53.

*tatem ambo pervenerint peculio eis non adempto et in eadem coniunctione permanserint, ita res moderetur, ut, si quae ex rebus corporalibus velut in dotem tempore servitutis datis exstiterint, videantur ea tacite in dotem conversa, ut earum aestimatio mulieri debeatur.*¹²

Rovnako mala žena právo na návrat vena aj v inom prípade. *Codex Iustinianus* upozorňuje na situáciu, keď sa slobodná dostala do omylu, mysliac si, že žije v *iustum matrimonium* s prepusteným, no žila s otrokom. Túto situáciu vyriešil sám božský Antonius (*Carracalla Augustus*), ktorý napísal:

Cod. Just. 5,18,3: Imperator Antoninus
*Si ignorans statum erotis ut liberum duxisti et dotem dedisti isque postea servus est iudicatus, dotem ex peculio recipies et si quid praeterea tibi debuisse eum apparuerit. filii autem tui, ut ex libera nati incerto tamen patre, spurii ingenui intelleguntur.*¹³

Prameň hovorí o skutočnom príbehu, keď sa slobodná žena Hostilia vydala za muža menom Eros, mysliac si že je slobodný. Až neskôr prišla na to, že je otrok, patriaci niekomu inému, ktorý k nemu dokázal vlastníctvo. Podala teda žalobu na navrátenie daru, ktorý dala Erosovi ako veno, mysliac si, že uzatvárajú manželstvo. Za normálnych okolností by na navrátenie vena nemala právo, no v prípade omylu jej bola daná žaloba a teda aj právny nárok domáhať sa svojho majetku súdnou cestou.¹⁴

4 **SENATUSCONSULTUM CLAUDIANUM**

Ako nám je jasné, spolužitie medzi slobodným mužom a otrokyňou nebolo zakázané ani trestným právom trestané. Bolo akceptované, že medzi

¹² „Ak otrokyňa dá (niečo) otrokovi ako veno, hneď potom, ako sú obaja prepustení na slobodu a ich *peculium* im nebude dané a oni ostali v rovnakom nepretrúšenom spolužití, situácia sa bude spravovať tak, že pokiaľ čokoľvek zostalo z materiálnych vecí v *peculio*, na účely vena dané počas ich otroctva, zdá sa, že sa to má mlčky vrátiť ako skutočné veno dlhované žene“.

¹³ „Pokiaľ, v dôsledku ignorácie Erosovho statusu, sa vydáš zaňho ako za slobodného a dáš mu veno, a on bude potom súdom uznaný za otroka, tvoje veno ti bude vrátené späť z jeho *peculia*, spoločne so všetkým čo ti dlhuje. Vaše deti budú vnímané ako narodené na slobode, pretože sa narodili zo slobodnej matky s neistým otcom...“.

¹⁴ Ulp. D. 24,3,22,13: Ulpianus 33 ad ed. *Si mulier in condicione mariti erraverit putaveritque esse liberum, cum servus esset, concedi oportet quasi privilegium in bonis viri mulieri, videlicet ut, si sint et alii creditores, haec praefertur circa de peculio actionem et, si forte domino aliquid debeat servus, non praefertur mulier nisi in his tantum rebus, quae vel in dote datae sunt vel ex dote comparatae, quasi et hae dotaes sint.*

nimi neexistovala možnosť uzavrieť zákonné manželstvo a ich deti sa stali otrokmi.¹⁵

Vlastníci otrokyň rešpektovali zväčša takéto spolužitia z jediného dôvodu. Pokiaľ otrokyňa porodila dieťa, patrilo do majetku jej pána. Hoci poznáme ustanovenie, ktoré hovorí, že tomu vždy nebolo tak:

Gai. Inst. 1,84

*Ecce enim ex senatus consulto Claudiano poterat civis Romana, quae alieno servo volente domino eius coit, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare; nam quod inter eam et dominum istius servi convenit ex senatus consulto ratum esse iubetur. Sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneant, liberum pariat.*¹⁶

Opačná situácia však z čisto pragmatických dôvodov vylúčila možnosť spolužitia s otrokom práve slobodnej žene. Pokiaľ by táto bola počala, jej dieťa by sa narodilo ako osobne slobodné a otec by bol samozrejme neznámy. Patrón tak nemohol mať z dieťaťa finančný úžitok a možno aj z tohto dôvodu, bolo v roku 52 po Kr., prijaté už spomenuté *senatusconsultum Claudianum*, na základe ktorého sa postupovalo nasledovne:

Gai. Inst. 1,85

*Item e lege * ex ancilla et libero poterant liberi nasci; nam ea lege cavetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint, si vero feminae, ad eum pertineant, cuius mater ancilla fuerit. Sed et in hac specie divus Vespasianus inelegantia iuris motus restituit iuris gentium regulam, ut omni modo, etiamsi masculi nascantur, servi sint eius, cuius et mater fuerit.*¹⁷

¹⁵ Ako tvrdí Watson, pán otrokyne mohol prerušiť toto spolužitie tým spôsobom, že mohol žalovať muža na základe *Lex Aquilia* za poškodenie cudzieho otroka (hoci k skutočnej škode dôjsť nemuselo) alebo použiť žalobu na *iniuria* (za znásilnenie). Bližšie pozri: WATSON, A.: *Roman Slave Law*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987, s. 54 – 64.

¹⁶ „Podľa *senatusconsultum Claudianum* sa tiež z otrokyne a slobodného mohli rodiť slobodní. Ten zákon totiž stanovuje, že pokiaľ niekto súložil s cudzou otrokyňou v domnení, že je slobodná, majú byť aj deti slobodné, pokiaľ majú pohlavie mužské, avšak ak sú pohlavia ženského, majú pripadnúť tomu, komu patrí matka – otrokyňa. Ale aj v tomto prípade božský Vespasian, na základe neobratnosti práva, obnovil pravidlo *ius gentium*, takže zakaždým, aj keď sa narodí chlapci, sú otrokmi toho, komu patrila matka.“

¹⁷ „... podľa klaudiánskeho rozhodnutia senátu mohla rímska občianka, ktorá súložila s cudzím otrokom so súhlasom jeho pána, ostať na základe samotnej dohody slobodná, ale porodila otroka; toto uznesenie senátu totiž prikazuje, že je právoplatné (všetko), čo by bolo dohodnuté medzi ňou a pánom onoho otroka. Neskôr však božský Hadrián,

Po úprave, ktorú v texte vykonal Hadrián sa opäť zaužívalo, že pokiaľ slobodná neprerušila spolužitie s otrokom, sama utrpela *capitis deminutio maxima* a teda sa stala otrokyňou pána otroka, s ktorým súložila. Ich deti sa však rodili slobodné.

Niekedy na začiatku 4. storočia po Kr. bola úprava zmenená, na základe názoru, jedného z najvýznamnejších právnikov, Paula (*Sententiae Pauli*), nasledovne:

Paul. Sent. II, XXI

*2 Si servo pupilli ingenua mulier se coniungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. 10 Filia familias si iubente patre invito domino servi alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur, quia parentes deteriore filiorum condicionem facere possunt. 12 Errore quae se putavit ancillam atque ideo alieni servi contubernium secuta est, si postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit, efficitur ancilla. 13 Si patrona servo liberti sui se coniunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit. 16 Si mater servo filii se iunxerit, non tollit senatus consultum claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reverentiam exemplo eius, quae se servo liberti sui coniunxerit. 18 Filia familias mortuo patre si in servi contubernio perseveraverit, pro tenore senatus consulti Claudiani conventa efficitur ancilla.*¹⁸

Manželstvo medzi patrónom a jeho otrokyňou, pokiaľ nešlo o senátorov, bolo zákonné. *Manumissio* otrokyne za účelom uzavrieť s ňou manželstvo bolo prirodzeným dôvodom prepustenia. Takto prepustené však nemohli rozhodnúť o svojom rozvode. Rozvod manželstva nastal len z vôle manžela

na základe nespravodlivosti riešení a neobratnosti práva, obnovil pravidlo *ius gentium*, takže žena, pokiaľ zostane sama slobodná, rodí slobodného“.

¹⁸ „2. Dcére v *patria potestas* svojho otca, ktorá spolužila s otrokom patriacim inému, bez toho aby to jej otec vedel alebo bez jeho súhlasu, bol odobratý status narodenej na slobode, iba ak bola varovaná, nakoľko status rodičov sa nemôže zhoršiť konaním ich detí. 10. Ak dcéra pod *patria potestas* svojho otca spolužila na základe jeho príkazu s otrokom patriacim inému so súhlasom jeho pána, bola zotročaná, nakoľko rodičia môžu zhoršiť status svojich detí. 12. Ak sa žena mylne domnievala, že je otrokyňa, a na základe toho spolužila v contuberniu s otrokom niekoho iného a pokračovala v spolužití aj po zistení, že je slobodná, stane sa otrokyňou. 13. Ak patrónka spolužije s prepustencom, ktorého sama prepustila na slobodu, nestane sa hneď otrokyňou, iba v prípade, ak bola varovaná. 16. Pokiaľ matka spolužije s otrokom svojho syna, na základe *senatusconsultum Claudianum* sa jej neodoberie úcta jej syna voči matke, iba v hanebnej veci, ako napríklad ak slobodná spolužije s prepustencom, ktorého sama prepustila. 18. Dcéra pod *patria potestas*, ktorá zostala v contuberniu s otrokom po smrti svojho otca, sa stane otrokyňou, v súlade s ustanovením *senatusconsultum Claudianum*“.

(patróna).¹⁹ Na druhej strane manželstvo patrónky a prepustenca bolo považované za nevhodné a ako môžeme čítať vyššie, bolo spoločensky aj zákonne neprípustné a hanebné.

ZÁVER

Patriarchálny typ a hodnota občianstva a slobody v rímskej spoločnosti predurčil, že rímske právo poznalo len zákonné manželstvo medzi rímskymi občanmi a osobami s *ius connubii* a akékoľvek iné spolužitia boli len tolerované, pretože spoločenský status ich účastníkov nebol vhodný na uzavretie manželstva.

Contubernium ako tolerované spolužitie dvoch otrokov so súhlasom ich pánov, alebo slobodného s otrokyňou, malo jediný právny následok. Deti narodené z takéhoto spolužitia boli otrokmi a ich vlastníkom sa stal pán matky – otrokyňa. Pokiaľ by v *contuberniu* žila slobodná s otrokom, rímska spoločnosť takéto spolužitie netolerovala a na základe rozhodnutia senátu jej hrozila *capitis deminutio minima*.

Pokiaľ patrón spolužil so svojou prepustekyňou a s ňou neskôr uzavrel manželstvo (a predtým ju za týmto účelom prepustil), bolo to normálne. Ak by však takto postupovala patrónka, takýto zväzok bol neprípustný a ak by neprerušila takéto spolužitie po výzve, bola by ztročená. I v tomto ohľade môžeme sledovať nielen nerovnaký prístup v prípade pohlaví, ale aj veľmi striktnú právnu úpravu režimu spolužitia medzi slobodnými a neslobodnými.

Bibliografia:

1. GARDNER, J. F.: Proofs of Status in the Roman World. In: *Bulletin of the Institute of Classical Studies*. Vol. 33 (1986), s. 1 – 14.
2. GRUBBS, J. E.: *Woman and the Law in the Roman Empire. The Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. New York : Routledge, 2002.
3. RAWSON, B.: Family Life Among the Lower Classes at Rome in the First Two Centuries of the Empire. In: *Classical Philology*. Vol. 61 (1966), s. 71 – 83.

¹⁹ GRUBBS, J. E.: op. cit. 6, s. 147.

4. READLEY, K. R.: *Slave and Master in the Roman Empire: A Study in Social Control*. New York – Oxford : Oxford University Press, 1987.
5. TREGGIARI, S.: *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the time of Ulpian*. Oxford : Clarendon Press, 2002.
6. WATSON, A.: *Roman Slave Law*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1987.

NIEKTORÉ ASPEKTY MAJETKOVOPRÁVNEJ (NE)SPÔSOBILOSTI RÍMSKÝCH OTROKOV A DETÍ V OTCOVskej MOCI¹

SOME ASPECTS OF (IN)ELIGIBILITY TO OWN PROPERTY OF ROMAN SLAVE AND CHILDREN UNDER PATERNAL POWER

Mgr. Jana Kováčiková, PhD.

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: Podľa rímskoprávnej koncepcie bol *pater familias* považovaný za výlučného vlastníka celého rodinného majetku. Vývoj a zmeny mocenskoprávnej štruktúry rímskej rodiny však boli sprevádzané postupným zlepšovaním postavenia osôb, podriadených moci patra *familias*, osobitne detí a žien (manžieliek) a v neposlednom rade aj špecifickej skupiny obyvateľstva, ktorú predstavovali rímski otroci. Autorka v tomto príspevku rozoberá niektoré zaujímavé inštitúty rímskeho práva, na základe ktorých došlo k rozšíreniu okruhu subjektov, spôsobilých vlastniť majetok – menovite *peculium* a jeho špecifické subkategórie. Dôraz sa kladie najmä na problematiku faktického porušovania zásady absolútnej majetkovoprávnej nespôsobilosti otrokov, ako aj na otázku existencie relatívnej majetkovoprávnej spôsobilosti detí, podriadených otcovskej moci.

Kľúčové slová: rímske právo – vlastníctvo – *patrimonium* – *peculium* – majetkovoprávna subjektivita – otrok – *pater familias* – *filius familias*

Abstract: According to Roman law concept, *pater familias* was thought to be the sole owner of all family property. Development and changes of the power structure of Roman family was accompanied by the gradual status improving of persons, subordinated to *pater familias*, especially children and women (wives), as well as slaves, representing the specific group of Roman population. In the current paper author analyses some interesting institutes

¹ Tento príspevok je výstupom z grantového projektu VEGA 1/0531/2014 s názvom „Vývoj notárstva“.

of Roman law – namely *peculium* and its specific subcategories. The emphasis is put mainly on the issue of real infringement of the principle of absolute ineligibility to own property by Roman slaves, as well as the question of relative eligibility to own property by children, subordinated to paternal power.

Key words: Roman law – ownership – *patrimonium* – *peculium* – eligibility to own – slave – *pater familias* – *filius familias*

ÚVOD

Subjektom vlastníckeho práva v Ríme boli osoby fyzické aj právnické, pochopiteľne s určitými odchýlkami oproti dnešnému chápaniu takéhoto vyjadrenia. Ak hovoríme o fyzických osobách ako subjektoch vlastníckeho práva, treba zdôrazniť, že nie každá prirodzená osoba mohla byť vlastníkom, čo bolo dôsledkom špecifickej rímskoprávnej štruktúry rodinných vzťahov, charakteristickej dominantným postavením patra familias, ktorý disponoval rozsiahlymi oprávneniami voči členom svojej agnátskej rodiny. Nositeľmi subjektívnych práv a povinností preto mohli byť len osoby *sui iuris* (i. e. svojprávne, nepodriadené moci iného) a nie osoby *alieni iuris* (i. e. nesvojprávne, podriadené moci patra familias), ktoré Justinian rozdelil do dvoch skupín: osoby, ktoré stoja v moci svojich vlastníkov a osoby, ktoré stoja v moci svojich rodičov.² Pravidlá, týkajúce sa postavenia otrokov, synov alebo dcér podriadených otcovskej moci sú síce notoriety, avšak aj na ich pozadí možno identifikovať snahu Rimanov určitým spôsobom pristupovať k ochrane určitých skupín obyvateľstva.³ V článku venujeme špecifickú pozornosť nasledovným inštitútom, ktoré narúšajú vyššie uvedenú tézu o majetkovoprávnej nespôsobilosti osôb, odlišných od patra familias: *peculium* otrokov, *peculium castrense*, *peculium quasi castrense* a *peculium adventitium* synov, respektíve detí pod otcovskou mocou, z ktorých sa v rímskej spoločnosti postupne stala bežná prax.⁴

² Iust. Inst. 1,8: *Sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt: rursus earum quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in potestate dominorum sunt.*

³ ČUNDERLÍK ČERBOVÁ, V.: Ochrana slabšej strany a rímske právo. In: *Kontroverzní názory v právu*. Praha : Leges, s. 153.

⁴ K postaveniu žien v rímskej spoločnosti bližšie pozri: LENHARTOVÁ, K.: Keď sa žena rozhodla konať... In: *Bratislavské právnické fórum 2015*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015, s. 736 – 743.

1 PATRIMONIUM PODĽA RÍMSKEHO PRÁVA

Patrimonium predstavuje jeden zo základných konceptov európskej civilistickej tradície. Aj keď pôvod tohto pojmu je relatívne moderný, Rimania tento inštitút empiricky poznali – definícia pojmu *patrimonium*, je obsiahnutá aj v Bergerovom Encyklopedickom slovníku rímskeho práva.⁵ Snáď najvýstižnejším termínom, približujúcim sa významu pojmu *patrimonium* v zmysle Bergerovej definície, je pojem *bona*,⁶ ktorý rímski právnici použili na označenie celého majetku určitej osoby, teda všetkého, čo táto osoba mala vo svojej faktickej alebo právnej moci.⁷

Okrem tohto termínu sa v rímskoprávných prameňoch možno stretnúť aj s ďalšími pojmami, pomenovávajúcimi vlastnícke vzťahy. Už v Zákone XII tabúl sa objavujú pojmy *familia* a *pecunia*. Oba výrazy však boli v uvedenej kodifikácii používané pomerne promiskuitne, a preto nevieme s určitosťou, či boli považované za synonymá, alebo označovali dva rôzne druhy vlastníctva.⁸ Okrem uvedených termínov možno v prameňoch starorímskeho práva

⁵ Adolf Berger definuje *patrimonium* ako celý majetok osoby, v užšom slova zmysle ako majetok, zdedený po otcovi. Q. v. BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey : The Lawbook Exchange, 2004, s. 622. Okrem uvedených významov sa pojem používa aj na označenie vlastníckych vzťahov na začiatku feudalizmu vo význame vlastníckeho práva panovníka vo vzťahu ku všetkej pôde. Q. v. LYSÝ, M.: K otázke vlastníckych vzťahov v Uhorsku v 11. a 12. storočí. In: *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí ABGB*. Brno : Masarykova Univerzita, 2011, s. 27 – 35.

⁶ BERGER, A.: op. cit. 5, s. 374.

⁷ Paul. Recept. Sentent. 6,16: *Omnibus bonis, quae habet quaeque habiturus est, obligatis nec concubina nec filius naturalis nec alumnus nec quae in usu cotidiano habet obligantur: ideoque de his nec interdictum redditur*. Ulp. D. 37,1,3pr.: *Bona autem hic, ut plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt universitatis cuiusque successionem, quia succeditur in ius demortui suscipiturque eius rei commodum et incommodum: nam sive solvendo sunt bona sive non sunt, sive damnum habent sive lucrum, sive in corporibus sunt sive in actionibus, in hoc loco proprie bona appellabuntur*. Ulp. D. 50,16,49: *Bonorum appellatio aut naturalis aut civilis est. Naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt: beare est prodesse. In bonis autem nostris computari sciendum est non solum, quae dominii nostri sunt, sed et si bona fide a nobis possideantur vel superficiaria sint. Aequae bonis adnumerabitur etiam, si quid est in actionibus petitionibus persecutionibus: nam haec omnia in bonis esse videntur*.

⁸ Etymológia a význam pojmov *familia* a *pecunia* sa stali predmetom búrlivej diskusie právnych romanistov. Theodor Mommsen zastával názor, že výraz *familia* sa pôvodne používal na označenie členov domácnosti (s výnimkou otrokov), zatiaľ čo výraz *pecunia* slúžil na pomenovanie dobytku, respektíve statku vo všeobecnosti. Dodáva, že tento rozdiel medzi termínmi sa však postupom času stieral, pričom Zákon XII tabúl už oba termíny používa ako synonymické označenia vlastníctva. Iná skupina právnikov, reprezentovaná napríklad Rudolfom von Jheringom však k tomuto terminologickému dualizmu pristupuje odlišne. Argumentujú tvrdením, že naznačená tautológia by bola

v súvislosti s vyjadrením mocenského postavenia hlavy rodiny nájsť aj slovné spojenie *meum esse*⁹ a výraz *habere*.¹⁰ Slovné spojenie *meum esse* (je moje) predstavuje široký a pomerne vágny výraz, ktorý označoval ovládanie aké-hokoľvek predmetu (i.e. mancipačných i nemancipačných vecí), ba dokonca i slobodných členov rímskej rodiny, závislých od patra *familias*.¹¹

Vlastníctvu sa v najstaršom období približuje pojem *mancipium*.¹² V klasickej dobe mal pojem *mancipium* vcelku jednoznačný význam – znamenal moc hlavy rodiny nad slobodnými osobami, ktoré boli od neho závislé.¹³

nezlučiteľná s lapidárnym jazykom Zákona XII tabúl a význam uvedených termínov interpretujú nasledovne: výrazom *familia* sú označované najdôležitejšie ekonomické statky, ktoré tvorili majetok rodiny, i. e. *res Mancipi*, výraz *pecunia* sa používa vo význame *res nec Mancipi* a predstavuje statky, ktoré neboli zahrnuté do predchádzajúcej kategórie. Bližšie pozri: DIÓSDI, G.: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman law*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970, s. 60.

⁹ Gaius používa toto slovné spojenie vo svojich Inštitúciách napríklad v súvislosti s formulou, ktorú musí nadobúdateľ vyriešiť pri mancipácii. Gai. Inst. 1,119: ... *HUNC EGO HOMINEM EX IURE QUIRITTIUM MEUM ESSE AIO ISQUE MIHI EMPTUS ESTO HOC AERE AENEAEQUE LIBRA...*

¹⁰ Sloveso *habere* však nemožno spájať výlučne s vlastníctvom, pretože sa používalo aj v súvislosti s oprávnenou držbou: Tabula V,4: *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto*.

¹¹ Z uvedeného vyplýva, že pojem sa vykladá extenzívnejšie ako samotný termín vlastníctvo, pretože indikoval osobnú moc hlavy rodiny nad podriadenými osobami (závislými členmi rodiny) ale aj patrimoniólnu moc nad hmotným majetkom. Kreovanie jasného a presne vymedzeného pojmu vlastníctva (*dominium*) možno datovať približne do 1. storočia pred Kr. Zavedenie jednotného pojmu vlastníctva súvisí s odstránením okolností, ktoré tomu v starorímskom období bránili, a to v dôsledku ekonomickej a sociálnej transformácie spoločnosti, ktorá v Ríme prebehla počas 3. a 2. storočia pred Kr. Tieto faktory možno zhrnúť nasledovne: a) veľký nárast počtu otrokov v dôsledku územnej expanzie podmienil zánik patriarchálnej formy otroctva; otroci prestali byť podradnejšími členmi rodiny a stal sa z nich hlavný výrobný prostriedok, ktorý bol predmetom vlastníctva; b) široké možnosti využitia pracovnej sily otrokov viedli k postupnému obmedzovaniu ekonomickej hodnoty slobodných členov rodiny. Na úkor patrimoniólného vzťahu k hlave rodiny začal prevládať jeho osobný charakter a ekonomické aspekty vzťahu závislých členov rodiny k patrovi *familias* sa postupne vytratili. Systém agnátskej rodiny sa síce stal obsolentným, no zostal zachovaný ako dôsledok rímskeho konzervativizmu; c) v dôsledku územnej expanzie sa ekonomický život Ríma transformoval a pôvodne poľnohospodársky charakter spoločnosti a výroby vystriedal rozvoj výroby a obchodu – mancipačné veci ako hlavný výrobný prostriedok poľnohospodárskej spoločnosti postupne stratili svoj ekonomický význam. Z *res Mancipi* si svoju dôležitosť zachovali najmä otroci a pozemky, avšak hospodársky význam iných vecí (napríklad ťažných zvierat) upadal v prospech prostriedkov, užitočnejších pre obchod, tovarovú výmenu a ekonomický život impéria (napríklad lode, provinčné pozemky apod.). Bližšie pozri: DIÓSDI, G.: op. cit. 8, s. 132 – 133.

¹² BUCKLAND, W. W.: *The Main Institutions of Roman Private Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 95.

¹³ Gai. Inst. 1,49: *Sed nurus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in Mancipio sunt*. Gai. Inst. 1,116: *Superest, ut exponamus, quae*

Pojem *potestas* označoval moc nad deťmi¹⁴ a pojem *manus*¹⁵ značil moc nad manželkou. Z právnych a najmä neprávnych prameňov staršieho dáta však vyplýva, že všetky tri termíny pôvodne označovali celú *patria potestas*. Z hmotných statkov sa však pojem vzťahoval len na veci, patriace do kategórie *res mancipi*. György Diódsi ilustruje vzťah medzi mancipiom a vlastníctvom v pravom slova zmysle ako dva navzájom sa prekrývajúce kruhy, pričom v mieste prekrytia sa nachádza to, čo majú oba pojmy spoločné, a teda *res mancipi*. *Mancipium* však zároveň zahŕňa slobodných členov rodiny, zatiaľ čo predmetom vlastníctva môžu byť aj veci nemancipačné.¹⁶

V súvislosti so všetkými uvedenými termínmi vystupuje do popredia skutočnosť, že subjektom vzťahov, vyplývajúcich z daných inštitútov mohol byť jedine *pater familias*. Jeho majetok pozostával z aktív a pasív, ktoré vo svojom súhrne tvorili jeden celok. V ďalšom texte budeme demonštrovať, že výnimky z princípu jednotnosti patrimonium, vyplývajúce z rôznorodého ekonomického využitia jednotlivých častí majetku hlavy rodiny, neboli v rímskom práve ničím neštandardným.

2 OTROCI A PRÍPAD ABSOLÚTNEJ NESPÔSOBILOSTI VLASTNÍŤ MAJETOK

Otrokom prislúchalo vo výrazne diferencovanej rímskej spoločnosti špecifické postavenie, čím predstavovali sociálny prvok neustále narastajúci na

personae in mancipio sint. Gai. Inst. 1,135: *Qui ex filio semel iterumve mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in avi potestate est, et ideo ab eo et emancipari et in adoptionem dari potest. At is, qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in avi potestate. Sed eum Labeo quidem existimat in eiusdem mancipio esse, cuius et pater sit. Utimur autem hoc iure, ut quamdiu pater eius in mancipio sit, pendeat ius eius, et si quidem pater eius ex mancipatione manumissus erit, cadat in eius potestatem, si vero is, dum in mancipio sit, decesserit, sui iuris fiat.* Gai. Inst. 1,141: *In summa admonendi sumus adversus eos, quos in mancipio habemus, nihil nobis contumeliose facere licere; alioquin iniuriarum tenebimur. Ac ne diu quidem in eo iure detinentur homines, sed plerumque hoc fit dicis gratia uno momento; nisi scilicet ex noxali causa mancipantur.*

¹⁴ Gai. Inst. 1,55: *Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos iustis nuptiis procreavimus...*

¹⁵ Gai. Inst. 1,109: *Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt.*

¹⁶ V starorímskom a predklasickom období teda Rimania nedokázali vytvoriť pojem vlastníctva vzhľadom na samotný charakter ich ekonomického života, ktorý dával aj osobným vzťahom do istej miery patrimonialný charakter. Bližšie pozri: DIÓSDI, G.: op. cit. 8, s. 60.

význame.¹⁷ Niektorí autori zastávajú názor, že otroci časom nadobudli isté práva, čo bolo podmienené ich podstatným prínosom pre rozvoj rímskeho hospodárstva, ekonomický rast, ako aj fungovanie každodenného života obyvateľov Rímskej ríše.¹⁸ V tejto súvislosti vyvstáva otázka, či a do akej miery možno hovoriť o majetkovoprávnej spôsobilosti tejto neslobodnej skupiny obyvateľstva Rímskej ríše.

2.1 *Peculium*

Otroci vykonávali prevažnú časť intelektuálnej aj manuálnej práce v Rímskej ríši – Rimania si plne uvedomovali potenciál otroka ako *instrumentum vocale*, a preto bol využívaný pri rôznorodom pracovnom zaradení. Ich pracovný zápal a spoľahlivosť bola v mnohých prípadoch odmenená tým, že otrokovi bolo umožnené užívať tú časť majetku, ktorú pre svojho pána získal vlastnou činnosťou. Takýmto spôsobom sa formovalo akési kvázi vlastníctvo rímskych otrokov.¹⁹

Všetko, čo si mohol otrok so zvoľením svojho pána ponechať a čo bolo preto oddelené od pánovho účtu, predstavovalo tzv. *peculium*, ktoré mohli pozostávať z pozemkov aj hnutelných vecí, dokonca aj z iných otrokov (*vicarii*) či pohľadávok voči dlžníkom (*nomina*) etc.²⁰ Veci, ktoré bol pán povinný nevyhnutne otrokovi dávať (napríklad jedlo, šatstvo), neboli súčasťou *peculia*, a *contrario* teda akékoľvek veci, ktoré pán nebol povinný otrokovi poskytnúť, mohli tvoriť jeho obsah.²¹ *Peculium* teda pozostávalo z toho, čo otrok od

¹⁷ Postupne, najmä pod vplyvom kresťanskej filozofie, sa im dostalo zlepšenia životných podmienok. Takto došlo napríklad k zrušeniu *Lex Fufia Caninia* z roku 2 pred Kr., limitujúceho počet otrokov, ktorí mohli byť jednorazovo prepustení z otroctva testamentom.

¹⁸ V súčasnosti sa možno stretnúť s mnohými kontroverznými názormi o rozsahu práv a povinností otrokov optikou rímskeho práva. Bližšie pozri: DUDÁSOVÁ, E.: Vplyv otrokov na rozhodovacie činnosti v kontexte rímskeho práva. In: *Milníky práva v stredo európskom priestore 2014*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2014, s. 31 – 36.

¹⁹ HUNTER, W. A.: *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of a Code*. Londýn : Sweet & Maxwell, 1903, s. 290.

²⁰ Ulp. D. 15,1,7,4: *In peculio autem res esse possunt omnes et mobiles et soli: vicarios quoque in peculium potest habere et vicariorum peculium: hoc amplius et nomina debitorum.*

²¹ Marc. D. 15,1,40,1: *Quomodo autem peculium nascitur, quaesitum est. Et ita veteres distinguunt, si id adquisiit servus quod dominus necesse non habet praestare, id esse peculium, si vero tunicas aut aliquid simile quod ei dominus necesse habet praestare, non esse peculium. Ita igitur nascitur peculium: crescit, cum auctum fuerit: decrescit, cum servi vicarii moriuntur, res intercidunt: moritur, cum ademptum sit.*

svojho pána dostal napriek tomu, že pán nebol povinný mu tieto veci dať,²² ale aj z toho, čo si otrok zadovážil za svoje úspory, z darov, odovzdaných mu ako odmenu za jeho služby, ktoré mu jeho pán bol ochotný ponechať.²³ Z uvedeného teda vyplýva, že rozsah peculia závisel výlučne od otrokovho pána – ak chcel tento otrokovi odovzdať výlučnú kontrolu a užívanie nejakej veci, bola považovaná za súčasť peculia, v opačnom prípade nie. Uvedené sa primerane vzťahovalo aj na trvanie a zánik peculia – pokiaľ už pán viac nemal záujem na existencii peculia, toto sa zrušilo akonáhle pán vyjadril svoj úmysel odňať otrokovi *peculium*, hoci veci, ktoré dovtedy tvorili súčasť peculia mohli aj naďalej zostať fakticky ovládané otrokom.²⁴ Postupom času sa však považovalo za nevhodné odňať *peculium* podriadenej osobe, pričom takýto počin sa javil ako priestupok proti dobrým mravom.²⁵

Otrok teda hospodáril s prideleným peculiom samostatne, pričom jeho pán si nárokoval len časť úrody alebo výťažku z peculia. Warwick William Buckland opisuje otroka ako remeselníka a jeho pánovi pripisuje postavenie akoby jeho nadriadeného: v období cisárstva sa však autonómia vôle otrokov pri správe peculia neustále rozširovala, nakoľko akékoľvek výnosy zo správy peculia pripadli *de facto* samotnému otrokovi.²⁶ Ďalej opisuje vzťah otroka

²² Je zaujímavé, že citovaný Marciánov fragment D. 15,1,40,1 je formulovaný tak, že pán je vzhľadom k otrokovi k niečomu zaviazaný. Ide to o neštandardný prípad pozitívne stanovenej povinnosti pána voči otrokovi. V tejto súvislosti možno spomenúť i Ulpianov fragment D. 15,1,9,2, ktorý sa týka určenia výšky peculia. Tá má byť vypočítaná tak, že z hodnoty peculia sa má najprv odpočítať to, čo otrok dlhuje svojmu pánovi: Ulp. D. 15,1,9,2: *Peculium autem deducto quod domino debetur computandum esse, quia praevenisse dominus et cum servo suo egisse creditur*. Ide o pozoruhodnú formuláciu, ktorá evokuje, že medzi otrokom a jeho pánom akoby existoval záväzkový vzťah, narážajúci však na všeobecne platné pravidlo, že iba slobodné osoby sú osobami v právnom slova zmysle. Je teda zrejme, že nie všetky ustanovenia Digest sú v súlade, čo súvisí aj so skutočnosťou, že ide o fragmenty, ktorých pôvod pochádza z rôznych vývojových etáp rímskeho štátneho zriadenia a tomu zodpovedajúceho právneho poriadku.

²³ Florent. D. 15,1,39: *Peculium et ex eo consistit, quod parsimonia sua quis paravit vel officio meruerit a quolibet sibi donari idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluerit*. Iný fragment Justinianskych Digest hovorí, že šaty, ktoré dal pán otrokovi na určitý účel (napríklad aby v nich servíroval večeru), alebo ktoré mali byť užívané iba určitý čas, neboli súčasťou peculia: Pomp. D. 15,1,25: *Id vestimentum peculii esse incipit, quod ita dederit dominus, ut eo vestitu servum perpetuo uti vellet eoque nomine ei traderet, ne quis alius eo uteretur idque ab eo eius usus gratia custodiretur. Sed quod vestimentum servo dominus ita dedit utendum, ut non semper, sed ad certum usum certis temporibus eo uteretur, veluti cum sequeretur cum sive cenanti ministravit, id vestimentum non esse peculii*.

²⁴ Paul. D. 15,1,8: *Contra autem simul atque noluit, peculium servi desinit peculium esse*.

²⁵ KASER, M.: *Das Römische Privatrecht*. München : C. H. Beck, 1971, s. 287.

²⁶ BUCKLAND, W. W.: *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*. Cambridge : Cambridge University Press, 1908, s. 188.

a jeho pána k peculiu prostredníctvom držby, ktorej pojmové znaky sú diferencované medzi otroka a pána – pán má úmysel držať (*animus possidendi*), pričom telesné pôsobenie na vec (*corpus possidendi*) vykonáva prostredníctvom otroka.²⁷ Súčasne však konštatuje, že otrokovi prináleží nielen telesný znak držby, ale do istej miery je pre neho typický i prvok psychický, nakoľko to bol práve otrok, kto realizoval nadobudnutie držby, ktoré je bezpochyby vedomým konaním.²⁸

Na tomto mieste považujeme za vhodné zhodnotiť vzťah otroka k peculiu, ktoré užíval. Samozrejme, nemožno hovoriť o vzťahu právnom, keďže otrok nebol subjektom vlastníckeho ani iného práva. Právne teda *peculium* zostalo vlastníctvom pána, v každodennej praxi však malo život osobitý – navonok sa *peculium* javí ako majetok otroka a vlastnícke právo jeho pána len ako formálne. Uvedenú tézu potvrdzuje aj Miroslav Bartošek, ktorý uvádza, že ide o majetok prenechaný osobe *alieni iuris* (aj otrokovi), ktorá s ňou smie voľne nakladať a brať z nej úžitok. Ďalej uvádza, že niektorým otrokom bol prostredníctvom peculia umožnený nielen slobodnejší život, ba dokonca z neho mohol otrok získavať aj vlastný majetok.²⁹

Skutočnosť, že *peculium* bolo spojené s osudom otroka a možno ho považovať za jeho majetok, naznačuje aj ustanovenie Justiniánskych Inštitúcií: ak bol otrok prepustený na slobodu, pričom jeho pán mu predtým *peculium* výslovne neodňal, prechádza toto do majetku prepusteného otroka.³⁰ Aj ďal-

²⁷ Ibid., s. 131.

²⁸ Vo vzťahu k peculiu je vhodné uviesť, že pokiaľ dá pán zvoľenie k existencii peculia, predpokladá sa akoby tým dal súhlas ku všetkým budúcim úkonom otroka, ktorými by bolo *peculium* rozšírené. Q. v. ZABER, I.: *A study of the peculium of a slave in pre-classical and classical Roman Law*. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1981, s. 49.

²⁹ Otrok disponoval osobitným oprávnením scudzovať majetok svojho pána, pokiaľ mu jeho vlastník udelil právo slobodnej správy peculia. V takomto prípade mohol otrok scudzovať akúkoľvek jeho súčasť, dokonca aj bez výslovného súhlasu svojho pána: Paul. D. 15,1,46: *Qui peculii administrationem concedit, videtur permittere generaliter, quod et specialiter permissurus est*. Q.v. BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. Praha : Pyramida, 1981, s. 249.

³⁰ Iust. Inst. 2,20,20: *Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem adquisitum est legatario cedere, quia dies huius legati ab adita hereditate cedit: sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legata, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit. peculium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debetur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniae quam in rationes dominicas impendit. iidem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditibus liber esse iussus est et ex eo reliquas inferre.*

šie ustanovenia Justiniánskych Inštitúcií sa odvolávajú na to, že *peculium* je majetkom otroka – otrok mal k dispozícii prétorskú žalobu z *peculia*³¹ proti svojmu pánovi, a to až do výšky *peculia*, ktoré je v istom zmysle majetkom otroka.³²

3 **FILII FAMILIAS A PRÍPAD RELATÍVNEJ SPÔSOBILOSTI VLASTNÍŤ MAJETOK**

Postupný rozklad agnátskej rodiny, ako aj rozvoj hospodárskeho života si vynútil potrebu preklenúť zásadnú majetkovoprávnu nespôsobilosť osôb, podriadených moci patra *familias*, osobitne tých, ktorí boli v otcovskej moci (*potestas*).³³ Pôvodne bolo majetkovoprávne postavenie detí upravené veľmi prísne – pokiaľ bol *filius familias* (alebo *filia familias*) pod otcovskou mocou, nemohol sám pre seba nadobudnúť majetkové práva. Bol teda nespôsobilý mať vlastný majetok a podobne ako otrok nadobúdal všetko pre svojho patra *familias*.³⁴ Už v klasickej dobe sa stretávame s prvým krokom na ceste k ma-

³¹ K právnoaplikačnej činnosti prétora bližšie pozri: ŠURKALA, J.: Ratio naturalis ako legitimizačný faktor právotvornej a právnoaplikačnej činnosti prétora. In: *Milníky práva v stredo európskom priestore 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015, s. 511 – 517.

³² Iust. Inst. 4,6,10: *Actionem autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit praetor, quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset peculio tenus, quod veluti patrimoniam est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos.*

³³ V tejto súvislosti sa vynára otázka či mali dcéry a synovia *in potestate* rovnocenné postavenie. Odpoveď nám čiastočne dáva Gaius vo svojich Inštitúciách, ktorý uvádza, že všetko, čo bolo povedané o synovi (*filius*) platí aj o dcére (*filia*): Gai. Inst. 1,72: *Quaecumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus*. Podobne súdi aj Ulpian, ktorý vyjadril všeobecnú zásadu, že pod formuláciou v mužskom rode môžu byť zahrnuté obe pohlavia: Ulp. D. 50,16,195pr.: *Pronuntiatio sermonis in sexu masculino ad utrumque sexum plerumque porrigitur*. Opačná situácia, teda neutrálne používanie ženského rodu, však bola Rimani celkom odmietnutá. Q.v. BENKE, N.: Gender and the Roman Law of Obligations. In: *Obligations in Roman Law. Past, present and future*. Michigan: The University of Michigan Press, 2014, s. 215 – 246.

³⁴ Gai. Inst. 2,87: *Igitur quod liberi nostri, quos in potestate habemus, item quod serui nostri mancipio accipiunt uel ex traditione nanciscuntur siue quid stipulentur uel ex aliquolibet causa adquirent, id nobis adquiritur: ipse enim, qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest; et ideo si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest; et si iuventibus nobis adierit, hereditas nobis adquiritur, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus; et conuenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur.*

jetkovoprávnemu osamostatneniu sa podriadeného syna a dcéry, a to vo forme samostatnej faktickej správy majetku, i.e. peculia. Podmienky pre užívanie peculia synom a dcérou boli rovnaké ako v prípade peculia otroka³⁵ – právne síce zostalo vo vlastníctve patra familias, fakticky ho však podriadená osoba spravovala ako svoj vlastný majetok.

3.1 *Peculium castrense*

Uvedený koncept bol obzvlášť nespravodlivý vo vzťahu k synovi, ktorý slúžil vo vojsku. Za vlády cisára Octaviána Augusta (27 pred Kr. – 14 po Kr.) bola filiovi familias – vojakovi priznaná čiastočná majetkovoprávna spôsobilosť vo vzťahu k určitým akvizíciám. Majetok, ktorý mohol užívať ako vlastný, sa označoval termínom *peculium castrense* (i. e. tzv. táborové *peculium*), pričom *filius familias* ním mohol voľne disponovať *inter vivos* i *mortis causa*. V prípade, že *filius familias* zomrel bez testamentu, takýto majetok prešiel na patra familias.³⁶ Predmetom peculia castrense bol majetok, ktorý vojak nadobudol ako žold alebo vojnovú korisť, prípadne získal od svojich rodičov, respektíve príbuzných ako dar na účely výkonu vojenskej služby.³⁷ Súčasťou táborového peculia bola aj pozostalosť manželky syna – vojaka, ktorá mu bola zanechaná ako odmena za jeho smelosť vo vojne.³⁸ Justinian vo svojej kodifikácii uznal, že pôvodná právna úprava majetkovoprávneho

³⁵ Ulp. D. 15,1,1,5: *Potestatis verbum communiter accipiendum est tam in filio quam in servo.*

³⁶ NICHOLAS, B.: *An Introduction to Roman Law.* Oxford : Oxford University Press, 2008, s. 68.

³⁷ Ulp. D. 49,17,1: *Filii familias militis si peculium apud patrem remansit sine testamento filio defuncto, pater ipsi heres non fit, sed tamen heres is fiet, quibus filius fuit.*

³⁸ Pap. D. 49,17,16pr.: *Dotem filio familias datam vel promissam in peculio castrensi non esse respondi. Nec ea res contraria videbitur ei, quod divi Hadriani temporibus filium familias militem uxori heredem extitisse placuit et hereditatem in castrense peculium habuisse. Nam hereditas adventicio iure quaeritur, dos autem matrimonio cohaerens oneribus eius ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur.* Ak takýto motív absentoval, pozostalosť manželky nebola súčasťou peculia castrense (Pap. D. 49,17,16,1: *Hereditatem castrensi peculio non videri quaesitam respondi, quam frater patruelis in alia provincia stipendia mrens fratri patrueli, cum quo numquam militavit, reliquit: sanguinis etenim ratio, non militiae causa meritum hereditatis accipiendae praebuerat*). Rovnako nie je súčasťou táborového peculia ani veno jeho manželky, nakoľko súvisí s manželstvom a nie s výkonom vojenskej služby (Pap. D. 49,17,16pr.: *Dotem filio familias datam vel promissam in peculio castrensi non esse respondi. Nec ea res contraria videbitur ei, quod divi Hadriani temporibus filium familias militem uxori heredem extitisse placuit et hereditatem in castrense peculium habuisse. Nam hereditas adventicio iure quaeritur, dos autem matrimonio cohaerens oneribus eius ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur*).

postavenia osôb *alieni iuris* (osobitne detí) nebola spravodlivá,³⁹ preto do svojej kodifikácie prevzal len také inštitúty, ktoré postavenie detí *in potestate* menilo k lepšiemu, pričom viaceré z nich ešte novelizoval v rámci výkonu svojej zákonodarnej právomoci. Do justiniánskeho práva sa pochopiteľne dostal vyššie zmienený inštitút *peculium castrense*, vo vzťahu ku ktorému bol syn absolútnym vlastníkom a mohol ním disponovať akoby ani nebol majetkovoprávne a mocensky podriadený svojmu patrovi *familias*. Mohol takýto majetok nielen nadobúdať,⁴⁰ ale aj uplatňovať svoj žalobný nárok vo vzťahu k takémuto majetku, a to aj proti vôli svojho patra *familias*.⁴¹

3.2 *Peculium quasi castrense*

Po úspechu uzákonenia možnosti synov – vojakov ponechať si vlastníctvo k niektorým veciam, bolo toto oprávnenie rozšírené aj na synov, vykonávajúcich funkcie v štátnych úradoch. Už cisár Konštantín okolo roku 320 uzákonil, že úradníci, vykonávajúci službu v cisárskom paláci, mali byť vlastníkami toho, čo si usporili zo svojich zárobkov, respektíve získali od cisára ako prejav jeho vďačnosti, a to rovnako, ako v prípade *peculium castrense* vojakov.⁴² V zákonodarstve neskorších poklasických cisárov bolo toto privilégium rozšírené aj na iné štátne služby.⁴³ Justinián, známy svojom podporou duchovenstva, rozšíril toto oprávnenie aj na subdiakonov, kantorov (*cantores*), lektorov (*lectores*), čím získalo duchovenstvo na všetkých stupňoch kontrolu nad svojimi

³⁹ Doslova uvádza, že nadobúdanie pre patra *familias* bolo *inhumanum* (nie dosť ľudské) a preto vzal ohľad tak na deti ako aj na hlavy rodín, aby sa zachovalo čo im patrí. Iust. Inst. 2,9,1: ... *hoc parentibus suis acquirebant sine ulla distinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia quod per unum vel unam eorum adquisitum est alii filio vel extraneo donare, vel vendere vel quocumque modo voluerant applicare. quod nobis inhumanum visum est et generali constitutione emissa et liberis pepercimus et patribus debitum reservavimus...*

⁴⁰ Úlp. D. 49,17,5: *Miles filius familias a commilitone vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus et citra iussum patris suo arbitrio recte pro herede geret.*

⁴¹ Tretull. D. 49,17,4,1: *Actionem persecutionemque castrensiarum rerum semper filius etiam invito patre habet.*

⁴² Cod. Iust. 12,31,1: *Omnes palatinos, quos edicti nostri iam dudum certa privilegia superfundunt, rem, si quam, dum in palatio nostro morantur, vel si parsimonia propria quaesierint vel donis nostris fuerint consecuti, ut castrense peculium habere praecipimus. Quid enim tam ex castris est, quam quod nobis consciis ac prope sub conspectibus nostris acquiritur.*

⁴³ *Exceptores a scriniarii* za vlády Theodosiána a Valentinána; *advocationes* za vlády Theodosiána II. a Valentinána II; biskupi, presbyteri a diakoni za vlády Leva a Anthemia. Cf. Cod. Iust. 12,37,6; Cod. Iust. 2,7,8; Cod. Iust. 1,3,34.

klerikálnymi príjmami,⁴⁴ biskupov dokonca úplne vyňal z moci *in potestate*. V Kódexe ďalej ustanovil, že všetky dary od cisára a cisárovnjej majú byť separátnym vlastníctvom obdarovaného, nezávislým od *potestas* hlavy rodiny.⁴⁵

3.3 *Peculium adventitium*

Majetkovoprávna nespôsobilosť vyplývajúca z *potestas* bola prelomená v inej súvislosti. Dovtedajšie právo otca k majetku syna/dcéry sa začalo chápať len ako zákonné požívacie právo (*ususfructus*) a za vlastníka majetku sa pokladal samotný syn/dcéra. Právo patra *familias* bolo takto obmedzené vo vzťahu k majetku, ktorý prechádzal na deti od ich matky, a to na základe jej poslednej vôle alebo dedičskej postupnosti. Cisár Konštantín uzákonil, že otec má mať k *bona materna* len požívacie právo, pričom bol povinný starostlivo tento majetok opatrovať.⁴⁶ Arcadius a Honorius rozšírili toto pravidlo na majetok pochádzajúci od predkov z matkinej strany a na dary, získané počas života, prípade aj testamentom.⁴⁷ Theodosius a Valentinianus išli ešte ďalej a priznali požívacie právo patrovi *familias* aj vo vzťahu k majetku, ktorý získal *filius familias* prostredníctvom svojej manželky, prípadne aj dcéry cez jej manžela.⁴⁸ A nakoniec, Justinian zašiel až tak ďaleko, že túto právnú

⁴⁴ Nov. 123,19: *Presbyteros autem et diaconos et subdiaconos et lectores et cantores, quos omnes clericos appellamus, res quolibet modo ad eorum dominium venientes habere sub sua potestate praecipimus ad similitudinem castrensium peculiorum, et donare secundum leges et in his testari, licet sub parentum sint potestate, sic tamen ut horum filii aut his non extantibus parentes eorum legitimam partem ferant.*

⁴⁵ Cod. Iust. 6,61,7: *Cum multa privilegia imperialibus donationibus iam praestita sunt, dignum incrementum et his offerre nostra dignata est clementia.*

⁴⁶ Cod. Iust. 6,60,1: *Res, quae ex matris successione fuerint ad filios devolutae, ita sint in parentum potestate, ut fructus dumtaxat habeant facultatem, dominio videlicet earum ad liberos pertinente.*

⁴⁷ Cod. Iust. 6,60,2: *Quidquid avus avia, proavus proavia ex materna linea venientes nepoti pronepti pronepti pronepti testamento fideicommissio legato donatione vel alio quolibet titulo largitionis vel etiam intestati successione contulerint, pater filio filiaeve integra illibataque custodiat, ut vendere donare relinquere alteri obligare, sicut nec materna bona, non possit usu fructu dumtaxat ad eum pertinente, ita ut, quemadmodum ipse super his licentiam totius potestatis amittit, defuncto eo filio filiaeve praecipua computentur nec ab illis, qui ex patre sunt coheredes, vindicentur.*

⁴⁸ Cod. Iust. 6,61,1: *Cum venerandae leges vetuerint patribus iure potestatis adquiri, quidquid eorum filiis avus avia proavus proavia a linea materna venientes quocumque titulo contulissent, hoc quoque convenit observari, ut, quidquid vel uxor marito non emancipato vel maritus uxori in potestate positae quocumque titulo vel iure contulerit seu transmiserit, hoc patri nullatenus adquiratur: atque ideo in eius tantum, cui delatum est, iure durabit.*

úpravu rozšíril na všetky akvizície, realizované synom/dcérou, okrem tých, ktoré boli urobené z otcovho majetku. Cisár vydal konštitúciu, v ktorej nariadil, že to, čo dieťa získalo na základe otcovho majetku, nadobudlo právoplatne pre hlavu rodiny. Čo však syn/dcéra pod otcovskou mocou nadobudli z iného dôvodu, zostalo im samým.⁴⁹

Túto právnú úpravu Justinián rozšíril aj na situáciu, keď hlava rodiny syna/dcéru emancipovala. Pôvodné oprávnenie patra *familias* ponechať si tretinu majetku potomka ako cenu za emancipáciu, Justinián nahradil možnosťou ponechať si k polovici majetku emancipovaného potomka požívacie právo.⁵⁰

ZÁVER

V príspevku sme sa zamerali na inštitúty, ktoré predstavujú výnimku zo zásady, že majetkovoprávnou subjektivitou disponoval podľa rímskeho práva jedine *pater familias*. Tieto inštitúty sú dôkazom skutočnosti, že rímske právo privilegovalo niektoré skupiny osôb práve na úkor hlavy rodiny, ktorej postavenie neustále slablo.

V prípade otrokov sa vyníma všeobecne platná skutočnosť, že otrok nemohol byť považovaný za subjekt vlastníckeho práva, nakoľko subjektívnymi právami nedisponoval vôbec. Otroci však napriek tomu mohli byť osobami s vysokými príjmami, a práve *peculium* im mohlo umožniť získať určité postavenie v spoločnosti.⁵¹ To však záležalo primárne od vôle pána, ktorý ot-

⁴⁹ Iust. Inst. 2,9,1: ... *sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex re patris ei obvieni, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquirat (quae enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti?) quod autem ex alia causa sibi filius familias adquisivit, huius usum fructum quidem patri adquirat, dominium autem apud eum remaneat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei procedat.*

⁵⁰ Iust. Inst. 2,9,2: *Hocque a nobis dispositum est et in ea specie ubi parens, emancipando liberum, ex rebus quae adquisitionem effugiunt sibi partem tertiam retinere, si voluerat, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis, et inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte defraudetur, et, quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. ideoque statuimus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed usus fructus retineat: ita etenim et res intactae apud filium remanebunt et pater ampliore summa fructur, pro tertia dimidia potiturus.*

⁵¹ WATSON, A.: *Roman Slave Law*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1987, s. 95.

roka vlastnil – pokiaľ sa rozhodol prideliť otrokovi *peculium*, otrok k nemu mal skutočne vlastníctvo, avšak len v ekonomickom a sociologickom zmysle slova. Po právnej stránke však možno hovoriť o absolútnej majetkovoprávnej nespôsobilosti otrokov.

Uvedené možno primerane konštatovať aj o *peculiu* detí, nachádzajúcich sa v otcovskej moci. Z prameňov rímskeho práva sú nám však známe prípady relatívnej majetkovoprávnej spôsobilosti synov – vojakov, respektíve osôb, vykonávajúcich pôsobnosť v štátnych službách, nakoľko takýto syn mohol byť výlučným vlastníkom majetku, ktorý patril do *peculia castrense* alebo *peculia quasi castrense*, teda majetkového substrátu, oddeleného ostatného majetku jeho patra *familias*. Majetkovoprávna nespôsobilosť detí, vyplývajúca z otcovskej moci bola prelomená aj v súvislosti s inštitútom *peculium adventitium*, vo vzťahu ku ktorému možno hovoriť len o užívacom práve patra *familias*.

Inštitúty, ktoré sú predmetom analýzy obsiahnutej v tomto príspevku sú veľmi dobrým príkladom veľkej divergencie medzi právnou konštrukciou a jej sociálnym praktizovaním, ktorá bola častým prejavom vzťahu medzi rímskym právom a faktickým stavom v rímskej spoločnosti.

Bibliografia:

1. BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva*. Praha : Pyramida, 1981.
2. BENKE, N.: Gender and the Roman Law of Obligations. In: *Obligations in Roman Law. Past, present and Future*. Michigan : The University of Michigan Press, 2014.
3. BERGER, A.: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Clark : The Lawbook Exchange, 2004.
4. BUCKLAND, W. W.: *The Roman Law of Slavery. The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*. Cambridge : Cambridge University Press, 1908.
5. BUCKLAND, W. W.: *The Main Institutions of Roman Private Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
6. ČUNDERLÍK ČERBOVÁ, V.: Ochrana slabšej strany a rímske právo. In: *Kontroverzní názory v právu*. Praha : Leges, 2012.
7. DIÓSDI, G.: *Ownership in Ancient and Preclassical Roman law*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970.

8. DUDÁSOVÁ, E.: Vplyv otrokov na rozhodovaciu činnosť v kontexte rímskeho práva. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2014*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2014.
9. HUNTER, W. A.: *A Systematic and Historical Exposition of Roman Law in the Order of a Code*. Londýn : Sweet & Maxwell, 1903.
10. KASER, M.: *Das Römische Privatrecht*. München : C. H. Beck, 1971.
11. LENHARTOVÁ, K.: Keď sa žena rozhodla konať... In: *Bratislavské právnické fórum 2015*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015.
12. LYSÝ, M.: K otázke vlastníckych vzťahov v Uhorsku v 11. a 12. storočí. In: *Proměny soukromého práva. Sborník příspěvků z konference ke 200. výročí ABGB*. Brno : Masarykova Univerzita, 2011.
13. NICHOLAS, B.: *An Introduction to Roman Law*. Oxford : Oxford University Press, 2008.
14. ŠURKALA, J.: *Ratio naturalis* ako legitimizačný faktor právotvornej a právnoaplikačnej činnosti prétora. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2015*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015.
15. WATSON, A.: *Roman Slave Law*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1987.
16. ZABER, I.: *A study of the peculium of a slave in pre-classical and classical Roman Law*. Wrocław : Uniwersytet Wrocławski, 1981.

PERSONÁLNA PÔSOBNOSŤ *IUS GENTIUM* A *IUS CIVILE* A ICH VZÁJOMNÉ PRESAHY¹

THE PERSONAL SCOPE OF THE *IUS GENTIUM* AND THE *IUS CIVILE* AND THEIR CROSSOVERS

Mgr. Ján Šurkala

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: Článok je zameraný na skúmanie vzťahových modalít medzi *ius civile* a *ius gentium* z hľadiska ich personálneho pôsobenia. Autor najskôr skúma rozdiely tzv. dichotómie a trichotómie rímskeho súkromného práva. Prichádza k záveru, že trichotómia sa objavuje už v klasickom práve. Jej účel je však najmä ideový a teoretickoprávny, preto v praktickej rovine sú obe koncepcie súladné. Z hľadiska modalít presahov personálneho pôsobenia *ius civile* a *ius gentium* rozlišuje autor tri možné situácie. Normy oboch systémov mohli byť vo vzájomnej zhode, čo vytváralo jednotný právny režim. Ich vzťah mohol byť ďalej komplementárny, pričom subjekty civilného práva sa mohli za istých okolností riadiť právom národov. Napokon často dochádzalo aj k paralelným právnym úpravám, ktoré boli vo vzájomnom rozpore, čo znamenalo striktnú aplikáciu noriem jednotlivých právnych systémov v hraniciach svojho personálneho pôsobenia.

Kľúčové slová: *ius civile* – *ius gentium* – *ius naturale* – dichotómia a trichotómia súkromného práva – *naturalis ratio* – prétor – právnické povolania – jurisdikčné presahy

Abstract: The article is focused on question of relationship between *ius civile* and *ius gentium* with regard to their scope of personal applicability. The author firstly deals with differences between dichotomy a trichotomy of Roman private law (*ius privatum*). He finds out that distinction between *ius naturale* and *ius gentium* is relevant from ideological and theoretical point of view. Therefore the both concepts of division are in mutual harmony. Regarding potential relationship modalities between *ius civile* and *ius gentium*/*ius naturale* the author distinguishes three situations. Firstly, their norms

¹ Príspevok je výstupom grantu VEGA: 1/0531/14 „Vývoj notárstva“.

may be in consonance and thus create the single legal regime for all persons regardless their affiliation to legal systems. Secondly, they may be mutually complementary and thus the subjects of one legal system are able to opt in the other. Finally, their norms were frequently in contest and therefore there were created different legal regimes which were applicable strictly within their own scopes.

Key words: *ius civile* – *ius gentium* – *ius naturale* – dichotomy and trichotomy of *ius privatum* – *naturalis ratio* – *praetor* – legal professions – jurisdictional crossovers

ÚVOD

Ius civile a *ius gentium* sa zvyknú tradične označovať za dva samostatné subsystémy rímskeho súkromného práva, ktoré v princípe regulujú správanie úplne odlišných subjektov. *Ius civile* pozostávalo z právnych obyčají špecifických pre Rimanov, ktoré boli čiastočne kodifikované v Zákonoch XII. tabúl, a tiež z ďalších zákonov prijatých ľudovým zhromaždením, ďalej z plebiscitov, senátnych uznesení, ediktov cisárov a autority učených rímskych právnikov.² Naproti tomu *ius gentium* vychádzalo z prirodzeného rozumu (*ratio naturalis*),³ ktorý ako vrozená vlastnosť všetkých ľudí umožňuje formulovať právo spoločné pre všetky národy.⁴

² Cf. Pap. D. 1,1,7pr. Podobne aj Gai. Inst. I,1, ktorý však navyše uvádza aj edikty rímskych úradníkov, ktorí majú ediktálnu právomoc (*ius edicendi*).

³ Cf. Gai. Inst. I, 1; Just. Inst. 1,2,1. Pre viac k pojmu pozri: SOBBOTA, S.: *Der Begriff der „naturalis ratio“*. Seine Verwendung in den Texten den klassischen Juristen. München : Schön, 1969, 111 s.; KOSCHENBARH-ŁYSKOWSKI, I. de: *Naturalis ratio en droit classique romain*. In: *St. Bonfante*. Vol. 3 (1929), s. 469n; MASCHI, C. A.: *La concezione naturalistica del diritto e degli istituti giuridici romani*. Milano : Società editrice „Vita e Pensiero“, 1937, s. 235n; KALPERS, H. J.: *Natura und ius naturale in der Jurisprudenz der römischen Klassiker*. Münster : Diss, 1952; LEIST, B. W.: *Naturalis ratio und Natur der Sache: Zur Widerlegung eines Recensenten in den Schletterschen Jahrbüchern*. Jena : Frommann, 1860, 60 s.

⁴ Bližšie k úlohe *naturalis ratio* pri legitimizácii *ius gentium* pozri: KASER, M.: *Ius gentium*. Köln – Wien : Böhlau, 1993, 179 s.; KASER, M.: Rezension von: Lombardi, Sul concetto di *ius gentium*. In: *Bulletin*. Vol. 53/54 (1962), s. 420n; FREZZA, P.: *Ius gentium*. In: *Diritto e storia*. A cura di A. Corbino. Padova : Cedam, 1995, 99 s.; REMER, G.: *Ciceronian Ius Gentium and World Legislation*. In: *International Organizations Law Review*. Vol. 8 (2011), No. 1, s. 225 – 239; WELWEI, K. W.: *Ius naturale und ius gentium in der antiken Beurteilung von Sklaverei und Freiheit*. In: GIRARDET, K. M. von (eds.): *Menschenrechte und europäische Identität – die antiken Grundlagen*. Stuttgart : Steiner, 2005, 81 s;

Už na prvý pohľad je zrejmé, že *ius civile* je špecifickým právom Rimanov, ktoré je určené len pre nich, má svoje vlastné kreačné mechanizmy (formálne pramene práva), vychádza z ich vlastných tradícií, obyčají ako aj právnej kultúry. Na strane druhej má *ius gentium* ambíciu regulovať vzťahy medzi príslušníkmi rozmanitých národov opierajúc sa o autoritu akéhosi „prirodzeného rozumu“, ktorý má byť vrozený všetkým príslušníkom civilizovaných národov bez výnimky. Táto dichotómia súkromného práva (o trichotómii budeme hovoriť neskôr), sa zdá byť na prvý pohľad neprekonateľná. Pri bližšom skúmaní ale veľmi rýchlo zistíme, že tak v rovine všeobecnej, ako aj konkrétnej, mali *ius civile* a *ius gentium* mnoho prienikov a presahov.

Cieľom tohto príspevku je naznačiť hranice ich personálneho pôsobenia a konkretizovať spoločné prieniky. Na to, aby sme tak mohli urobiť, musíme najskôr v druhej kapitole pojmovo vymedziť *ius civile*, *ius gentium* a *ius naturale* – pretože jednotliví klasickí právnici ich používali v rozličných významových pozíciách. Potom sa zameriame na uvedenie personálneho rozsahu pôsobenia konkrétnych noriem vychádzajúcich z *ius gentium/ius naturale* a *ius civile*, pričom sa zameriame aj na možné prieniky a styčné plochy medzi nimi. Záverom sa pokúsime syntetizovať všeobecné postuláty o vzťahu *ius civile* a *ius gentium* v oblasti ich personálneho pôsobenia na adresátov právnych noriem, ktorých boli nositeľmi.

1 ***IUS CIVILE, IUS GENTIUM A IUS NATURALE – DICHOTÓMIA ALEBO TRICHOTÓMIA RÍMSKEHO SÚKROMNÉHO PRÁVA?***

Trichotómia, respektíve trojdelenie, rímskeho súkromného práva vychádza z Ulpianovej koncepcie zachytenej vo fragmente Ulp. D. 1,1,1,2,⁵ v kto-

GALLO, F.: „*Princeps*“ e „*ius praetorium*“. In: *Rivista di Diritto Romano*, Vol. 1 (2001), No. 1, s. 1 – 19; COLQUHOUN, P.: *A Summary of the Roman Civil Law. Illustrated by Commentaries and Parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English and Foreign Law*. London : Wiliam Benning, 1849, s. 304 – 309; JOLOWICZ, H. F.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 1932, s. 95 – 99. K sprostredkovanému vplyvu *ratio naturalis* na *ius civile* prostredníctvom *ius gentium* pozri: WAGNER, H.: *Cicero: Studien zur allgemeinen Rechtslehre des Gaius: ius gentium und ius naturale in ihrem Verhaeltnis zum ius civile*. Zupten : Terra, 1978, 290 s.

⁵ *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice*

rom najskôr delí právo na verejné a súkromné. Rozhodujúcim kritériom je záujem štátu a jednotlivca. Súkromné právo (*ius privatum*) slúži záujmom jednotlivca a pozostáva z troch častí: *ius naturale*, *ius gentium* a *ius civile*.

Ulpianus ďalej charakterizuje jednotlivé časti súkromného práva. Pôsobnosť *ius naturale* rozširuje dokonca aj na zvieratá, pričom tu patria také zásady ako napríklad spojenie muža a ženy v manželstve za účelom reprodukcie, následná starostlivosť o deti a ich výchova.⁶ *Ius gentium* je v jeho koncepcii právom všetkých ľudských kmeňov (*gentes humanae*)⁷ – teda ide o užší okruh subjektov.

Táto divergencia medzi *ius naturale* a *ius gentium* je kľúčová pre trichotomickú teóriu, pretože dichotomická sa od nej odlišuje len tým, že tieto dva subsystemy spája do jedného. Uznáva teda len dva paralelné systémy súkromného práva. Na jednej strane stojí *ius civile*, ako špecifické právo konkrétneho národa, a na strane druhej je *ius gentium* opierajúce sa o prirodzený rozum (*ratio naturalis*), ktoré je stotožnené s *ius naturale*.⁸

Z datovania jednotlivých právnych prameňov sa nám situácia javí tak, že dichotomická teória je podstatne staršia, pričom existovala najneskôr v 2. storočí po Kr. (z historických prameňov je vznik môžeme posunúť ešte skôr)⁹. Trichotomická teória je zachytená hlavne v Justiniánskych Inštitúciách ale aj v Justinánskych Digestach.

Hoci tieto dve časti *Corpus iuris civilis* vznikli približne v rovnakom čase, teda v 6. storočí po Kr., ich povaha nie je rovnaká. Inštitúcie sú výsostne výsledkom práce byzantských (východorímskych) právnikov, ktorí sa nepochybne inšpirovali staršími učebnicami, ale toto dielo poňali ako učebnicu vhodnú pre potreby výučby na tamajších právnických školách.¹⁰ *Digesta* sú naproti tomu zbierkou prameňov klasickej rímskej jurisprudencie zredigovanej kompilátormi do takej podoby, aby si jednotlivé pramene navzájom neprotirečili a boli tiež v súlade so zmenenými právnymi a spoločenskými

utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus. Podobne aj Just. Inst. 1,1,4.

⁶ Cf. Ulp. D. 1,1,1,3.

⁷ Cf. Ulp. D. 1,1,1,4.

⁸ Za základný prameň dichotomického delenia rímskeho súkromného práva je považovaný fragment Gaiových Inštitúcií. Gai. Inst. I,1.

⁹ Cf. Cic. *Off.* III,15.

¹⁰ HAUSMANINGER, H./SELB, W.: *Römisches Privatrecht*. 9. Auflage. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 2001, s. 52 – 55.

pomeri.¹¹ Do týchto prameňov boli robené zásahy, no súčasná romanistika ich vplyv na celkové vyznenie zbierky nevidí až tak dramaticky, ako to bolo v móde počas tzv. „honu na interpolácie“ v prvých desaťročiach minulého storočia.

V princípe teda nemožno povedať, že citovaný Ulpianov fragment (D. 1,1,1,2) je automaticky istou interpoláciou len preto, že je plne v zhode s Justinánskymi Inštitúciami a v kontrapozícii voči Gaiomvu dvojdeleniu. Róbert Brtko vyslovil názor, že spojka *aut* („alebo“) indikuje možnosť, že v pôvodnom Ulpianovom fragmente pred zásahom kompilátorov bola asi použitá iná spojka, ktorá znamenala stotožnenie *ius naturalis* a *ius gentium*.¹² Sme toho názoru, že to tak pokojne mohlo byť. Avšak ak by to mala byť pravda, potom boli do textu fragmentu vložené kompletne nové paragrafy 3 a 4. Tie totiž vysvetľujú rozdiel medzi *ius gentium* a *ius naturale* – teda ak by ich Ulpianus stotožňoval, existoval by priamy rozpor medzi paragrafom 2 a paragrafmi 3 a 4 toho istého fragmentu toho istého autora, čo je samozrejme nezmysel. Buď tu teda interpolácia bola a celé paragrafy 3 a 4 daného fragmentu sú výtvorom kompilátorov, alebo tu interpolácia vykonaná nebola a Ulpianus už v 3. storočí po Kr. – teda tri storočia pred justiniánskou kodifikáciou – vytvoril k tradičnej bipartícii súkromného práva alternatívne delenie na tri samostatné časti. Z vyššie uvedeného sa nám javí vysoko nepravdepodobné, že si kompilátori „vymysleli“ také rozsiahle časti textu, ktorý dodatočne pripísali Ulpianovi. Skôr sa teda prikláňame k druhému scenáru, teda k pripísaniu autorstva tripartície súkromného práva priamo Ulpianovi.

Tento náš názor podporíme aj ďalšími prameňmi. Je pravdou, že väčšina klasikov¹³ na čele s už spomínaným Gaiom¹⁴ delila súkromné právo len na dve časti – teda stotožňovala *ius naturale* a *ius gentium*, ktoré používala synonymicky pri ich vymedzení voči *ius civile*. Na strane druhej však klasici ako Ulpianus,¹⁵

¹¹ Cf. Constitutio Tanta de confirmatione Digestorum.

¹² BRŤKO, R.: *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickej a justiniánskej obdobe rímskeho práva*. Bratislava : Právnická fakulta UK, 2013, s. 114.

¹³ Cf. napríklad: Modest. D. 38,10,4,2; Paul. D. 1,1,11; Paul. D. 23,2,14,2; Marci. D. 1,8,2 a 4; Flor. D. 1,8,3 a Lic. D. 44,7,59.

¹⁴ Cf. Gai. Inst. I,1; Gai. D. 1,1,9; Gai. D. 41,1,1; Gai. D. 43,18,2; Gai. Inst. II,65,66,69,73 a 79 a Gai. Inst. I,158.

¹⁵ Cf. Ulp. D. 1,1,1,2 – 4; Ulp. D. 1,1,4 a Ulp. D. 1,1,6.

Tryphoninus,¹⁶ Paulus¹⁷ a Hermogenianus¹⁸ používali aj trojdelenie súkromného práva.¹⁹ Dialo sa tak v prípadoch, keď potrebovali oddeliť niektoré javy, ktoré vnímali ako nespravodlivé, od prirodzeného práva. Ich existenciu teda vysvetlili rozporom medzi *ius naturale* a *ius gentium*, kde *ius gentium* bolo nedokonalejším právom vlastným všetkým národom, ale do určitej miery rozporným s prirodzeným stavom vecí.

Niektó síce môže oprávnene namietat', že to bol práve prirodzený rozum (*naturalis ratio*), ktorý tvoril základ vzniku *ius gentium* u Gaia, teda u klasika, ktorý uznával bipartíciu. Tu si ale treba uvedomiť, že pojem „prirodzenosť“ prechádzal postupným vývojom. Ak Gaius v 2. storočí považoval za výsledok vplyvu *ratio naturalis*, že niektorí ľudia boli otrokmi, bolo to pravdepodobne v dôsledku filozofického vplyvu sofistov a epikurejcov. Tí považovali za prirodzené to, čo osoží silnejšiemu, pretože odpozorovali z prírody, že to tak funguje. Preto nebolo otroctvo problémom napriek tomu, že Gaiove inštitúcie sú celé presiaknuté prirodzeným rozumom a prirodzeným právom. Na strane druhej stoici mali na „prirodzenosť“ otroctva odlišný názor, a preto neprekvapí, že aj medzi klasickými rímskymi právnikmi nachádza toto uvažovanie odozvu.²⁰ A hoci sa ani Ulpianovi a ani neskorším Justiniánskym

¹⁶ Cf. Tryph. D. 12,6,64; Tryph. D. 16,3,31. Tento fragment síce obsahuje trichotómiu súkromného práva, ale *ius gentium* a *ius naturale* stoja vo významovej pozícii vzájomnej zhody a v kontrapozícii voči *ius civile*. Bližšie k výkladu tohto fragmentu pozri: ŠURKALA, J.: *Bona fides a aequitas v rímskom práve: analýza fragmentu Tryph. D. 16,3,31*. In: *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2016*. Bratislava : Právnická fakulta, 2016, s. 329 – 335.

¹⁷ Cf. Paul. D. 18,1,34,4. Všimame si, že na tomto mieste použil Paulus trojitú štruktúru súkromného práva, zatiaľ čo v predchádzajúcich dvoch citovaných fragmentoch použil dichotómiu.

¹⁸ Cf. Hermo. D. 1,1,5.

¹⁹ To samozrejme nič nemení na skutočnosti, že títo autori niekedy používali na iných miestach aj bipartíciu súkromného práva (Cf. napríklad: Ulp. D. 50,17,32; pre viac príkladov pozri: SAVIGNY, F. C. von: *System des heutigen Römischen Rechts*. Band 1. Berlin : Veit, 1840, s. 408.). Túto nekonzistenciu netreba vykladať ako nedôslednosť kompilátorov pri manipulovaní s klasickým právom. Skôr išlo o to, že v daných prípadoch títo klasickí autori potrebovali vyjadriť kontrast medzi *ius civile* a tým, čo spoločne platilo pre *ius gentium* a *ius naturale*. Z Ulpianovej koncepcie je totiž zrejmé, že právo národov sa do určitej miery prekrýva s právom prirodzeným. V rozsahu tohto „prekryvu“ je teda možné komparovať tento ich spoločný základ s *ius civile*. To má síce tiež spoločný základ s oboma, ale účelom bolo niečo iné, a ďalšia špecifikácia teda nebola z povahy veci potrebná.

²⁰ Pre viac o rozporoch antických filozofických škôl ohľadne prirodzenosti a ich vplyve na právne na klasickú rímsku jurisprudenciu pozri: BEHRENDTS, O.: *Staatsrecht und Philosophie in der ausgehenden Republik – oder zur Bedeutung des Mottos „philosophari se*

právníkom v praktickej rovine nepodarilo zrušiť otroctvo, v ideovej rovine jeho existenciu vyčlenili do polohy praxe medzi národmi, ktorá môže (a dokonca má byť) zmenená.

Súhlasíme teda s názormi, že v právnoaplikačnej rovine nemalo *ius naturale* (v zmysle významu, ktorý malo v trichotomickej teórii) veľký význam. Na strane druhej ale v teoretickej rovine malo obrovský význam, pretože vytvorilo predpoklady na zrušenie otroctva v situácii, keď to už bude prakticky možné a politicky priechodné. A základy tohto ideového pohybu nedalo až kresťanstvo, ale boli položené niekoľko storočí skôr, recepciou stoického učenia o ľudskej prirodzenosti klasickými právníkmi ako Ulpianus, Hermogenianus, Paulus a Tryphoninus.

velle, sed paucis“. In: ZSS. Vol. 100 (1983), No. 1, s. 458 – 484; BĚLOVSKÝ, P.: Přirozené právo v díle M. Tullia Cicerona. In: *Právněhistorické studie*. Vol. 40 (2009), s. 55 – 72; BRTKO, R.: *Filozofické východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskej jurisprudencie*. 1. vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2013, s. 8 – 63; BRTKO, R.: Konceptia prirodzeného práva v antickom Ríme. In: *Policajná teória a prax*. Vol. 18 (2010), č. 2, s. 88 – 103; CROMACK-BROWN, D.: Stoic Philosophy and the Roman Law. In: *Bulletin*. Vol. 44 (1936), s. 451n; COING, H.: Zum Einfluß der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des römischen Recht. In: ZSS. Vol. 69 (1952), s. 24 – 59; D’ORTA, M.: La traccia del diritto naturale dai fondamenti classici alla trada antichita. In: *Studia Documenta Historiae et Iuris*. Vol. 78 (2012), s. 103 – 165; DREIER, R.: *Zum Begriff der „Natur der Sache“*. Berlin : Walter de Gruyter, 1965, s. 3 – 34; DYCK, A. R.: Three notes on Cicero *In Verem*. In: *The Classical Quarterly*. Vol. 62 (2012), No. 1, s. 428 – 430; HAMZA, G.: Gedanken zum Begriff des *ius naturale* im corpus ciceronianum. In: *Revista International De Derecho Romano*. Vol. 13 (2014), s. 125 – 148; HONORÉ, T.: Ulpian, Natural Law and Stoics Influence. In: *The Legal History Review*. Vol. 78 (2010), No. 1 – 2, s. 199 – 208; KULLMANN, W.: *Naturgesetz in der Vorstellung der Antike, besonders der Stoa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010; KÜBLER, H.: Griechische Einflüsse auf die Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft gegen Ende der republikanischen Zeit. In: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano. Bologna e Roma*. Pavia : Tip. Successori F. III Fusi, 1934, s. 81n; LEESEN, T. G.: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*. Leiden & Boston : Martunus Nijhoff Publishers, 2010, 357 s.; STROUX, J.: Griechische Einflüsse auf die Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft gegen Ende der republikanischen Zeit. In: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano. Bologna e Roma*. Pavia : Tip. Successori F. III Fusi, 1934, s. 113n; ŠURKALA, J.: Antický spor o prirodzené právo. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Roč. 34 (2015), č. 1, s. 121 – 129; TOMSA, B.: *Idea spravodlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007 a WINKEL, L.: Die stoische *οὐκίστις*. Lehre und Ulpian’s Definition der Gerechtigkeit. In: ZSS. Vol. 105 (1988), No. 1, s. 669 – 679.

2 PERSONÁLNA PÔSOBNOSŤ *IUS GENTIUM* A *IUS CIVILE* A ICH VZŤAHOVÉ MODALITY

2.1 Všeobecná rovina

Vo všeobecnej rovine nám pramene ponúkajú dva základné pohľady na personálnu pôsobnosť *ius gentium* a *ius civile*. Prvý z nich je prítomný vo fragmente Gai. D. 1,1,9:

*Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.*²¹

V citovanom fragmente kreslí Gaius hrubú čiaru medzi *ius gentium*, ako právom spoločným každému národu, nakoľko všetci ľudia sa riadia prirodzeným rozumom (*ratio naturalis*), a právom civilným (*ius civile*), ktoré je vlastné a špecifické každej obci. Na prvý pohľad by sa teda mohlo zdať, že tieto dva právne systémy sú navzájom neprieochodne oddelené a nemajú žiadne prešahy. Nasledujúci fragment (Ulp. D. 1,1,6) nás ale presvedčí o opaku:

Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile efficimus.

Ius civile teda nie je voči *ius gentium* alebo *ius naturale* indiferentné či nezávislé, rovnako ako od nich nie je ani úplne závislé. Medzi týmito troma subsystemami rímskeho súkromného práva totiž existuje vzťah vzájomnej komplementárnosti, dopĺňania sa. Podľa Ulpianovej koncepcie sa z *ius naturale*, ako práva vlastného ľuďom aj zvieratám, vyčlenilo *ius gentium*, ktoré je vlastné len ľuďom, a z neho potom *ius civile*, respektíve mnohé vlastné poriadky konkrétnych štátov, ktoré sú záväzné len pre ne. Je teda jasné, že *ius naturale* pokrýva všetko, hoci len v tej najvšeobecnejšie a najabstraktnejšej rovine. Čím konkrétnejšie teda pravidlo je, tým je vlastnejšie užšiemu okruhu adresátov, ktorí sa ním majú riadiť. Konkrétne

²¹ Cf. Gai. Inst. I,1 a Just. Inst. 1,2,1.

nie je derogované všeobecným, ale ani platnosť všeobecného nie je narušená konkrétnym.

Ak skúmame personálnu pôsobnosť *ius gentium* a *ius civile* v teoretickej rovine, právne normy z nich vychádzajúce môžu byť buď vo vzájomnej kontradikcii, alebo sú spolu v súlade. Špecifickým prípadom takého to súladu je vzťah komplementárnosti, kedy sa navzájom dopĺňajú.

2.2 Konkrétna rovina

2.2.1 Súlad noriem *ius gentium* a *ius civile*

V prípade súladu noriem obidvoch subsystémov rímskeho súkromného práva dochádza z hľadiska ich personálnej pôsobnosti k zaujímavej situácii. Určité pravidlo pochádza síce z odlišných systémov, ale jeho obsahová totožnosť spôsobuje, že platí pre oba okruhy adresátov v rovnakej podobe.

Príkladov takýchto noriem je pomerne dosť,²² tu však budeme pre lepšiu ilustráciu analyzovať len jeden z nich, a to fragment Gaia D. 43,18,2:

*Superficiarias aedes appellamus, quae in conducto solo positae sunt: quarum proprietas et civili et naturali iure eius est, cuius et solum.*²³

Zásada *superficies solo cedit* teda platí aj v prípade, že došlo k postaveniu budovy na cudzom pozemku v súlade s nájomnou zmluvou. Táto zásada je platná tak podľa civilného práva (*ius civile*) ako aj podľa práva prirodzeného (*ius naturale*), pričom sa tu pochopiteľne toto stotožňuje s právom národov (*ius gentium*). Z hľadiska personálnej pôsobnosti tohto pravidla je teda úplne jedno, či určitý subjekt je rímskym občanom alebo nie, superficiálna zásada sa na neho vzťahuje tak či inak. Je to teda jasný prípad vzájomného prelínania sa *ius gentium* a *ius civile*.

2.2.2 Komplementárnosť noriem *ius gentium* a *ius civile*

Druhou vzťahovou modalitou medzi normami *ius civile* a *ius gentium* je

²² Cf. napríklad: Pomp. D. 46,3,107; Ulp. D. 46,1,8,3; Paul. D. 45,1,83,5; Ulp. D. 45,1,1,2; Ulp. D. 43,16,1,9; Jul. D. 41,5,2,1 a Gai. D. 3,5,38.

²³ „Dom je súčasťou pozemku, na ktorom bol postavený v súlade s podmienkami nájomnej zmluvy, a teda vlastníctvo k nemu prináleží vlastníčkovi pozemku tak podľa civilného ako aj prirodzeného práva.“

vzťah komplementárnosti. V určitých prípadoch²⁴ sa tieto dva systémy dopĺňajú – nie sú ani vo vzájomnom súlade a ani v rozpore. Ide o situácie keď na seba mätko spolupôsobia. Dobrým príkladom takej situácie je fragment Marciána D. 1,5,5,1:

*Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civili aut gentium: iure civili, si quis se maior viginti annis ad pretium participandum venire passus est. iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur aut qui ex ancillis nostris nascuntur.*²⁵

Otroctvo je teda spoločným inštitútom tak *ius civile* ako aj *ius gentium*. Z praktického hľadiska nie je medzi takými otrokmi nijaký rozdiel. Ten spočíva len v spôsobe ich nadobúdania. Podľa civilného práva je možné otroka nadobudnúť kúpou od neho samého. Podľa *ius gentium* možno otroka zajať spomedzi nepriateľov alebo ho získať narodením z vlastnej otrokyne. Vo všetkých troch prípadoch ale ide o originálne nadobudnutých otrokov. Z hľadiska derivátneho nadobudnutia bolo možné získať otroka tak do kviritického ako aj bonitárneho vlastníctva.

Personálna pôsobnosť oboch právnych systémov sa v tomto prípade dopĺňa. Dôvody originálneho nadobudnutia otroka sú síce rozdielne, ale dôsledky sú veľmi podobné. V skutočnosti teda oba systémy fungovali v úzkej koordinácii a vzájomnej harmónii.

2.2.3 Kontradikcia noriem *ius gentium* a *ius civile*

V praxi sa samozrejme stávalo, že *ius civile* a *ius gentium* boli vo vzájomnom rozpore. Z hľadiska personálnej pôsobnosti noriem tu dochádzalo k rozdielnym právnym režimom, pričom rozhodujúcim kritériom bola práve personálna príslušnosť subjektu k právnemu poriadku či už Ríma na základe občianstva, alebo v dôsledku jeho absencie k *ius gentium*. Duálny právny režim sa dá pozorovať vo viacerých prípadoch,²⁶ pričom na ilustráciu uvedieme fragment od Ulpiana D. 45,1,38,7:

²⁴ Cf. napríklad: Paul. D. 5,1,12,2; Paul. D. 6,1,23pr.; Ulp. D. 10,4,3,15; Ulp. D. 18,1,34,1; Marci. D. 20,1,5; Ulp. D. 38,8,1pr.; Paul. D. 44,4,1,1 a Afric. D. 46,1,21,2.

²⁵ „Otroci sa dostávajú pod naše panstvo buď podľa práva civilného (*ius civile*) alebo práva národov (*ius gentium*); podľa civilného práva v prípade, že niekto starší ako dvadsať rokov dovoľí, aby bol sám predaný s tým, že bude mať podiel na kúpnej cene; podľa práva národov sú našimi otrokmi tí, ktorí sú zajatí od nepriateľov, alebo tí, ktorí sa rodia z našich otrokýň“.

²⁶ Cf. napríklad: Gai. D. 4,5,8; Tryph. D. 16,3,31; Mod. D. 38,10,4,2; Paul. D. 38,10,10,4;

[...] *sed quamvis civili iure servus non possideat, tamen ad possessionem naturalem hoc referendum est, et ideo dubitari non oportet, quin et servus recte ita stipuletur.*²⁷

Otrok ako subjekt s právnym postavením veci samozrejme nemohol držať vec podľa *ius civile*. Na strane druhej sa jeho faktická moc nad vecou pokladala za naturálnu držbu, ktorá požívala istú ochranu. Vidíme tu teda, že *ius civile* a *ius gentium* tu vytvorili dva paralelné právne režimy, pričom časť subjektov (otroci a cudzinci bez *ius commercium*) boli vylúčení z podieľania sa na civilnej držbe.

ZÁVER

Zhrnúc rozsah personálneho pôsobenia *ius civile* a *ius gentium* treba konštatovať, že mohol byť trojakého druhu. Po prvé, normy *ius civile* a *ius gentium* mohli vďaka vzájomnej obsahovej zhode regulovať adresátov noriem oboch právnych systémov v rovnakom právnom režime. V praktickej rovine sa teda prelínali. Druhou alternatívou bol vzťah vzájomnej komplementárnosti, respektíve dopĺňania sa. Nešlo o obsahovú zhodu v striktnom slova zmysle, išlo skôr o vzájomnú nerozpornosť. Tá umožnila osobám podliehajúcim *ius civile* za určitých okolností spadať pod režim *ius gentium*. Treťou eventualitou bola vzájomná obsahová rozpornosť, ktorá viedla k dvojkoľajnosti právnej úpravy a výlučnosti personálneho pôsobenia právnych noriem výlučne v svojich vlastných hraniciach.

Uvedené závery platia, ak vychádzame z dichotómie súkromného práva. Rozlišovanie práva prirodzeného a práva medzi národmi má význam prevažne v ideovej a teoretickej rovine a ako také je plne kompatibilné s dichotomickou koncepciou. To je koniec koncov zrejme aj z toho, že ani promótori trichotómie nemali problém v istých situáciách používať dichotómiu súkromného práva.

Pap. D. 48,5,39,2; Marci. D. 48,19,17,1; Marci. D. 48,22,15pr.

²⁷ „... ale hoci otrok nemôže byť civilným držiteľom, predsa môže mať naturálnu držbu, a preto môže nepochybné uzatvoriť platnú stipuláciu“.

Bibliografia

Pramene:

1. CICERO, M. T.: *De officiis*. MILLER, W. (trans.). London : W. Heinemann, 1928.
2. CORPUS IURIS CIVILIS. DIGESTA. Tomus I., BLAHO, P., VAŇKOVÁ, J. (trans.). Bratislava : Eurokódex, 2008.
3. CORPUS IURIS CIVILIS. JUSTINIÁNSKE INŠTITÚCIE. BLAHO, P. (trans.). Trnava : Iura Edition, 2000.
4. CORPUS IURIS CIVILIS. Text und Übersetzung. I. – V. BEHREND, O./KNÜTEL, R./KUPISCH, B./SEILER, H. H. (trans.). Heidelberg : C. F. Müller Juristischer Verlag, 1990 – 2012.
5. DAS CORPUS IURIS CIVILIS ROMANI in's Deutsche Übersetzung. Vols. 1 – 7. OTTO, K. E./SCHILLING, B./SINTENIS, K. F. F. (trans.). Leipzig : Verlag von Carl Focke, 1839 – 1833.
6. DIGESTA SEU PANDECTAE. Tomus I. Liber I. – XV. Fragmenta selecta. BLAHO, P., SKŘEJPEK, M., VAŇKOVÁ, J., ŽYTEK, J. (trans.). Praha : Univerzita Karlova v Praze, 2015.
7. GAIUS: *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. KINCL, J. (trans.). Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
8. IUSTINIANI AUGUSTI DIGESTA SEU PANDECTAE. Testo e traduzione. SCHIPANI, S. et al. Vol. I. – V., 2005 – 2014.
9. IUSTINIANI INSTITUTIONES. JUSTINIÁNSKE INSTITUCE. BLAHO, P., ŠKŘEJPEK, M. (trans.). Praha : Karolinum, 2010.
10. THE DIGEST OF JUSTINIAN. Vol. 1 – 4. WATSON, A. (trans.). Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1985.

Literatúra:

1. BEHREND, O.: Staatsrecht und Philosophie in der ausgehenden Republik – oder zur Bedeutung des Mottos „*philosophari se velle, sed paucis*“. In: ZSS. Vol. 100 (1983), No. 1, s. 458 – 484.
2. BĚLOVSKÝ, P.: Přirozené právo v díle M. Tullia Cicerona. In: *Právněhistorické studie*. Vol. 40 (2009), s. 55 – 72.
3. BRŤKO, R.: *Filozofické východiská prirodzeného práva v klasickom a justini-*

- ánskom období rímskej jurisprudencie. 1. vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2013.
4. BRTKO, R.: Koncepcia prirodzeného práva v antickom Ríme. In: *Policajná teória a prax*. Vol. 18 (2010), č. 2, s. 88 – 103.
 5. COLQUOHOUN, P.: *A Summary of the Roman Civil Law. Illustrated by Commentaries and Parallels from the Mosaic, Canon, Mohammedan, English and Foreign Law*. London : Wiliam Benning, 1849.
 6. COING, H.: Zum Einfluß der Philosophie des Aristoteles auf die Entwicklung des römischen Recht. In: *ZSS*. Vol. 69 (1952), s. 24 – 59.
 7. CROMACK-BROWN, D.: Stoic Philosophy and the Roman Law. In: *Bulletin*. Vol. 44 (1936), s. 451n.
 8. D'ORTA, M.: La traccia del diritto naturale dai fondamenti classici alla trada antichita. In: *Studia Documenta Historiae et Iuris*. Vol. 78 (2012), s. 103 – 165.
 9. DREIER, R.: *Zum Begriff der „Natur der Sache“*. Berlin : Walter de Gruyter, 1965.
 10. DYCK, A. R.: Three notes on Cicero *In Verem*. In: *The Classical Quarterly*. Vol. 62 (2012), No. 1, s. 428 – 430.
 11. FREZZA, P.: *Ius gentium*. In: *Diritto e storia. A cura di A. Corbino*. Padova : Cedam, 1995.
 12. GALLO, F.: „*Princeps*“ e „*ius praetorium*“. In: *Rivista di Diritto Romano*, Vol. 1 (2001), No. 1, s. 1 – 19.
 13. HAMZA, G.: Gedanken zum Begriff des *ius naturale* im corpus ciceronianum. In: *Revista International De Derecho Romano*. Vol. 13 (2014), s. 125 – 148.
 14. HAUSMANINGER, H./SELB, W.: *Römisches Privatrecht. 9. Auflage*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 2001.
 15. HONORÉ, T.: Ulpian, Natural Law and Stoics Influence. In: *The Legal History Review*. Vol. 78 (2010), No. 1 – 2, s. 199 – 208.
 16. JOLOWICZ, H. F.: *Historical Introduction to the Study of Roman Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 1932.
 17. KALPERS, H. J.: *Natura und ius naturale in der Jurisprudenz der römischen Klassiker*. Münster : Diss, 1952.
 18. KASER, M.: *Ius gentium*. Köln – Wien : Böhlau, 1993.

19. KASER, M.: Rezension von: Lombardi, Sul concetto di ius gentium. In: *Bulletin*. Vol. 53/54 (1962), s. 420n.
20. KOSCHENBARH-ŁYSKOWSKI, I. de: Naturalis ratio en droit classique romain. In: *St. Bonfante*. Vol. 3 (1929), s. 469n.
21. KULLMANN, W.: *Naturgesetz in der Vorstellung der Antike, besonders der Stoa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010.
22. KÜBLER, H.: Griechische Einflüsse auf die Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft gegen Ende der republikanischen Zeit. In: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano. Bologna e Roma*. Pavia : Tip. Successori F. III Fusi, 1934, s. 81n.
23. LEESEN, T. G.: *Gaius Meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*. Leiden & Boston : Martunus Nijhoff Publishers, 2010.
24. LEIST, B. W.: *Naturalis ratio und Natur der Sache: Zur Widerlegung eines Recensenten in den Schletterschen Jahrbüchern*. Jena : Frommann, 1860.
25. MASCHI, C. A.: *La concezione naturalistica del diritto e degli istituti giuridici romani*. Milano : Società editrice „Vita e Pensiero“, 1937.
26. REMER, G.: Ciceronian *Ius Gentium* and World Legislation. In: *International Organizations Law Review*. Vol. 8 (2011), No. 1, s. 225 – 239.
27. SAVIGNY, F. C. von: *System des heutigen Römischen Rechts. Band 1*. Berlin : Veit, 1840.
28. SOBBOTA, S.: *Der Begriff der „naturalis ratio“*. Seine Verwendung in den Texten den klassischen Juristen. München : Schön, 1969.
29. ŠURKALA, J.: Antický spor o prirodzené právo. In: *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*. Roč. 34 (2015), č. 1, s. 121 – 129.
30. ŠURKALA, J.: *Bona fides a aequitas v rímskom práve: analýza fragmentu Tryph. D. 16,3,31*. In: *Mílníky práva v stredoeurópskom priestore 2016*. Bratislava : Právnická fakulta, 2016, s. 329 – 335.
31. STROUX, J.: Griechische Einflüsse auf die Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft gegen Ende der republikanischen Zeit. In: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano. Bologna e Roma*. Pavia : Tip. Successori F. III Fusi, 1934, s. 113n.
32. TOMSA, B.: *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007.
33. WAGNER, H.: *Cicero: Studien zur allgemeinen Rechtslehre des Gaius: ius*

- gentium und ius naturale in ihrem Verhaeltnis zum ius civile.* Zupten : Terra, 1978.
34. WELWEI, K. W.: *Ius naturale* und *ius gentium* in der antiken Beurteilung von Sklaverei und Freiheit. In: GIRARDET, K. M. von (eds.): *Menschenrechte und europäische Identität – die antiken Grundlagen.* Stuttgart : Steiner, 2005.
35. WINKEL, L.: Die stoische *οἰφειλωσις*. Lehre und Ulpian's Definition der Gerechtigkeit. In: *ZSS.* Vol. 105 (1988), No. 1, s. 669 – 679.

PERSONÁLNA PÔSOBNOSŤ ZÁKONOV V BARBARSKÝCH KRÁĽOVSTVÁCH A RÍMSKE PRÁVO THE PERSONAL SCOPE OF ACTS IN THE BARBARIAN KINGDOMS AND ROMAN LAW

Mgr. Martin Gregor

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: Príspevok skúma kodifikácie práva v raných barbarských štátoch s dôrazom na personalitu práva ako nosný princíp ich vzniku. Zvlášť sa zameriava na vzťah medzi zákonmi obsahujúcimi normy pre rímske a barbarské obyvateľstvo, pričom sa usiluje poukázať na ich spätosť. Na tomto základe poskytuje elementárny prehľad o pôsobnosti a význame troch najvýznamnejších germánskych zbierok rímskeho práva: *Lex Romana Burgundionum*, *Lex Romana Visigothorum* a *Lex Romana Ostrogothorum*. V záujme definovania vzťahov medzi týmito dvoma právnymi entitami sa usiluje zároveň poukázať aj na materiálne podmienky vzniku týchto kodifikácií.

Kľúčové slová: *Lex Romana Visigothorum* – *Lex Romana Burgundionum* – personalita práva – barbarské štáty

Abstract: The article looks into the codification of law at the beginning of barbarian countries with emphasis on personality rights as a main principle of their formation. It is focused particularly on the relationship between laws containing standards for Roman and barbarian population, and trying to point out to their interrelation. On this basis, it provides a rudimentary overview of the scope and importance of three major Germanic collections of Roman law: *Lex Romana Burgundionum*, *Lex Romana Visigothorum* and *Lex Romana Ostrogothorum*. While defining relations between the two legal entities, it also analyzes the creation of material conditions of the aforementioned codifications.

Key words: *Lex Romana Visigothorum* – *Lex Romana Burgundionum* – personality of Law – barbarian states

ÚVOD

Právna teória rozlišuje dve možnosti definovania priestorovej pôsobnosti práva. Ide o princíp personality a princíp teritoriality, ktoré sa väčšinou vzájomne vylučujú, hoci sa v niektorých prípadoch môžu aj vhodne dopĺňať.¹

Je známe, že v právnych dejinách môžeme sledovať striedavú dominanciu oboch princípov. Pre obdobie starovekých a stredovekých právnych poriadkov je typická personalita práva, teda pravidlo určujúce, že právny status ľudí sa riadi právom štátu, alebo iného útvaru, ktorého je daný subjekt príslušníkom. Jednotlivec bol pevne spätý s právom svojho pôvodu bez ohľadu na to, kde sa práve nachádzal, pretože bol viazaný právom určitého zväzu osôb, ktorého bol sám členom. Riman sa teda spravoval rímskym právom aj mimo územia Rímskej ríše. Toto postavenie bolo v zásade nezmeniteľné až na niektoré výnimky, napríklad ak sa žena vydala za muža z iného kmeňa, alebo laik vstúpil ako kňaz do katolíckej cirkvi.

Až s príchodom teórie územnej výsosti v priebehu formovania absolutistických monarchií bol tento poriadok postupne nahradený princípom teritoriality, ktorý kladie dôraz na význam štátneho územia. V súlade s ním platí právo štátu na všetky osoby, ktoré sa nachádzajú na jeho území.

Cieľom tohto príspevku je poukázať na aplikáciu princípu personality v barbarských kráľovstvách, ktoré začali vznikať v 5. storočí, a to najmä vo vzťahu k ich rozsiahlej kodifikačnej činnosti. Osobitná pozornosť pritom patrí Burgundskému a Tolosánskemu kráľovstvu, vzhľadom na existenciu osobitných právnych zbierok pre barbarské a rímske obyvateľstvo.

Na podklade dôkladného skúmania právnych pomerov v barbarských štátoch a jednotlivých právnych prameňov, má článok ambíciu analyzovať vzájomné interakcie medzi jednotlivými *leges barbarorum* a ich rímskymi náprotivkami *leges Romanae barbarorum*. Táto problematika je komplikovanejšia a nemožno ju obmedziť strohým uplatnením striktnej právnej personality. Jednotlivé právne systémy sa navzájom prelínali a do značnej miery aj ovplyvňovali, niekedy dokonca s odkazom na ich subsidiaritu. Nasledujúca stať by chcela upozorniť na tento nevšedný fenomén vývoja práva v ranom stredoveku.

¹ Podrobnejšie pozri GERLOCH, A.: *Teorie práva*. 6. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2013, s. 68.

1 PRÁVNE POMERY V BURGUNDSKOM KRÁĽOVSTVE

Rimanom bolo priznané explicitné právo riadiť sa vlastnými právnymi normami v územnom útvere burgundského kmeňa konštitúciou kráľa Chilericha II. bezprostredne pred zánikom Západorímskej ríše.

Spísanie osobitnej zbierky rímskych zákonov však sľúbil až kráľ Gundobad v úvodnej konštitúcii (*Prima constitutio*) ku kodifikácii pôvodného germánskeho práva známeho ako *Lex Gundobada*, alebo aj *Liber constitutum*, ktoré bolo určené výlučne Burgundanom.² Tento sľub bol naplnený tým istým panovníkom vydaním *Lex Romana Burgundionum*, plným názvom *Lex Romana sive forma et exposito legum Romanarum*.

Čas jeho vydania nemožno presne určiť. Je len isté, že bola vydaná po roku 501 po Kr., teda po vydaní Gundobadovho zákonníka, ale ešte pred rokom 506 po Kr., pretože v jeho ustanoveniach absentuje vplyv vizigótskej kodifikácie vydanéj toho roku. Dôvodne sa predpokladá, že *Lex Gundobada* bol ideovým základom pre tvorbu zbierky rímskeho práva o čom svedčí aj samotné usporiadanie titulov, ktoré je v oboch zbierkach totožné až po 88 titul.

Zatiaľ čo *Lex Romana Burgundionum* platil výlučne pre Rimanov, mnohé konštitúcie potvrdili, že *Lex Gundobada* je v určitých veciach záväzný tak pre Burgundanov ako aj pre Rimanov spoločne. Z týchto dôvodov prezentoval romanista Bluhme teóriu, že *Lex Gundobada* mal prioritne teritoriálnu platnosť a len výnimočne personálnu pôsobnosť.³ Túto teóriu však správne kritizoval Kincl s poukazom na teleologický zmysel raných barbarských kodifikácií, spočívajúci v potrebe upraviť pomery vlastných kmeňových príslušníkov.⁴ Na tom nič nemení fakt, že Rimanov výslovne zaväzovala až jedna pätina celej Gundobady a predpokladá sa, že v implicitnej forme to mohla byť až jedna tretina.⁵ Zároveň niet pochybností o tom, že ak vznikol spor medzi Rimanom a barbarom, za kolíznu normu bola predurčená *Lex Gundobada*.

² Doslova „(Romani)... formam et expositionem legum conscriptam, qualiter iudicent, se noverit accepturos, ut per ignorantiam se nullus escuset“. *Lex Gundobada* (Pr. C. 8). In: SALIS, L. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Tomus II. Pars I.* Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1892, s. 32.

³ BLUHME, F.: *Das westburgundische Reich und Recht.* In: *Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts. Erster Band.* Leipzig : Hirzelverlag, 1857, s. 72.

⁴ KINCL, J.: *Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V. – VI. století.* Praha : Nakladatelství československé akademie věd, 1959, s. 70.

⁵ SAVIGNY, F. C. von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter. Erste Band.* Heidelberg : Mohr und Zimmer, 1850, s. 255.

2 VIZIGÓTSKE KRÁĽOVSTVO A JEHO PRÁVNÝ PORIADOK

Jednou z najvýznamnejších právnych prameňov raného stredoveku je *Lex Romana Visigothorum*, ktorý bol vydaný v Tolose (Toulouse) 2. februára roku 506 po Kr.⁶ vizigótskym kráľom Alarichom II., ktorý vládol v rokoch 484 – 507 po Kr. Táto norma je trvalo spojená s osobou tohto panovníka aj menom, čo naznačuje jej neformálna prezývka *Breviarium Alaricianum*, respektíve *Breviarium Alarici Regis*.

Kódex bol vypracovaný pod vedením Alarichovho referendára Aniána, ktorému po vytvorení zákona pripadla povinnosť overovať pravosť každej vyhotovenej kópie. Originál kódexu bol uložený v kráľovskej pokladnici a každý vyhotovený exemplár musel Anián skontrolovať a jeho bezchybnosť potvrdiť podpisom. To neskôr viedlo k mylnej domnienke, že Anián bol jediným tvorcom a vydavateľom kódexu, čo vyvrátil až Hänel v 19. storočí.⁷ K tomu sa viaže aj ďalšie pomenovanie kódexu, či jeho kópii ako *Breviarium Aniani*.

Existujú viaceré hypotézy objasňujúce príčinu jeho vzniku.⁸ Často sa mylne spája so zahraničnopolitickou situáciou Tolosánskeho kráľovstva. Predpokladá sa, že Alarich pristúpil k tomuto kroku s cieľom, aby si naklonil domáce rímske obyvateľstvo a zaistil si jeho podporu v blížiacom sa vojenskom konflikte s Frankami. O necelý rok sa skutočne stretol s vojskom Frankov v bitke pri Vouillé roku 507 po Kr. Vizigóti boli porazení a kráľ Alarich II. padol, čo znamenalo koniec vlády Vizigótov v Galii ako aj pôvodného konceptu kráľovstva v Toulouse.

Podobný výklad sa síce javí ako presvedčivý, no nezodpovedá materiálnej situácii právneho systému Západných Gótov. Kodifikácia rímskeho práva sa totiž nejavila ako naliehavá záležitosť a predstavitelia Rimianov ju nežiadali. Rímski občania sa aj naďalej spravovali rímskym právom, napriek tomu, že boli v područí germánskeho panovníka.⁹

⁶ Zákon explicitne obsahuje dátum svojho vydania v súlade s tradíciami rímskeho kalendára: štvrtý deň pred februárovými nonami, v 22. roku Alarichovej vlády. In: HAENEL, G. (inst.): *Lex Romana Visigothorum*. Lipsiae: Sumptibus et Typis Teubneri, 1848, s. 117.

⁷ Predhovor Gustava Hänela. In: HAENEL, G. (inst.): op. cit. 6, s. 7 – 8.

⁸ KUNKEL, W./SCHERMAIER, M.: *Römische Rechtsgeschichte. 14. Auflage*. Köln: Böhlau Verlag, 2005, s. 205.

⁹ FALADA, D.: *Recepte římského práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 51.

Provinčné rímske obyvateľstvo žilo minimálne od vyhlásenia *Constitutio Antoniniana* v roku 212 po Kr. pod vplyvom vulgárneho práva, ktoré sa vyvíjalo v živej interakcii s barbarskými obyčajami. Paradoxne, v práve rímskeho obyvateľstva sa neudiali žiadne zásadné zmeny, ktoré by nutne vyžadovali pozornosť ani po zániku ich Ríše, hoci na druhej strane nemožno vyvrátiť argument výraznej roztrieštenosti ich právnych prameňov.

Boli to však barbari, ktorých právny poriadok zaznamenával nebývalé turbulencie.¹⁰ Prastaré zvyky a obyčaje sa museli nahradiť zákonmi, ktorých úlohou mala byť likvidácia prežitkov rodového zriadenia. Za týmto účelom používal germánsky zákonodarca rímske právo aj pri tvorbe vlastných zákonov pre barbarské obyvateľstvo. Z toho dôvodu sa javí kodifikácia rímskeho práva len ako vedľajší produkt kodifikácie barbarského práva, ktorá jednak tej rímskej časovo predchádzala a jednak bola spracovaná pod vplyvom rímskych zásad a rímskoprávneho nazerania.

To potvrdzuje aj znenie Euricovho zákonníka pre vizigótske obyvateľstvo (*Codex Euricianus*), ktorý bol z hľadiska štruktúry vizigótskeho právneho poriadku blížencom *Lex Romana Visigothorum*. Hoci upravoval vzťahy medzi barbari, jeho autormi boli rímski právnici. Obsah kódexu nereflektoval germánske obyčaje, ale skôr vulgárne rímske právo, zmes oboch právnych poriadkov.

Profesor Kincl¹¹ uvádza, že germánski vládcovia úmyselne vnášali do zákonníkov pre kmeňové obyvateľstvo rímske prvky a rímskoprávne nazeranie, pretože terajšie germánske právo nereflektovalo dynamiku vývoja spoločenských pomerov a neumožňovalo plynulý prechod do raného feudalizmu. Len s využitím moderných rímskoprávných inštitútov bol ich právny systém spôsobilý reagovať na zásadné sociálne zmeny tých čias.

Z toho vyplýva, že v období 6. storočia Vizigóti disponovali dvoma relevantnými právnymi zbierkami, pričom každá z nich platila partikulárne pre vymedzenú skupinu obyvateľstva. Vzťah týchto dvoch kódexov však nebol natolko jednoznačný a právna veda predpokladá hneď niekoľko aplikačných hypotéz, aj za cenu popretia striktnej personality.

Jedna z najvýznamnejších teórií hovorí, že medzi týmito zákonníkmi panoval princíp subsidiarity.¹² Barbarské obyvateľstvo použilo *Lex Romana*

¹⁰ KINCL, J.: op. cit. 4, s. 70.

¹¹ Ibid., s. 71. Podobne KINCL, J.: *Studie o otrocích, kolóněch a propuštěncích ve vizigótském státě 5. – 8. století*. Praha : Universita Karlova, 1968, s. 17 – 18.

¹² VINOGRADOFF, P.: *Roman law in mediaeval Europe*. London : Harper & Brothers, 1909, s. 19.

Visigothorum vtedy, ak Euricov zákonník neobsahoval úpravu zložitejších právnych vzťahov vlastných skôr rímskemu právu, čo bolo pochopiteľné vzhľadom na úroveň obyčajového germánskeho práva, najmä v oblasti záväzkov. Tu nemožno opomenúť paralelu s *Lex Romana Burgundionum* a *Lex Gundobada*, kde bolo použitie subsidiarity opačné. Naznačenú odchýlku interpretuje Savigny vo svojom klasickom diele o dejinách rímskeho práva v stredoveku odkazom na vzájomný vzťah medzi Rimanmi a migrujúcimi barbarskými kmeňmi.¹³ Kým Vizigóti mali tendenciu usadených Rimanov skôr rešpektovať, Burgundania s nimi mávali konflikty kvôli pôde, čo sa odzrkadľovalo aj na pomalšej asimilácii oboch skupín v Burgundsku (stále však výrazne rýchlejšej ako u iných germánskych kmeňov ako Alamani a Frankovia).

Zostáva uviesť, že pre poznanie právneho poriadku napokon ani nie je podstatné, komu boli vydané normy adresované. Oveľa dôležitejší je charakter týchto noriem. Z tohto hľadiska platí, že právo nemusí naplňať požiadavku jednotnosti len vtedy, ak zakotvuje teritoriálnu platnosť svojich zákonov. Právo sa môže stať jednotným aj v prípade vydávania zákonov osobitne pre určitú entitu. Stačí, aby obe kódexy stanovovali po obsahovej stránke to isté.

Uvedený stav bol signifikantným aj pre vizigótske právne zbierky, ktoré formálne existovali samostatne, obsahom si však boli podobné. Tým proces ich konvergencie nebol zavŕšený a neustále napredoval. Napriek skutočnosti, že *Lex Romana Visigothorum* a *Codex Euricianus* predstavovali zákony dvoch osobitných mentalít, vychádzali z rovnakých východiskových bodov a drvivú väčšinu právnych inštitútov upravovali rovnako.¹⁴ V tejto etape zohrávalo rímske právo kľúčovú úlohu, keďže pod jeho vplyvom došlo k výraznej romanizácii pôvodného obyčajového práva. Oproti týmto zásahom sa zmeny dotkli rímskeho práva len nepatrne.¹⁵

Tento stav možno odôvodniť spoločenskou situáciou týchto kráľovstiev. Etnické a kultúrne protiklady medzi Rimanmi a Vizigóti (respektíve aj Burgundanmi) boli pomerne rýchlo prekonané. Na ich miesto nastúpil problém spoločenskej a sociálnej diferenciacie obyvateľstva.

So zásadne odlišnou situáciou sa však možno stretnúť u Frankov, ktorí síce ponechali rímske právo v platnosti pre podrobené rímske obyvateľstvo,

¹³ SAVIGNY, F. C. von: cit. op. 5, s. 276.

¹⁴ KINCL, J.: op. cit. 4, s. 78.

¹⁵ BLUHME, F.: op. cit. 3, s. 53.

ale Rimanov pokladali za politicky menejcenných.¹⁶ Neopustili svoje vlastné nazeranie na právo, naopak sa dlhodobo bránili prenikaniu akýchkoľvek prvkov rímskeho práva do svojho právneho systému. Toho dokladom bol aj Sálsky zákonník (*Pactus legis Salicae*), ktorý podáva dodnes relatívne hodnotnú správu o rýdzom práve germánskych kmeňov.

Na celom kodifikačnom podujatí kráľa Alaricha je bez pochýb pozoruhodné, že zosúladenie konštitúcií rímskych cisárov, zákonov a dobrozdaní jurisprudencie do jedného celku sa udialo celých tridsať rokov pred Justiniánskou kodifikáciou. Svojím rozsahom a brilantnosťou spracovania vysoko prevýšila skoršie kodifikačné pokusy rímskeho práva v germánskych štátoch (*Lex Romana Burgundionum* a Theoderichov edikt).

Tak možno vysvetliť aj jav, že sa veľmi rýchlo ujala, nahradila ostatné zbierky a rozšírila sa do ďalších katolíckych štátov raného stredoveku.¹⁷ V 6. storočí možno zaznamenať jej dosah vo všetkých krajinách Západnej Európy, kde neprenikla Justiniánska kodifikácia, ktorá bola vtedy známa len vo Východorímskej ríši a na jej dobytých územiach.

Lex Romana Visigothorum oficiálne platil na území Vizigótskeho kráľovstva až do roku 654 po Kr. Vtedy ho nahradil veľký zákonník kráľa Recceswintha, *Liber Iudiciorum*, v dôsledku ktorého bolo používanie rímskych noriem zakázané. „Právo kráľovských zákonov, v tej dobe už niekoľkokrát kodifikované, sa stalo jediným platným právnym systémom. Personalita bola zrušená a na jej miesto nastúpil princíp teritoriálnej záväznosti kódexov vizigótskeho práva“.¹⁸

Tieto prevratné právne zmeny neznamenal koniec používania Alarichovho breviára v praxi. Práve naopak, táto zbierka sa stala prameňom obyčajového práva. Platila silou prirodzeného používania (*imperio rationis*) aj v období kráľovského Francúzska, hoci nebola zákonom (*ratione imperii*). Korene myšlienkového inšpirácie týmto kódexom možno badať u francúzskych juristov ešte aj v 18. storočí. Napokon bola jedným z dôvodov antagonizmu francúzskeho právneho myslenia až do 19. storočia, keď juh krajiny bol pod vplyvom rímskeho písaného práva (*pays du droit écrit*), hoci sever preferoval franské obyčajové právo (*pays du droit coutumier*).

¹⁶ V 42. titule Sálskeho zákonníka sa pojem *homo ingenuus* (slobodný človek) stotožňuje s Frankom, ale nie s Rimanom (*de Romanis vero vel letis*). V 41. titule je stanovený vyšší wergeld pre slobodného Franka (*si quis ingenuo Franco*) ako pre Rimana (*si quis vero Romano homine*). In: ECKHARDT, K. A. (ed.): *Pactus legis Salicae*. Hannover : Hahnschen Buchhandlung, 1962, s. 155 a 164.

¹⁷ KINCL, J. a kol.: *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha : Panorama, 1983, s. 61.

¹⁸ KINCL, J.: *op. cit.* 11, s. 39.

Samotná zbierka bola v období raného novoveku mimoriadne exponovaná, o čom svedčí aj veľký počet výťahov, exkurzov a ďalších krátkych diel, ktoré sa mu venovali. Najvýznamnejšie z nich vydal v roku 1517 humanista Petrus Aegidius, ktorého výťah sa už tradične označuje ako *Epitome Aegidii*. Okrem toho sa do dnešnej doby zachovalo viac ako 90 rôznych excerptov z textu tejto kodifikácie, spomedzi nich napríklad *Epitome Lugdunensis*, *Epitoma Monachi*, či *Epitome Guelferbytana*.¹⁹

V roku 1528 sa dokonca podarilo publikovať celý text *Lex Romana Visigothorum* Bazilejčanovi Johannesovi Sichardovi. Na tomto mieste však nemožno opomenúť zásluhy nemeckej právnej vedy na renesancii záujmu o rímske právo a jeho vplyvu na germánske štáty. Ide predovšetkým o klasické dielo Gustava Hänela, ktorý *Lex Romana Visigothorum* výrazne priblížil vtedajšej odbornej verejnosti.²⁰

3 PERSONALITA V TZV. THEODERICOVOM EDIKTE

Edictum Theoderici regis, mylne označovaný ako *Lex Romana Ostrogothorum*, sa tradične počíta medzi tri najvýznamnejšie zbierky rímskeho práva v barbarských štátoch. Dlhو vládlo presvedčenie, že bol vydaný okolo roku 500 po Kr. kráľom Theoderichom Veľkým. Túto domnienku vštíпил právnej romanistike nakladateľ Pierre Pithou, ktorý v roku 1578 editoval prvé vydanie Ediktu. Pri skúmaní jeho textu identifikoval meno Theoderich. Na základe toho prisúdil autorstvo kódexu automaticky Theoderichovi Veľkému a text sám doplnil v tom zmysle o slová *regis Italiae*. Opomenul však, že na prelome 4. – 5. storočia žilo viacero menej známych barbarských vodcov, ktorí sa volali identicky, okrem iných aj dvaja vizigótski králi.

V roku 1955 dospel Giulio Vismara k záveru, že Pithou pochybil. V rámci svojho výskumu postupoval na základe komparácie dobových prameňov s využitím argumentu *ex silentio*. Uplatnil ho pri analýze literatúry, ktorú po sebe zanechali ministri kráľa Theodericha.²¹ V ich spisoch sa však o podob-

¹⁹ VINOGRADOFF, P.: op. cit. 12, s. 87.

²⁰ HAENEL, G. (inst.): op. cit. 6.

²¹ Vychádzal napríklad z diel *Historia Gothorum* od slávneho učenca a významného hodnostára na Theoderichovom dvore Flavia Cassiodora, ďalej z diela „Getica, alebo o pôvode Gótovej“ od Jordana.

nom Edikte vôbec nezmieňujú, napriek tomu, že podrobne citujú a komentujú legislatívnu činnosť počas Theoderichovej vlády. Dokonca ani v Cassiodorovom zborníku *Variae epistolae*, autentického súboru Theoderichových štátnych dokumentov niet o vydaní podobného Ediktu žiadnej správy. Po porovnaní zachovaných ostrogótskych právnych textov Vismara napokon zisťil, že na mnohých miestach si s Ediktom v hrubých rysoch odporujú. Edikt nevykazoval črty ostrogótskeho práva.

Jeho pôvod vypátral do čias vlády vizigótskeho kráľa Theodericha II. Vznikol okolo rokov 459 – 461 po Kr. z podnetu istého Publia Narba, galského prefekta, zastávajúceho funkciu známu ako *praefectus praetorio Galliarum*. Autorstvo Ediktu sa tak viaže k rímskemu úradníkovi, ktorý spravoval oblasť ovládanú vizigótskymi kmeňmi. Rok jeho vydania je nám známy pomerne presne z dôvodu, že Edikt označuje za poslednú novelu konštitúciu cisára Maioriána z roku 458 po Kr., no vôbec nereflektuje novelu cisára Libia Severa z roku 462 po Kr.²²

Teritoriálne a časové vymedzenie jeho vydania zároveň podáva vysvetlenie pre špecifické určenie personálnej pôsobnosti, ktorá tento kódex výrazne odlišovala od ostatných barbarských kodifikácií. Zaväzoval totiž Rimánov aj barbarov spoločne.²³ Bezprostredným dokladom o tejto skutočnosti je epilóg Ediktu, ktorý výslovne nabáda všetkých verných barbarov a Rimánov, aby sa ním riadili.²⁴ Aj znenie úvodu proklamuje, že účelom vypracovania Ediktu bola potreba, aby barbari a Rimania poznali svoje povinnosti.²⁵ Tieto entity sú zakaždým uvedené spolu. Ďalej zaručoval, že promulgované právo hľadá na každého rovnako, bez ohľadu na to, či ide o jedinca barbarskej alebo rímskej komunity.

Edikt preferoval teritoriálny princíp pôsobnosti, pričom explicitne zatotoval rovnosť medzi Rimánmi a barbarmi v používaní práva.²⁶ To skôr napovedá pomerom pred zánikom Západorímskej ríše, keď barbari ako vojaci foedusu získali rovnaké postavenie ako rímski občania.²⁷ Rozdielne za-

²² KUNKEL, W., SCHERMAIER, M.: op. cit. 8, s. 203.

²³ KINCL, J. a kol.: op. cit. 17, s. 61.

²⁴ *Haec quantum occupationes nostrae admittere, vel quae nobis ad praesens occurrere potuerunt, cunctis tam barbaris, quam Romanis, sumus profutura complexi: quae omnium barbarorum, sive Romanorum debet servare devotio.* In: Societas Aperiendis Fontibus (eds.): *Monumenta Germaniae Historica. Tomus V.* Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1875 – 1892, s. 168.

²⁵ *Ibid.*, s. 152.

²⁶ *Ibid.*, s.146.

²⁷ BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva.* Praha : Panorama, 1981, s. 157.

obchádzanie kódex priznával jedine židovskej komunite, ktorá mala právo na vlastnú jurisdikciu v podobe súdu zloženého z ich náboženských autorít (viď 143. titul Ediktu). Z týchto dôvodov je Theoderichov edikt považovaný „za jeden z prvých zákonníkov s čisto teritoriálnou platnosťou v dejinách vôbec“.²⁸

ZÁVER

Štátne útvary burgundských, vizigótskych a ostrogótskych kmeňov vykazovali mnoho spoločných znakov. Mali podobnú sociálnu štruktúru obyvateľstva, štátne zriadenie, legislatívu a napokon aj osud v podobe podľahnutia silnejšiemu nepriateľovi. Všetky z nich sa boli nútené vysporiadať s pomermi, ktoré im na okupovaných územiach zanechala Rímska ríša a veľmi skoro opustili svoje pôvodné právne inštitúty v prospech rímskeho práva. Z týchto dôvodov je nepresné, ak tieto štáty označíme ako barbarské, skôr išlo o štáty barbarsko-rímske, v ktorých mali provinční rímski veľkostatkári rovnaké postavenie ako barbarská aristokracia.²⁹

Špecifická spoločenská situácia viedla k tomu, že pristúpili k samostatnej kodifikácii rímskeho práva pre rímske obyvateľstvo. Uvedená otvorenosť voči rímskemu právu ich odlišovala od iných barbarských kmeňov, ktoré si veľmi dlho a húževnato strážili svoje právne dedičstvo, aj po obsadení pôvodných rímskych území.

Na základe toho nebude prekvapivým záverom, že tri kodifikácie rímskeho práva vytvorené barbarmi sú relatívne podobné. Určité odchýlky sú skôr zriedkavosťou, no jednou z nich je práve rozdielny pohľad na personálnu pôsobnosť jednotlivých zákonníkov. Žiadna z týchto troch zbierok nebazíruje na striktnej právnej personalite. Práve naopak, ustanovujú, že sa v určitých prípadoch bude týmito normami riadiť aj iná skupina obyvateľstva. Ak by sme podľahli zovšeobecňovaniu možno povedať, že *Lex Romana Visigothorum* našla vo Vizigótskom štáte široké uplatnenie aj mimo rímske obyvateľstvo, zatiaľ čo Burgundžania dávali takmer vo všetkom prednosť svojmu domácejmu zákonníku *Lex Gundobada*, hoci aj ten bol preukázateľne implicitne ovplyvnený rímskym právom.

²⁸ VINOGRADOFF, P.: op. cit. 12, s. 21.

²⁹ KINCL, J.: op. cit. 4, s. 56 – 57.

Tento príspevok mal ambíciu poukázať na skutočnosť, že stereotypné pohľady na vzájomnú nezlučiteľnosť princípu personality a teritoriality nemožno absolutizovať. V zásade totiž nikdy nemožno hovoriť o právnom poriadku, ktorý by bol založený výlučne na princípe personality, alebo by bol rýdzo teritoriálny. Hoci sa vo vývoji práva kladie oprávnene akcent vždy na jeden z týchto princíпов, nemožno celkom eliminovať vplyv a úlohu princípu opačného. Uvedené platí aj pre zákony v barbarských kráľovstvách. Treba pozitívne hodnotiť, že vo svetle moderných štúdií o rímskom práve sa tento názor javí ako opodstatnený.³⁰

Bibliografia

Pramene:

1. Liber Constitutionum sive Lex Gundobada. In: SALIS, L. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica. Tomus II. Pars I.* Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1892.
2. HAENEL, G. (inst.): *Lex Romana Visigothorum.* Lipsiae : Sumptibus et Typis Teubneri, 1848.
3. Edictum Theodorici regis. In: Societas Aperiendis Fontibus (eds.): *Monumenta Germaniae Historica. Tomus V.* Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1875 – 1892.
4. Pactus legis Salicae. In: ECKHARDT, K. A. (ed.): *Pactus legis Salicae.* Hannover : Hahnschen Buchhandlung, 1962.

Literatúra:

1. BARTOŠEK, M.: *Encyklopedie římského práva.* Praha : Panorama, 1981.
2. BLUHME, F.: Das westburgundische Reich und Recht. In: *Jahrbuch des gemeinen deutschen Rechts. Erster Band.* Leipzig : Hirzelverlag, 1857.
3. FALADA, D.: *Recepte římského práva.* Plzeň : Aleš Čeněk, 2016.
4. GERLOCH, A.: *Teorie práva.* 6. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2013.
5. KINCL, J.: *Stát a právo v germánsko-římské Burgundii V. – VI. století.* Praha : Nakladatelství československé akademie věd, 1959.

³⁰ FALADA, D.: op. cit., s. 49 – 50.

6. KINCL, J.: *Studie o otrocích, kolónech a propuštěncích ve vizigótském státě 5. – 8. století*. Praha : Universita Karlova, 1968.
7. KINCL, J. a kol.: *Všeobecné dějiny státu a práva*. Praha : Panorama, 1983.
8. KUNKEL, W./SCHERMAIER, M.: *Römische Rechtsgeschichte. 14. Auflage*. Köln : Böhlau Verlag, 2005.
9. SAVIGNY, F. C. von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter. Erste Band*. Heidelberg : Mohr und Zimmer, 1850.
10. VINOGRADOFF, P.: *Roman law in mediaeval Europe*. London : Harper & Brothers, 1909.

RÍMSKOPRÁVNE ZÁKLADY KOLÍZNYCH NORIEM BARTOLA DE SAXOFERRATA

THE ROMAN-LAW BASEMENT OF CONFLICT RULES OF BARTOLUS DE SAXOFERRATO

Mgr. Matej Mlkvý, PhD., LL.M.

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá vybranými aspektmi teórie kolíznych noriem u vedúceho predstaviteľa stredovej školy komentátorov rímskeho práva Bartola de Saxoferrata a ich normatívnemu zakotveniu v Justiniánskej kodifikácii. Rímske klasické právo nepoznalo ucelenú koncepciu medzinárodného práva súkromného a jednotlivé kolízne normy vzťahujúce sa na právne vzťahy s cudzím prvkom sa nachádzajú na rozličných miestach kodifikácie. Praktické požiadavky ktoré komentátori v porovnaní so skoršími glosátormi vo zvýšenej miere reflektovali, si vyžadovali vzhľadom na teritoriálnu fragmentáciu severnej Itálie v 14. storočí formulovanie ucelenej koncepcie medzinárodného práva súkromného. Túto úlohu na seba prevzal Bartolus de Saxoferrato. V prvej časti príspevok stručne načrtáva život Bartola a všeobecnú charakteristiku školy komentátorov. V ďalšej časti je predmetom pozornosti taktiež stručne problematika personalita v rímskom práve a následne Bartolova koncepcia, pričom dôraz je kladený najmä na jeho teóriu dovoľujúcich a zakazujúcich noriem. Analýza jeho koncepcie je zakončená tzv. anglickým prípadom primogenitúry.

Kľúčové slová: Bartolus de Saxoferrato – rímske právo – medzinárodné právo súkromné – kolízne normy

Abstract: The article focuses on the analysis of certain aspects of theory developed by the leading representative of the Roman mediaeval school of commentators Bartolus de Saxoferrato on conflict of law rules together with analysis of his normative sources found in Justinian's codification. Roman classical law did not develop any comprehensive theory of international private law and various conflict rules pertaining to legal relationships with foreign element were located at various parts of the codification. The practical

needs of the time more readily reflected by commentators than their glossator predecessors required the formulation of such theory given to the territorial fragmentation of northern Italy in the 14th century. This task was undertaken by Bartolus de Saxoferrato. In the first part the article briefly provides an overview of Bartolus' life and the general characteristic of commentators. The article then proceeds to the question of personality of law in the Roman law followed by an analysis of the theory of Bartolus with a special emphasis on the permissive and prohibitive norms. The analysis is concluded by the so-called English case of primogeniture.

Key words: Bartolus de Saxoferrato – Roman law – international private law – conflict of law rules

ÚVOD

Kolízne normy predstavujú osobitný druh právnych noriem, ktorými štát vo svojom právnom poriadku upravuje okruh súkromnoprávných vzťahov s medzinárodným prvkom. V klasickom rímskom práve nebola problematika kolíznych noriem rímskeho a cudzieho štátneho poriadku dôslednejšie rozpracovaná, keďže právne vzťahy medzi rímskym občanom a cudzincom sa riadili osobitným vnútroštátnym odvetvím rímskeho súkromného práva – *ius gentium*. Toto odvetvie obsahovalo samotné hmotnoprávne normy, ktoré sa priamo aplikovali na určité faktické skutkové podstaty a nie kolízne normy, ktoré by len odkazovali na iný právny poriadok. Promulgáciou *Constitutio Antoniniana* v roku 212 po Kr., ktorou bolo udelené rímske občianstvo takmer všetkému slobodnému obyvateľstvu žijúcemu v Rímskej ríši, navyše samotné *ius gentium* stratilo svoj pôvodný význam a dôležitosť.

Kolízne normy obsahujú vždy určitý typ hraničného ukazovateľa, ktorý určuje v prípade, ktorý norma upravuje, rozhodujúci právny poriadok. Rímske klasické právo obsahovalo niektoré hraničné ukazovatele vo vzťahu k súkromnoprávnym vzťahom, ktoré mali presah medzi samotným Rímom a provinciami alebo medzi provinciami navzájom. Tieto však nenájdeme systematicky zaradené Justinianskymi kompilátormi do osobitnej časti *Institúcií*, *Digest* či *Kódexu*, ale nájdeme ich naopak v rôznych častiach kompilácie. Vo väčšine prípadov majú rovnako ako väčšina iných ustanovení kazuistický

charakter riešiac určitý špecifický právny vzťah. V súvislosti s recepciou rímskeho práva v západnej Európe vznikla v právnej praxi potreba formulovať ucelenejšiu teóriu týchto noriem, pretože severná Itália, ale aj zvyšok Svätej rímskej ríše a Európa ako taká, bola fragmentovaná na rôzne štátne, respektíve feudálne útvary každý riadiaci sa partikulárnym právom. Prvá recepčná škola glosátorov len v obmedzenej miere prispela k riešeniu tohto problému a vychádzala prevažne z pomerne jednoduchého, ale nie často vyhovujúceho kritéria, že súd prejednávajúci určitý spor aplikuje nielen svoje procesné, ale aj hmotné právo. Zásadný kvalitatívny skok nastal až v súvislosti so školou komentátorov, ktorí boli oveľa silnejšie prepojení s právnou praxou a jej čelným predstaviteľom Bartolom de Saxoferratom. V nasledujúcom texte bude predmetom našej pozornosti najmä Bartolova teória prikazujúcich a zakazujúcich noriem, ktoré tvoria jadro jeho teórie medzinárodného práva súkromného.

1 ŽIVOT BARTOLA DE SAXOFERRATA

Bartolus de Saxoferrato sa narodil vo vojvodstve Urbino v roku 1314, aj keď sa v literatúre niekedy uvádzajú aj roky 1309 a 1313.¹ Učiteľ jeho detstva minorita Petrus z Assisi Bartola po pedagogickej stránke pripravil tak dobre, že už v 14. rokoch veku v roku 1328 ukončil humanistické vzdelanie a začal svoje štúdium práva na univerzite v Perugii, na ktorej pôsobil aj slávny Cino de Pistoia, ktorému Bartolus pripisuje najvýznamnejší vplyv počas svojho štúdia. Po Perugii študoval v Bologni, kde medzi jeho učiteľov patrili Buttrigarius (Butrigger), Rainerius (Reiner), Oldradus a Jakub de Belvisio. Už v 20. rokoch viedol v Bologni repetitória a dišputácie a v tomto veku dosiahol aj titul doktora. O nasledujúcich piatich rokoch jeho života máme pomerne málo správ, pričom Savigny usudzuje, že práve v tomto čase sa stiahol do ústrania, aby sa mohol naplno venovať štúdiu.² Dobové legendy však hovoria, že tak urobil preto, aby unikol hnevu ľudu po tom, ako vyniesol ako sudca nespravodlivý rozsudok smrti, alebo alternatívne že bol povolaný

¹ SAVIGNY, F. C. von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. Zv. 6. Heidelberg : Mohr, 1831, s. 124 – 125.

² *Ibid.*, s. 128 – 129.

na profesorskú stolicu do Bologne. Ani jedna z týchto teórií však nie je doložená v hodnoverných prameňoch.³ Jeho žiak Baldus tvrdí, že najskôr bol prísediacim súdu v Todi a potom v Pise, pričom v Pise nakoniec zastával vôbec prvýkrát vo svojom živote univerzitnú pedagogickú pozíciu. Od roku 1343 začal Bartolus pôsobiť v Perugii, kde zostal až do svojej smrti. Práve v Perugii získal Bartolus slávu a z Perugie pochádzali aj jeho dvaja najvýznamnejší študenti – Baldus a Angelus de Ubaldis. V roku 1355 sa Bartolus stretol s cisárom Svätej ríše rímskej Karolom IV. ako vyslanec Perugie. Cisár udelil Bartolovi osobné privilégia ako dedičný erb, hodnosť radcu a právo vlastných študentov legitimovať a vyhlasovať za plnoletých. Z tohto obdobia pochádza aj legenda o tom, že Bartolus tieto privilégia získal ako odmenu za pomoc pri koncipovaní Zlatej buly Karola IV. a niektorých českých zákonov. Bartolus dva roky potom v roku 1357 v Perugii aj zomiera v pomerne mladom veku 44 rokov (podľa niektorých zdrojov 43).⁴

Napriek svojmu pomerne krátkemu životu je Bartolus považovaný za najvýznamnejšieho právnika po renesancii rímskeho práva, i. e. po ére glossátorov. Napísal komentáre k všetkým častiam Justiniánskej kodifikácie s výnimkou Inštitúcií a je autorom pomerne veľkého množstva traktátov. Jeho Traktát o znameniach a erboch (*Tractatus de insigniis et armis*) bol v roku 2009 preložený aj do slovenčiny na základe benátskej prvotlačky z roku 1472 uloženej v archíve Košického arcibiskupstva. Napísal taktiež takmer 400 dobrozdaní (*consilia*) na žiadosť sudcov alebo strán sporu. Názory Bartola boli tak cenené, že španielske zákony z rokov 1427 a 1433 a portugalské zákony z roku 1446 im priznávali právnu silu zákonov ustanovením, že majú byť nasledované pokiaľ samotný text kodifikácie a *glossa* mlčia. Na jeho vlastnej univerzite v Perugii ustanovili na jeho počesť profesorskú stolicu s názvom *lectura textus, glossae et Bartoli*. Obdiv neskorších generácií civilistických právníkov bol tak veľký, že vzniklo príslovie *nemo bonus iurista, nisi bartolista*.

³ Autori slovenského prekladu jeho diela *Tractatus de insigniis et armis* (Traktát o znameniach a erboch) tvrdia, že potom, ako pôsobil ako prísediaci v Pise bol povolaný do Bologne ako trestný sudca. Tu mu jeho údajne prísne rozsudky priniesli hnev ľudu a preto Bolognu opustil a naplno sa venoval štúdiu. Autori však zdroj tejto informácie neuvádzajú, ide teda s najväčšou pravdepodobnosťou o legendu. VRTEL, M./MUNKOVÁ, M.: *Bartolus de Saxoferrato. Traktát o znameniach a erboch*. Bratislava : Veda, 2009, s. 12.

⁴ SAVIGNY, F. C. von: op. cit. 1, s. 124 – 134.

2 ŠKOLA KOMENTÁTOROV

Bartolus patril medzi generáciu civilistických právnikov medzi koncom 13. storočia a koncom 15. storočia, ktorí sa často označujú výrazom postglosatori, ale častejšie ako komentátori alebo konsiliátori. Výraz postglosátor vyjadruje chronologické začlenenie tejto školy v dejinách rímskych dogmatických škôl, výraz komentátori označuje prevažnú metódu ich práce a výraz konsiliátori ich prepojenie s právnou praxou.⁵ Nástup školy glosátorov bol umožnený výsledkami predchádzajúcej školy glosátorov, ktorých snahou bolo uskutočniť bezrozpornú exegézu Justiniánskej kodifikácie. Forma ich literárnej činnosti spočívala v interlineárnych a neskôr marginálnych glosách, teda krátkych poznámkach k textu vysvetľujúcich problematické právne termíny alebo odkazujúce na iné časti kodifikácie s cieľom upozorniť na podobnosť alebo odstrániť zdanlivý (či reálny) rozpor medzi jednotlivými časťami. Výsledky školy glosátorov za 150 rokov boli zhrnuté Accursiom (1183 – 1263) do veľkej, alebo štandardnej glosy (*glossa ordinaria*), ktorá jednak ukončila fakticky aktívnu činnosť glosátorov a vytvorila východiskové podmienky pre ďalšiu školu, ktorá sa už mohla venovať súvislejším komentárom vo forme traktátov. Tieto už boli vydávané ako samostatné knihy a neboli pripájané k samotnému textu kodifikácie.

Z obsahového hľadiska pracovala škola komentátorov rovnako ako škola glosátorov s rímskym právom ako pozitívnym právom, ale mala výraznejší príklon k právnej praxi (z čoho pramení aj označenie konziliátori). Na rozdiel od glosátorov a *in concreto* Accursia sa komentátori nepozerali na kodifikáciu ako na uzatvorený a úplný systém právnych noriem, ale brali zreteľ aj na kánonické právo, feudálne právo a partikulárne právo severoitalských miest, keďže v tomto geografickom regióne väčšina z nich pôsobila. Z exegetického hľadiska komentátori rovnako ako glosátori vychádzali z jednoduchej interpretácie kodifikácie (*interpretatio simplex*) ignorujúc jej rozličné historické úrovne. Na rozdiel od glosátorov ich činnosť však nespočívala v textovej exegéze príslušného miesta, ale v analýze komplexných kolúzných právnych prípadov. Komentáre sa preto často delia na *quaestiones* (*item quaero*), ktoré sú zodpovedané prostredníctvom *solutio* alebo *respondeo*. Komentátori sa pritom nevenujú dôkladnej exegéze textu a často naň alebo na

⁵ URFUS, V.: *Historické základy novodobého práva súkromého*. Praha : C. H. Beck, 2001, s. 26.

glosu len odkazujú. Ich práca s textom nie je rovnomerná – Bartolus napríklad jeden fragment Digest komentuje v 24 stĺpcoch pričom jeho nasledovník Baldus ho úplne opomína. Napriek tomu sú niektoré časti kodifikácie identifikované ako *loci communes* alebo *sedes materiae* pre riešenie určitých problémov, čo ovplyvnilo podobu recipovaného rímskeho práva v nasledujúcich storočiach.⁶

Školu komentátorov môžeme označiť aj za systematickú školu rímskeho práva. V. Urfus uvádza, že komentátori začali právnu vedu budovať v podobe v akej je známe dnes, i.e. ako vede založenej na všeobecných právnych pojmoch.⁷ Táto systematickosť však bola dosiahnutá predovšetkým pomocou techniky dištinkcií, i.e. explicitnej referencii k viacerým významom určitého slova za účelom odstránenia rozporov. Techniku vrcholnej systematickej školy – nemeckej historickoprávnej školy 19. storočia (pandektistiky) spočívajúcej v konštrukcii pojmov vyššej abstraktnej úrovne alebo vytvorení systému pokrývajúceho normatívny materiál, ale nedržiaceho sa prísne jeho systematicky v Justiniánskej kodifikácii, však ešte nevidíme. Komentátori sa podobne ako glosátori obmedzili na vytváranie malých systémov a predstava vnútorného komplexného systému im bola cudzia.⁸

3 PERSONALITA PRÁVA V RÍMSKOM PRÁVE

Problematika konfliktu viacerých práv bola v rímskom klasickom práve riešená najmä vo vzťahu *ius civile* a *ius gentium*. Vznik *ius gentium* je historicky dávaný do súvislosti s rastom obchodných stykov Rimanov s cudzincami a z toho vzniknutej potreby právne regulovať tieto vzťahy. Veľa sa o tomto procese nevie s výnimkou skutočnosti, že v roku 242 pred Kr. bola zriadená magistratúra cudzineckého prétora. Z praxe cudzineckého prétora bolo následne vytvorené *ius gentium*. Z obsahového hľadiska *ius gentium* pravdepodobne čiastočne prebralo niektoré normy a zvyky cudzincov nachádzajúcich sa na rímskom území (predovšetkým Grékov), ale z väčšej časti išlo predovšetkým o rozšírenie pôsobnosti noriem *ius civile* vzťahujúcich sa na rímskych

⁶ KÄSTLE-LAMPARTER, D.: *Welt Der Kommentare: Struktur, Funktion Und Stellenwert Juristischer Kommentare in Geschichte Und Gegenwart*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2016, s. 33.

⁷ URFUS, V.: op. cit. 5, s. 27.

⁸ KÄSTLE-LAMPARTER, D.: op. cit. 6, s. 34.

občanov aj na cudzincov.⁹ Po rozšírení občianstva na všetkých slobodných obyvateľov Rímskej ríše konštitúciou cisára Caracallu v roku 212 po Kr. stratila táto dichotómia význam a bola teda už v čase Justiniánskej kodifikácie prekonaná. Justiniánska kodifikácia teda systematicky neupravovala normy, ktoré by sme z dnešného hľadiska mohli označiť za kolízne a ktoré by určovali, aké právo sa má aplikovať pri právnych vzťahoch s cudzím prvkom.

Sociálna realita severnej Itálie na začiatku 14. storočia však bola iná. Napriek tomu, že celá severná Itália tvorila súčasť Svätej ríše rímskej, právna jednota medzi jednotlivými útvarmi ríše neexistovala. Je mimo rámca tohto príspevku predstaviť komplexne teóriu komentátorov o vzťahu jednotlivých miest k ríši a v tejto súvislosti čitateľa odkazujeme na publikáciu prof. J. Krčmára¹⁰ či J. Canninga.¹¹ Vo všeobecnosti však môžeme na tomto mieste uviesť, že cisár bol považovaný za pána sveta (*dominus mundi*) vo vzťahu ku všetkým jurisdikciám.¹² Cisár bol však len *de iure* univerzálnym suverénom, lebo existovali vládcovia, ktorí sa mu nepodriadili a boli *de facto* nezávislí.¹³ Zdrojom právomoci miest upravovať vlastné záležitosti bola obyčaj, ktorej je priznaná rovnaká moc ako zákon (opierajúc sa o Julianovu mienku v D. 1,3,32). Obyčaje sú vydávané na základe všeobecného súhlasu a nie je preto potrebné ich schválenie nadradenou autoritou. Keďže však jediným rozdielom medzi obyčajou a municipálnym zákonom je forma súhlasu (tichá alebo výslovná), nepotrebuje ani municipálny zákon schválenie vyššou autoritou, lebo aj jeho prijatie sa opiera o súhlas. Ľud miest teda v Bartolovej koncepcii svojou právotvornou činnosťou vykonáva *de facto* právomoci ktoré *de iure* patria cisárovi.¹⁴

Bartolovi sa prostredníctvom tohto právneho konceptu podarilo zladíť faktickú realitu nezávislých italských mestských štátov s existenciou Svätej ríše rímskej. Ak sa však jednotlivé mestá riadia rôznymi obyčajami, respek-

⁹ METZGER, E.: *A Companion to Justinian's Institutes*. Ithaca : Cornell University Press, 1999, s. 5.

¹⁰ KRČMÁŘ, J.: *Základy Bartolovy a Baldovy teorie mezinárodního práva soukromého*. Praha : Bursik & Kohout, 1910.

¹¹ CANNING, J.: *The Political Thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.

¹² Odvodené z D. 14,2,9, C. 7,37,3 a C. 1,14,12.

¹³ *Locus classicus* sú prvé slová Kódexu (C. 1,1,1) – *Cunctos populos, quos clementiae nostre regit imperium*. Quos môže byť interpretované rozširujúco tak, že sa vzťahuje na všetkých ľudí, ktorí sa tým nachádzajú pod vládou cisára, alebo reštriktívne len na jeho poddaných. Bartolus síce uznáva, že existujú ľudia, ktorí moc cisára neuznávajú *de facto*, ale napriek tomu sa majú uvedené slová vykladať rozširujúco. CANNING, J.: op. cit. 11, s. 64.

¹⁴ *Ibid.*, s. 97.

tíve municipálnymi zákonmi, môže byť nastolená otázka, ktorým právom sa má riadiť napríklad zmluva medzi občanom Perugie a Ríma uzavretá v Ríme, ktorá sa má vykonať v Pise. Ide o pomerne komplexnú právnu otázku, ktorá v tejto forme nebola nastolená v klasickom rímskom práve a ktorá nie je ani explicitne riešená v Justiniánskej kodifikácii. Z tohto dôvodu musel Bartolus vystavať svoju teóriu len na podklade určitých fragmentov Digest a konštitúcií obsiahnutých v Kódexe tak, aby nebola v rozpore s inými fragmentmi. Táto úloha vzhľadom na to, že v modernej romanistike je preukázané, že kodifikácia sa skladá z viacerých historických vrstiev, ktoré boli navyše zasiahnuté interpoláciami Justiniánskych kompilátorov, je nesporne náročná.

4 BARTOLOVA TEÓRIA KOLÍZIE NORIEM

Bartolus pojednanie o kolízii právnych noriem sa nachádza v prvej časti jeho komentáru k Justiniánskemu kódexu (C. 1,1: *De summa Trinitate, et fide catholica, et ut nemo de ea publice contendere audeat*). Na rozdiel od glosátorov, ktorí otázku kolízie noriem riešili pomerne jednoducho tým, že malo byť aplikované hmotné a procesné právo súdu, ktorý rozhoduje o spore (*lex fori*), je Bartolovo pojednanie pomerne široké a venuje sa osobitne rôznym oblastiam, napríklad kolízii noriem v záväzkových vzťahoch (samostatne zo zmlúv a z deliktov) a kolízii noriem dedičského práva. Bartolus a jeho žiak Baldus rozoznávajú tri právne štatúty, ktoré sú z väčšej časti prebraté aj do princípov moderného medzinárodného práva súkromného. Sú to 1) osobný štatút (*statuta personalia*), ktorý predstavuje súbor právnych noriem vzťahujúcich sa na osobu (ako napríklad spôsobilosť právne konať), ktoré platia bez ohľadu na to, či sa táto osoba nachádza na území svojho štátu alebo nie, 2) vecný štatút (*statuta realia*), ktorý sa vzťahuje na nehnuteľné veci nachádzajúcich sa na území určitého štátu a 3) zmiešaný štatút (*statuta mixta*), ktorý sa vzťahuje na konania súvisiace najmä so záväzkami (zo zmlúv, z deliktov). Aplikáciu týchto rôznych štatútov, pri ktorých dochádza ku kolízii princípov personality a teritoriality v práve, Bartolus najlepšie ilustruje vo svojom pojednaní o dovoľujúcich a zakazujúcich normách.

Základné členenie noriem podľa Bartola je ich rozdelenie na dovoľujúce a zakazujúce. Zakazujúce normy sa ďalej členia na tie, ktoré zakazujú určitý úkon tým, že mu predpisujú určitú formu (*statutum prohibitivum ratione*

solemnitatis), normy ustanovujúce zákaz vo vzťahu k veci (*statutum prohibitiuum in rem et respectu rei*) a normy ustanovujúce zákaz vo vzťahu k osobe (*statutum prohibitiuum in personam*). Vo vzťahu k normám ustanovujúcim zákaz z dôvodu formy Bartolus uvádza, že tieto nemajú exteritoriálny účinok, lebo forma sa riadi právom miesta, kde bol daný úkon uskutočnený. Toto svoje tvrdenie podopiera v prameňoch fragmentom z 10. knihy Gaia k provinčnému ediktu, v ktorej Gaius tvrdí, že obchod sa má uskutočniť v súlade so zvyklosťami regiónu¹⁵ a konštitúciami cisárov Valleriana a Galliena, ktoré dovoľujú aby bol testament zaznamenaný v inej krajine v súlade s jej zvyklosťami a obyčajami.¹⁶ Vo vzťahu k normám ustanovujúcim zákaz vo vzťahu k veci uvádza Bartolus, že spoluvlastník nemôže scudziť svoj vlastnícky podiel tretej osobe (*extra consortes*), keďže tento úkon sa dotýka veci. Na podporu tohto tvrdenia uvádza Bartolus zákaz scudzenia pôvodne italských a neskôr aj provinčných pozemkov bez súhlasu manželky, ktoré sa nachádzajú ako v Inštitúciách,¹⁷ tak v Kódexe¹⁸, a povinnosť miestodržiteľa povoliť zbúranie domu v súlade so zvyklosťami miesta, kde sa dom nachádza.¹⁹

Posledná kategória zakazujúcich noriem – tých, ktoré sa vzťahujú k osobe je ďalej rozdelená na zakazujúce normy obsahujúce zákaz v prospech ko-

¹⁵ D. 21,2,6: *Si fundus venierit, ex consuetudine eius regionis in qua negotium gestum est pro evictione caveri oportet* (Ak sa pozemok predáva, obchod má byť v súlade so zvyklosťami regiónu a evikcia má byť prispôbená rovnako).

¹⁶ C. 6,32,2: *Testamenti tabulas ad hoc tibi a patre datas, ut in patria proferantur, adfirmans potes illic proferre, ut secundum leges moresque locorum insinuentur*. (Ak vyhlasuješ, že testament vyhotovený tvojim otcom bol daný tebe aby mohol byť odnesený do jeho krajiny, môžeš ho tam zobrať a nechať ho zaznamenať v súlade so zákonmi a zvykmi tohto miesta).

¹⁷ I. 2,8: *Cum enim lex in soli tantummodo rebus locum habebat quae Italicae fuerant, et alienationes inhibebat quae invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente: utrisque remedium imposuimus, ut etiam in eas res quae in provinciali solo positae sunt interdicta fiat alienatio vel obligatio, et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiae earum converteretur* (Keďže zákon sa vzťahoval len na italské pozemky a zakazoval scudzenia proti vôli manželky a zriadenie hypoték, dokonca aj keď súhlasila, pre oba prípady ako zlepšenie sme zaviedli, že aj pokiaľ ide o pozemky, ktoré ležia v provinciách, je scudzenie alebo záväzok zakázané a že obidva prípady sú aj so súhlasom manželky neúčinné).

¹⁸ C. 5,13,15.

¹⁹ C. 8,10,3: *An in totum ex ruina domus licuerit non eandem faciem in civitate restituere, sed in hortum convertere, et an hoc consensu tunc magistratum non prohibentium, item vicinorum factum sit, praeses, probatis his quae in oppido frequenter in eodem genere controversiarum servata sunt, causa cognita statuet* (Miestodržiteľ provincie po riadnom prešetrení a v súlade s tým, čo sa deje v sporoch tohto druhu ktoré nastanú v mestách, musí rozhodnúť, či bude dovolené zbúrať celý dom nie za účelom jeho znovuvybudovania v meste, ale za účelom jeho zmeny na záhradu a či to môže byť urobené so súhlasom magistráta a susedov).

najúceho (*statuta favorabilia*) a tie v jeho neprospech (*statuta odiosa*). Bartolus pri tomto delení odkazuje na kánonické právo (Sext. 5,11,26), pričom ale tento odkaz sa zdá byť chybný.²⁰ Bartolus ako príklad zákazov v prospech osoby uvádza napríklad zákaz osôb mladších ako 15 rokov vyhotoviť testament, zákaz darovania medzi manželmi alebo prétorský zákaz nakladania s majetkom.²¹ Tieto zákazy majú exteritoriálny účinok, i. e. vzťahujú sa na osoby bez ohľadu na miesto, kde sa nachádzajú. Ako príklad zákazov v neprospech osoby uvádza znevýhodnenie dcéry v otcovskej moci (*filia familias*) pri testamentárnom dedení²² a zákaz osoby robiť návrhy (*postulare*) za iných.²³ Zákazy v neprospech sú obmedzené len na územie určitého štátu a nemajú exteritoriálny účinok, čo Bartolus podporuje práve naposledy spomínaným Papinianovým fragmentom (D. 3,1,9).

Dovoľujúce normy Bartolus kategorizuje na základe viacerých príkladov. V prvom prípade (zákony ustanovujúce nejakú výsadu) si Bartolus dáva otázku, či môže notár vykonávať svoju činnosť aj mimo územia štátu. Na túto otázku odpovedá Bartolus negatívne, lebo notár môže vykonávať svoju činnosť len na základe osobitnej výsady, ktorú mu udelil vládca a ktorá môže platiť len na území tohto vládcu. Normatívny základ našiel Bartolus v jednom Marcianovom fragmente, podľa ktorého prokonzuli nadobúdajú svoju právomoc od momentu keď opustia mesto.²⁴ Od tejto otázky však treba odlíšiť otázku, či úkony notárov uskutočnené na vlastnom území majú exteritoriálnu platnosť. Tu odpovedá Bartolus kladne a dovoľáva sa cisárskej

²⁰ Navrhnutý bol odkaz na Sext. 5,13,15, podľa ktorého sa mali podmienky v neprospech vykladať reštriktívne a podmienky na prospech extenzívne. Článok, s. 23.

²¹ D. 27,10,10pr.: *Julianus scribit eos, quibus per praetorem bonis interdictum est, nihil transferre posse ad aliquem, quia in bonis non habeant, cum eis deminutio sit interdicta* (Julianus tiež hovorí, že tí, ktorým prétor zakázal nakladať so svojimi vecami nemôžu nič previesť na hocikoho, pretože nemajú veci a ich scudzenie je preto zakázané).

²² C. 6,28,4.

²³ D. 3,1,9: *Ex ea causa prohibitus pro alio postulare, quae infamiam non irrogat ideoque ius pro omnibus postulandi non auferit, in ea tantum provincia pro aliis non recte postulat, in qua praeses fuit qui sententiam dixit, in alia vero non prohibetur, licet eiusdem nominis sit* (Osobe, ktorej bolo zakázané podávať návrhy za iného z dôvodu, ktorý neprináša hanbu a tak neodoberá právo podávať návrhy za všetkých stráca právo podávať návrhy za iných len v provincii v ktorej bol muž ktorý ho odsúdil miestodržiteľom; nie je mu zabránené tak robiť v inej provincii aj keby mala rovnaké meno).

²⁴ D. 1,16,2: *Omnes proconsules statim quam urbem egressi fuerint habent iurisdictionem, sed non contentiosam, sed voluntariam: ut ecce manumitti apud eos possunt tam liberi quam servi et adoptiones fieri* (Všetci prokonzuli akonáhle vyjdú z mesta majú právomoc, ale nie v sporových záležitostiach, ale iba v nesporových: napríklad deti a otroci môžu byť pred nimi prepustení a adopcie uskutočnené).

konštitúcie podľa ktorej emancipácia podľa podmienok určitého miesta má platnosť všade.²⁵

Dovoľujúce normy okrem tých, ktoré ustanovujú určité privilégium môžu povoliť niečo, čo už je povolené v *ius commune*, ale odstránia niektorú z právom stanovených podmienok (*quandoque statuta sunt permissiva permittendo id quod de iure permittitur, sed per statutum tollitur obstaculum quod erat de iure communi*). Prvým príkladom tejto kategórie je zákon, ktorý predpisuje menší počet svedkov na závet ako *ius commune* (i.e. 7). Ak bol napríklad závet spísaný v súlade s miestnym právom pred štyrmi svedkami, bude mať závet platnosť aj mimo územia? Bartolus tvrdí, že závet má exteritoriálny účinok. Dovoľáva sa na tomto mieste konštitúcií cisárov Diokleciána a Maximiána, ktoré tvrdia v kontexte závetu, že miestny zákon môže upustiť od niektorých podmienok stanovených právom²⁶ a že rozsudky jedného sudcu majú platnosť pred ostatnými súdmi.²⁷

Iným príkladom z tejto kategórie sú však zákony odstraňujúce obmedzenia osobného stavu, napríklad umožnenie neemancipovanému synovi zriaďiť závet alebo nemanželskému dieťaťu umožniť byť ustanoveným dedičom. Čo sa týka možnosti vykonať úkony mimo územia štátu, ktorý odstraňujú určité obmedzenia platí, čo bolo uvedené pri notárovi – aj v tomto prípade ide o udelenie výsady autoritou, ktorá nie je najvyššou a preto nemôže byť vykonaná mimo územia tohto štátu.²⁸ Bartolus však pomerne prekvapivo tvrdí, že ani účinky týchto úkonov nemajú exteritoriálnu platnosť, i.e. napríklad nemanželské dieťa nebude môcť úspešne uplatniť nárok na dedičstvo nachádzajúce sa v inom štáte. Ťažiskom jeho argumentu je dištinkcia medzi formou vyžadovanou na úkon na jednej strane a udelením spôsobilosti osobe

²⁵ C. 8,48,1: *Si lex municipii, in quo te pater emancipavit, potestatem duumviris dedit, ut etiam alienigenae liberos suos emancipare possint, id quod a patre factum est suam obtinet firmitatem* (Ak zákon municípie, v ktorom ťa otec emancipoval, udelili duumvirom moc dovoliť rodičom narodeným inde emancipovať svoje deti, je úkon otca platný).

²⁶ Argument Bartola je *a contrario* k textu. C. 6,23,9: *Si non speciali privilegio patriae tuae iuris observatio relaxata est et testes non in conspectu testatoris testimoniorum officio functi sunt, nullo iure testamentum valet* (Ak nie je zvláštnou výsadou upustenie od dodržiavania práva tvojej krajiny v prospech poručiťela a svedkovia nevykonali svoje povinnosti v jeho prítomnosti, je testament neplatný).

²⁷ D. 5,1,45,1: *Nomine puellae tutoribus in provincia condemnatis curatores puellae iudicatum romae facere coguntur, ubi mutuum pecuniam mater accepit, cui filia heres extitit* (Ak bol poručiťel dievčaťa odsúdený v provincii v jej mene, opatrovníci dievčaťa sú povinní vykonať rozsudok v Ríme, v mieste, kde si matka, ktorej dcéra sa stala dedičkou, požičala peniaze).

²⁸ C. 5,27,8 a N. 89,4.

vykonať tento úkon. Úkony budú platné ak sa uskutočnili vo forme predpísanej na mieste, na ktorom sa uskutočnili, keďže rozdielne formy sú podľa Bartola odôvodnené rozdielnymi miestnymi podmienkami a týmito úkonmi nevzniká inému štátu žiadna ujma. Na druhej strane pri udelení spôsobilosti na vykonanie určitého úkonu nie je syn emancipovaný priamo zákonom, ale otec ho emancipuje na základe formy predpísanej zákonom. Bartolus tento prípad odlišuje od konštitúcie cisárov Diokleciána a Maximiána a od prípadu notára tým, že tvrdí, že v uvedených prípadoch zákon len upravoval formu a nie priamo úkon (formálne verzus materiálne podmienky). Rovnako ako notár nemôže konať mimo svojho územia ani legitimácia nemanželského dieťaťa nemôže mať účinky mimo územia. Ani uznanie tohto práva prostredníctvom súdu alebo vyhotovenie testamentu ako kvázi-rozsudku na záležitosti nič nemení, lebo ustanovenia o uznávaní iných rozsudkov (D. 5,1,45,1) sa týkajú práv, ktoré už vznikli a boli vymedzené (napríklad existujúci záväzok), ale nevzťahujú sa na prípady, keď sudca sám na vlastnom území vytvorí právo *de novo*. Takýto rozsudok potom nebude mať exteritoriálne účinky. Bartolus pri tomto druhom príklade síce vysvetľuje, prečo sa vyššie spomenuté autority nemajú aplikovať na tento prípad, ale žiadnu autoritu, ktorá by podporovala jeho tvrdenia necituje.

Svoje pojednanie o dovoľujúcich normách Bartolus zakončuje tzv. anglickým prípadom. Osoba majúca majetok v Itálii a Anglicku zomrie. Anglické právo aplikuje princíp primogenitúry a preto najstarší syn zdedí celý majetok. Podľa italského práva v súlade s *ius commune* sa majetok rozdelí rovnomerne medzi bratov. Na vyriešenie tohto prípadu je podľa Bartola potrebné pozrieť sa podrobnejšie na znenie zákona. Zákon buď upravuje vec (napríklad veci poručiteľa prejdú na prvorodeného) a potom sa vzťahuje na veci nachádzajúce sa na území štátu, ktorý zákon vydal, keďže tento sa vzťahuje na všetky osoby majúce nejaký vzťah k veci. Bartolus sa opätovne odvoláva na Kódex a *Digesta*.²⁹ Zákon sa však môže vzťahovať aj na osobu (napríklad prvorodený bude dedič) a potom závisí, či poručiteľ bol Angličanom alebo

²⁹ Už citovaný C. 8,10,3. a D. 50,4,6,5: *Sed enim haec munera, quae patrimoniiis indicuntur, duplicia sunt: nam quaedam possessoribus iniunguntur, sive municipes sunt sive non sunt, quaedam non nisi municipibus vel incolis. intributiones, quae agris fiunt vel aedificiis, possessoribus indicuntur: munera vero, quae patrimoniorum habentur, non aliis quam municipibus vel incolis* (Ale tieto povinnosti uložené na majetok sú dvojaké; niektoré zatažujú vlastníkov vecí, či sú obyvateľmi obce alebo nie, iné sa vzťahujú len na mešťanov alebo obyvateľov obce. Poplatky týkajúce sa pozemkov alebo budov sú uložené ich vlastníkom, ale povinnosti, ktoré sú považované za majetkové, zatažujú len mešťanov alebo obyvateľov obce.

nie. Ak nebol Angličanom, potom sa zákon na neho nevzťahuje. Ak Angličanom bol, tak prvorodený nadobudne všetok majetok v Anglicku a podiel na majetku v Itálii, keďže tu sa bude musieť rozdeliť so svojimi bratmi. Je to z dôvodu, že buď anglický zákon o primogenitúre je obmedzujúci zákon a obmedzenie je v neprospech mladších synov poručiťela (v tomto prípade nemá ex-teritoriálny efekt) alebo je zákon povoluujúci tým, že odstraňuje prekážku v zmysle, že mladší synovia nemôžu zasahovať do dedičstva najstaršieho, ale keďže ide o zákon upravujúci osobnú spôsobilosť, tiež nemá ex-teritoriálny účinok. V sumáre je *ius commune* aplikované v piatich z ôsmich možných prípadov a v akomkoľvek prípade sa bude aplikovať na pozemky nachádzajúce sa v Itálii.³⁰

ZÁVER

Bartolus je konzistentný vo svojej teórii medzinárodného súkromného práva, ale pri určitých miestach je ťažko ubrániť sa pravdepodobne prehnané kritickému konštatovaniu von Savignyho, že komentátori zredukovali metodológiu glosátorov na prázdny formalizmus.³¹ Bartolus napríklad priznáva zákonu vecný alebo osobný účinok len podľa slov, ktoré používa. Ako sme videli v anglickom prípade, použitie výrazov *bona decedentium* znamená, že zákon sa dovoľáva vecného štatútu a aplikácie práva miesta, kde sa nehnuteľnosť nachádza zatiaľ čo výraz *succedat* sa dovoľáva osobného štatútu, ktorý vyžaduje pri aplikácii práva zohľadniť štátnu príslušnosť poručiťela. Do akej miery si takéhoto normatívneho konzekventu bol vedomý aj stredoveký zákonodarca, keď promulgoval uvedený zákon, či zákony, je viac ako otáznne. Obdobne je vysoko formálne a arbitrárne aj delenie zakazujúcich noriem na tie, ktoré ustanovujú niečo v prospech a neprospech konajúceho.

Prínos Bartola však nesporne spočíva vo vytvorení ucelenej teórie, ktorá napriek uvedenej kritike priniesla kvôli svojej konzistentnosti právnú istotu. Bartolus ju vybuodoval na roztrúsených fragmentoch a častiach konštitúcií Justiniánskej kompilácie a zjavne v úmysle zohľadniť sociálnu realitu

³⁰ HATZIMIHAİL, N. E.: Bartolus and the Conflict of Laws. In: *Revue Hellenique de Droit International*. Vol. 60 (2007), s. 39.

³¹ SAVIGNY, F. C. von: op. cit. 1, s. 8 a 13.

svojej doby sa ani teoreticky nepokúšal o zistenie úmyslu Justiniánskych kodifikátorov a už vôbec nie pôvodný historický význam určitého ustanovenia (*interpretatio duplex*). Spor o to do akej miery má byť Justiniánska kodifikácia interpretovaná v pôvodnom historickom kontexte a do akej miery má byť jej interpretácia prispôbená praktickým požiadavkám doby pokračoval a prejavil sa aj v tradícií neskorších škôl. Bartolova náuka ako súčasť školy komentátorov, ktorí rímske právo interpretovali prakticky mala v neskoršom období významný vplyv najmä v Itálii, z čoho je odvodený aj výraz italský spôsob učenia práva (*mos italicus jura docendi*). Historickokritická analýza kodifikácie, ktorá pracuje s kodifikáciou najmä ako s historickým fenoménom a ktorá nastolila postupne požiadavku „očistiť“ kodifikáciu od interpolácii, bola vplyvná najmä vo Francúzsku a jeho spôsobu učenia rímskeho práva (*mos docendi gallicus*). Bartolova metóda aj keď postupne strácala na vedeckej inovatívnosti a ambicióznosti pretrvala ako dominujúca až na malé výnimky v Itálii až do 16. – 18. storočia a významne ovplyvnila podobu a právnu tradíciu neskorších právnych poriadkov.

Bibliografia:

1. CANNING, J.: *The Political Thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
2. HATZIMIHAİL, N. E.: *Bartolus and the Conflict of Laws*. In: *Revue Hellenique de Droit International*. Vol. 60 (2007).
3. KÄSTLE-LAMPARTER, D.: *Welt Der Kommentare: Struktur, Funktion Und Stellenwert Juristischer Kommentare in Geschichte Und Gegenwart*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2016.
4. KRČMÁŘ, J.: *Základy Bartolovy a Baldovy teorie mezinárodního práva soukromého*. Praha : Bursík & Kohout, 1910.
5. METZGER, E.: *A Companion to Justinian's Institutes*. Ithaca : Cornell University Press, 1999.
6. LANGE, H.: *Römisches Recht im Mittelalter. Band I. Die Glossatoren*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997.
7. LANGE, H., KRIECHBAUM, M.: *Römisches Recht im Mittelalter. Band II. Die Kommentatoren*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2007.

8. SAVIGNY, F. C. von: *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. Zv. 6. Heidelberg : Mohr, 1831.
9. URFUS, V.: *Historické základy novodobého práva súkromého*. Praha : C. H. Beck, 2001.
10. VRTEL, M., MUNKOVÁ, M.: *Bartolus de Saxoferrato. Traktát o znameniach a erboch*. Bratislava : Veda, 2009.

**VYSLUHOVANIE SVIATOSTÍ POKÁNIA, EUCHARISTIE
A POMAZANIA CHORÝCH KATOLÍCKYMI
VYSLUHOVATEĽMI KRESŤANOM, KTORÍ NEMAJÚ
PLNÉ SPOLOČENSTVO S KATOLÍCKOU CIRKVOU
PODĽA KÁNONU 844 KÓDEXU KÁNONICKÉHO
PRÁVA Z ROKU 1983 A PODĽA KÁNONU 1258
KÓDEXU KÁNONICKÉHO PRÁVA Z ROKU 1917¹**

**ADMINISTRATION OF THE SACRAMENTS OF PENANCE,
THE EUCHARIST AND ANOINTING OF THE SICK BY
CATHOLIC MINISTERS TO CHRISTIANS WHO ARE
NOT IN FULL COMMUNION WITH THE CATHOLIC
CHURCH AS PROVIDED IN CANON 844 OF THE 1983
CODE OF CANON LAW AND IN CANON 1258
OF THE 1917 CODE OF CANON LAW**

doc. PaedDr. JCDr. Róbert Brtko, CSc.

*Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Abstrakt: Príspevok po predstavení dôležitých dokumentov Druhého vaticánskeho koncilu, ktoré pojednávajú o ekumenizme, analyzuje príslušné normy Kódexu kánonického práva z roku 1917, Kódexu kánonického práva z roku 1983 a Kódexu kánonov východných cirkví, ktoré v mimoriadnych prípadoch upravujú problematiku aktívnej účasti nekatolíckych kresťanov na prijímaní troch sviatostí (pokánia, Eucharistie, pomazania nemocných), ktoré vysluhujú katolícki duchovní.

Kľúčové slová: *communicatio in sacris* – vysluhovateľ sviatostí – prijímateľ sviatostí – ekumenizmus

Abstract: The paper after presenting the important documents of the Second Vatican Council dealing with ecumenism, analyses relevant standards of the

¹ Príspevok je výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0531/2014.

1917 Code of Canon Law, the 1983 Code of Canon Law and the Code of Canons of the Eastern Churches which in exceptional cases govern the issue of active participation of non-Catholic Christians in receiving three sacraments (of penance, the Eucharist and anointing of the sick) that are administered by Catholic priests.

Key words: *communicatio in sacris* – minister of the sacraments – receiver of the sacraments – ecumenism

ÚVOD

Obnovenie jednoty medzi všetkými kresťanmi bol jedným z hlavných cieľov Druhého vatikánskeho koncilu (1962 – 1965), ktorý položil základy „ekumenického práva“ a to najmä vydaním dvoch významných dekrétov *Unitatis redintegratio* (dekrétu o ekumenizme)² a *Ecclesiarum orientalium* (dekrétu o východných katolíckych cirkvách).³ Ovocím tohto snemu bolo aj vydanie dvoch direktórií *Ad totam Ecclesiam* (ekumenického direktória)⁴ a Direktória na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme.⁵ Prvé tri zmienené dokumenty sa stali právnym základom kánonu 844 CIC 1983 a kánonu 671 CCEO 1990, ktoré v katolíckej cirkvi upravujú stále aktuálnu problematiku spoločnej účasti na svätých veciach (po latinsky označujúcu sa slovným spojením *communicatio in sacris*). Presnejšie povedané, uvedené kánony rámcovo upravujú otázku aktívnej účasti katolíkov na náboženských obradoch kresťanských cirkví, ktoré nemajú plné spoločenstvo s katolíckou cirkvou, a taktiež právne usmerňujú aktívnu účasť nekatolíckych kresťanov pri prijímaní troch sviatostí (pokánia, Eucharistie, pomazania nemocných), ktoré vysluhujú katolícki vysluhovatelia.

V období pred Druhým vatikánskym koncilom § 2 kánonu 731 vtedy platného a účinného Kódexu kánonického práva z roku 1917 výslovne zakazoval katolíckym vysluhovateľom udeľovať sviatosti heretikom a schizmatikom, aj keď pochybili bez zlého úmyslu, iba ak by najskôr zavrhlí chyby a zmierili sa

² Dekrét *Unitatis redintegratio*, 21. 11. 1964: AAS 57 (1965), s. 90 – 112.

³ Dekrét *Orientalium ecclesiarum*, 21. 11. 1963: AAS 57 (1965), s. 76 – 89.

⁴ Ekumenické direktorium *Ad totam Ecclesiam*, AAS 59 (1967), s. 574 – 592; AAS 62 (1970), s. 705 – 724.

⁵ *Direktorium na vykonávanie princípov a noriem o ekumenizme*, 25. 3. 1993: AAS 85 (1993), s. 1039 – 1119.

s katolíckou cirkvou.⁶ Teda pokiaľ sa katolíci, ktorí takto pochybili, nezmierili s katolíckou cirkvou, nemohli dovolene prijímať od katolíckych vysluhovateľov žiadne sviatosti. Navyše, predkoncilová disciplína starého kódexu z roku 1917 zreteľne zakazovala všetkým katolíkom zúčastňovať sa alebo aktívne asistovať pri posvätných obradoch nekatolíckych cirkví. Pre katolíkov bolo nemysliteľné prijímať v týchto cirkvách sviatosti a rovnako bolo absolútne vylúčené, aby príslušníci nekatolíckych cirkví prijímali od katolíckych vysluhovateľov sviatosť pokánia, Eucharistie a pomazania chorých. Porušenie takýchto zákazov bolo starým kódexom sankcionované prostredníctvom kánonu 2364.

Okrem toho v období pred Druhým vatikánskym koncilom Apoštolská stolica musela prijať vážne rozhodnutia v otázke pristupovania sviatostí pre tých katolíkov, ktorí sa stali členmi určitých ateistických siekt⁷ alebo ktorí sa hlásili k ideológii ateistického komunizmu.⁸

V duchu princípu, ktorý bol ukotvený v kánone 731, § 2 starého kódexu, bolo všetkým katolíkom patriacim do oboch kategórií (či už boli zdraví alebo v nebezpečenstve smrti) zakázané prijímať sviatosti, iba ak by najskôr zavrhlí chyby a zmierili sa s katolíckou cirkvou. Dôvod tohto zákazu vyplýval z textu kánonu 87 CIC 1917, podľa ktorého „krstom sa človek ustanovuje ako osoba so všetkými právami a povinnosťami kresťanov, len ak, pokiaľ sa práva týka, stála v ceste prekážka brániaca zväzku cirkevného spoločenstva alebo cirkvou vynesená cenzúra“.⁹

Ako uvidíme neskôr, uvedené dekréty Druhého vatikánskeho koncilu pomohli čiastočne uvoľniť prísnu predkoncilovú disciplínu týkajúcu sa spoločnej účasti na svätých veciach (*communicatio in sacris*) tak pre samotných členov katolíckej cirkvi, ako aj pre členov nekatolíckych východných cirkví ako aj pre členov protestantských kresťanských cirkví, ktoré vznikli v 16. storočí (evanjelici, kalvíni etc.). Druhý vatikánsky koncil charakterizuje členov nekatolíckych spoločenstiev slovami „oddelení bratia“, ktorí nie sú v plnom spoločenstve s katolíckou cirkvou, ale v dobrej viere patria do kresťanského

⁶ *Vetitum est Sacramenta Ecclesiae ministrare haereticis aut schismaticis, etiam bona fide errantibus eaque petentibus, nisi, prius, erroribus reiectis, Ecclesiae reconciliari fuerint.* Q.v. tiež kán. 731, § 2 CIC 1917.

⁷ Pápežská komisia pre výklad, odpoveď 30. 6. 1934: AAS 26 (1934), s. 494.

⁸ *Sacra Congregatio Sancti Officii*, dekrét z 1. 7. 1949: AAS 41 (1949), s. 334 a vyhlásenie uvedenej kongregácie z 11. 8. 1949: AAS 41 (1949), s. 427.

⁹ Cf. tiež PIUS PP. XI, enc. *Divini Redemptoris* o ateistickom komunizme, 19. 3. 1937: AAS 39 (1937), s. 65 – 107; prejav pápeža Pia XI. z 12. 5. 1936: AAS 28 (1936), s. 139; *Sacra Congregatio Sancti Officii*, dekrét z 23. 7. 1936: AAS 28 (1936), s. 294.

spoločenstva. V tejto súvislosti je tiež vhodné pripomenúť princíp ukotvený v kán. 1 CIC 1983 a kán. 1 CCEO, že kánonické normy obidvoch kódexov zaväzujú katolíckych veriacich.

1 VŠEOBECNÝ PRINCÍP (§ 1 KÁN. 844 CIC 1983, § 1 KÁN. 671 CCEO)

Aktuálne platná a účinná právna úprava ukotvená v § 1 kán. 844 CIC 1983, § 1 kán. 671 CCEO stanovuje **všeobecný princíp** podľa ktorého, katolícki vysluhovatelia dovolene vysluhujú sviatosti iba katolíckym veriacim a katolícki veriaci ich dovolene prijímajú len od katolíckych vysluhovateľov. Inými slovami povedané, veriaci patriaci do katolíckej cirkvi (rímskokatolíckej ako aj gréckokatolíckej) môžu vzájomne slobodne prijímať sviatosti v obidvoch komunitách. Dôvody zavedenia tohto princípu do cirkevnej praxe sú rôznorodé. Z teologického hľadiska *communicatio in sacris* predpokladá dokonalú zhodu vo vieroučných otázkach. Okrem toho *communicatio in sacris* musí mať stanovené určité hranice, lebo keby tomu tak nebolo, tak by mohla podporovať náboženský indiferentizmus, privádzať k omylom, čo predstavuje vážne nebezpečenstvo ohrozenia katolíckej viery. Preto čl. 26 koncilového dekrétu *Ecclesiarum orientalium* vystríha: „Boží zákon nepripúšťa spoločnú účasť na svätých veciach (*communicatio in sacris*), ktorá je na ujmu jednoty Cirkvi, alebo znamená zjavný súhlas s bludom, alebo vystavuje nebezpečenstvu poblúdenia vo viere, pohoršenia a ľahostajnosti“. Podobne čl. 8 dekrétu *Unitatis redintegratio* hovorí: „Spoločnú účasť na svätých veciach (*communicatio in sacris*) však nemožno pokladať za taký prostriedok obnovenia jednoty kresťanov, ktorý by sa dal uplatniť bez rozlišovania. Túto účasť podporujú dva princípy: vyjadrenie jednoty cirkvi a účasť na prostriedkoch milosti. Z dôvodu vyjadrenia jednoty je spoločná účasť spravidla neprípustná. Potreba milosti ju niekedy odporúča. O konkrétnom postupe nech múdro rozhodne miestna biskupská vrchnosť, ktorá nech berie do úvahy všetky miestne, časové a osobné okolnosti, ak nerozhodla ináč podľa svojich štatútov biskupská konferencia alebo Apoštolská stolica“.

Za porušenie tohto všeobecného princípu, ktorý je obsiahnutý v § 1 kán. 844 CIC 1983 (respektíve v § 1 kán. 671 CCEO) hrozí vinníkovi uloženie cirkevného trestu: „za zakázané spoluúčinkovanie pri bohoslužbách má byť vinník potrestaný spravodlivým trestom“ (kán. 1365 CIC 1983).

2 OSOBNÉ NORMY TÝKAJÚCE SA MIMORIADNYCH PRÍPADOV VYSLUHOVANIA SVIATOSTI POKÁNIA, EUCHARISTIE A POMAZANIA NEMOCNÝCH PODĽA § 2 – 4 KÁN. 844 CIC 1983 (RESPEKTÍVE § 2 – 4 KÁN. 671 CCEO) – VÝNIMKY ZO VŠEOBECNÉHO PRINCÍPU

Tri nasledujúce paragrafy, o ktorých budeme o chvíľu pojednávať, majú povahu mimoriadnych právnych noriem, ktoré nadobúdajú účinnosť až vtedy, keď nastanú určité výnimočné okolnosti, ktoré stanovuje zákon. Existenciu všetkých mimoriadnych kánonických noriem je nutné interpretovať vo svetle dôležitého kánonického princípu: *salus animarum suprema semper lex esto* (spása duší nech je vždy najvyšším zákonom).¹⁰ Lebo cieľom kánonického práva nie je iba to, čo je cieľom každého štátneho práva (zabezpečenie poriadku v spoločnosti a ochrany subjektívnych práv a podobne), ale aj také usmernenie konania jednotlivcov, aby dosiahli večnú spásu.

Prvá výnimka zo základného princípu (že katolícki vysluhovatelia dovolene vysluhujú sviatosti iba katolíckym veriacim a katolícki veriaci ich dovolene prijímajú len od katolíckych vysluhovateľov) je ukotvená v § 2 kán. 844 CIC 1983 (respektíve v § 2 kán. 671 CCEO). To znamená, že za určitých mimoriadnych okolností je totiž katolíkom dovolené prijímať sviatosti Eucharistie, pokánia a pomazania nemocných aj v nekatolíckych cirkevných spoločenstvách od nekatolíckych duchovných.

Aby takéto konanie bolo z hľadiska kánonického práva dovolené (*ad licetatem*) vyžaduje sa splnenie nasledovných podmienok:

- a) existencia nutnosti alebo potreby prijatia sviatosti, a to z hľadiska duchovného osuhu veriaceho (i.e. nesmie ísť len o jednoduché náboženské prianie katolíckeho veriaceho, ale o vážnu nutnosť prijatia sviatosti),¹¹
- b) fyzická alebo morálna nemožnosť katolíka dostaviť sa ku svojmu katolíckemu vysluhovateľovi (napríklad z dôvodu prenasledovania alebo väzenia).
- c) vyhnutie sa nebezpečenstvu omylu alebo indiferentizmu.
- d) musí ísť o také nekatolícke spoločenstvá, v ktorých sa uvedené sviatosti

¹⁰ Bol to slávny rímsky rečník Marcus Tullius Cicero (106 – 43 pred Kr.), ktorý svojim výrokom: *salus populi suprema lex esto* (dobro ľudu nech je najvyšším zákonom) inšpiroval cirkevných zákonodarcov. Cic. Leg. III,3.

¹¹ CHIAPPETTA, L.: *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*. Vol. 2. Napoli : Edizioni Dehoniane, 1988, s. 16.

vysluhujú platne. Ide o východné pravoslávne cirkvi, ktoré si udržali všetkých sedem sviatostí a majú tzv. apoštolskú postupnosť. Ekumenické direktórium v tejto súvislosti upozorňuje, že pravoslávne cirkevné komunity majú pri vysluhovaní sviatostí odlišný poriadok a zvyklosti (napríklad Eucharistický pôst, frekvencia prijímania Eucharistie a podobne), ktoré katolícki prijímatelia sú povinní dodržiavať, aby u pravoslávnych veriacich nevzbudili pohoršenie (cf. č. 122, 124 a 132 ED).

Druhá výnimka zo základného princípu je obsiahnutá v § 3 kán. 844 CIC 1983 (respektíve v § 3 kán. 671 CCEO) a dotýka sa dovoleného vysluhovania sviatostí Eucharistie, pokánia a pomazania nemocných veriacim východných pravoslávnych cirkví katolíckymi duchovnými. To znamená, že v oprávnených prípadoch je recipročne nekatolíkom dovolené prijímať sviatosti Eucharistie, pokánia a pomazania nemocných v katolíckej cirkvi zo strany katolíckych vysluhovateľov. Musia byť však splnené dve základné podmienky. Nekatolícki prijímatelia:

- a) požiadajú o udelenie týchto sviatostí spontánne, dobrovoľne a bez nátlaku,
- b) sú riadne disponovaní, i.e. majú vieru zhodnú s vierou katolíckej cirkvi v otázke sviatostí, ktoré chcú prijať.

Zásada platí aj pre členov iných cirkví, ktoré podľa úsudku Apoštolskej stolice sú pri vysluhovaní týchto troch sviatostí v tom istom postavení ako zmienené východné pravoslávne cirkvi. To znamená, že v týchto cirkvách sa sviatosti platne vysluhujú. Čl. 125 Ekumenického direktória nariaďuje katolíckym duchovným, aby pri vysluhovaní týchto sviatostí venovali dostatočnú pozornosť disciplinárny predpisom pravoslávnych cirkví a vyhli sa aj akémukoľvek prozelytizmu. Nemôžeme nespomenúť slová pápeža Františka, ktorý pri rozličných príležitostiach hovorí, že „cirkev nerastie v prozelytizme, ale rastie vďaka priateľivosti, svedectvu, kázaniu“.¹²

Tretia výnimka zo všeobecného princípu je ukotvená v § 4 kán. 844 CIC 1983 (resp. v § 4 kán. 671 CCEO) a dotýka sa dovoleného udeľovania troch

¹² Prozelytizmus je témou, ktorú súčasný pápež František veľmi často otvára, hovorí o nej pri rôznych príležitostiach a v neposlednom rade aj pri historickom stretnutí s moskovským patriarchom Kirillom na Kube (12. 2. 2016), kde podpísal spoločné vyhlásenie s ruskou pravoslávnuou cirkvou. Aj na tomto stretnutí sa ukázal prozelytizmus ako hlavná téma ekumenického dialógu. „Pravoslávnych a katolíkov zjednocuje nielen spoločná tradícia cirkvi prvého milénia, ale tiež misia hlásať Kristovo evanjelium v dnešnom svete. Táto misia v sebe zahŕňa vzájomný rešpekt voči členom kresťanských spoločenstiev a vylučuje akúkoľvek formu prozelytizmu“. Spoločná deklarácia pápeža Františka a patriarchu Moskvy a celej Rusi Kirilla, čl. 24.

sviatostí katolíckymi duchovnými, a to všetkým kresťanom, nevynímajúc aj členov protestantských cirkví, ktoré vznikli v 16. storočí v rámci reformácie (napríklad ide o cirkev luteránskej, kalvínskej reformácie a iné). Bohužiaľ je nutné konštatovať, že s uvedenými reformovanými cirkvami doposiaľ nedošlo k výraznejšej zhode o sviatostiach ako takých (napríklad zhode o počte sviatostí) a zvlášť veľké rozdiely sa pociťujú ohľadom posvätnej ordinácie, respektíve sviatosti kňazstva. Odhliadnuc od toho, § 4 dovoľuje katolíckym vysluhovateľom udeliť spomenuté sviatosti všetkým kresťanom za predpokladu, že sa nachádzajú v nebezpečenstve smrti pri kumulatívnom splnení štyroch podmienok:

- a) ak sa subjekt nemôže dostať k vysluhovateľovi svojej spoločnosti,
- b) ak vyslúženie týchto sviatostí žiada dobrovoľne a bez nátlaku,
- c) ak voči týmto sviatostiam prejaví katolícku vieru,
- d) ak je riadne disponovaný.

Navyše, § 4 dovoľuje katolíckym vysluhovateľom udeľovať spomenuté sviatosti všetkým ostatným kresťanom aj za predpokladu, že na nich nalieha iná vážna potreba (myslí sa okrem nebezpečenstva smrti) pri kumulatívnom splnení piatich podmienok:

- a) úsudok diecézneho biskupa alebo Konferencie biskupov,¹³
- b) ak sa subjekt nemôže dostať k vysluhovateľovi svojej spoločnosti,
- c) ak vyslúženie týchto sviatostí žiada dobrovoľne a bez nátlaku,
- d) ak voči týmto sviatostiam prejaví katolícku vieru,
- e) ak je riadne disponovaný.¹⁴

Spontánne sa nám natíska otázka o obsahu slovného spojenia „iná vážna potreba“, ktorá môže naliehať na veriaceho protestanta. Odpoveď mám dáva inštrukcia *In quibus rerum circumstantiis*, ktorá pojednáva o osobitných prípadoch prijatia iných kresťanov k Svätému prijímaniu. Článok 6 tohto dokumentu uvádza ako príklad vážnej potreby jednotlivca to, keď sa nachádza vo väzení alebo ak je prenasledovaný.¹⁵

¹³ § 4 kán. 671 CCEO uvádza ako kompetentný subjekt na posúdenie potreby dovoleného vysluhovania sviatostí až tri cirkevné authority: eparchiálneho biskupa, alebo Synodu biskupov patriarchálnej cirkvi, alebo Radu hierarchov.

¹⁴ Vidíme, že posledné štyri podmienky sú identické s vyššie uvedenými podmienkami vzťahujúcimi sa na prípad „nebezpečenstva smrti“ žiadateľa.

¹⁵ Cf. *Segretarius ad Cristianorum unitatem fovendam: Instructio In quibus rerum circumstantiis de peculiariibus casibus admittendi alios christianos ad communionem Eucharisticam in Ecclesiae catholica*. 1. Iunii 1972: AAS 64 (1972), s. 518 – 525.

3 PARTIKULÁRNE PRÁVO (§ 5 KÁN. 844 CIC 1983, § 5 KÁN. 671 CCEO)

Ak diecézny biskup alebo konferencia biskupov chcú pre vyššie uvedené prípady (opísané v § 2, 3 a 4 kánonu 844 CIC 1983) prijať všeobecné normy, môžu tak urobiť až po predbežnej konzultácii s miestnou kompetentnou autoritou nekatolíckej cirkvi. Rovnakú povinnosť „predbežnej konzultácie“ aspoň s miestnou autoritou nekatolíckej cirkvi nariaďuje aj § 5 kán. 671 CCEO. Nové Ekumenické direktorium v tejto súvislosti v čl. 105 a 107 apeluje na katolíckych hierarchov: „je potrebná istá forma vzájomnosti, a to od okamihu zdieľania duchovných aktivít a prostriedkov (v presne vymedzených hraniciach) v duchu dobrej vôle a lásky, na vzrast harmónie medzi kresťanmi [...]. Katolíci majú demonštrovať úprimný rešpekt voči cirkvám a cirkevným komunitám. Tieto sú pozvané k preukázaniu toho istého rešpektu voči katolíckej disciplíne. Jeden z cieľov konzultácie má byť zameraný na lepšie vzájomné pochopenie disciplíny každej komunity a tiež na dosiahnutie zhody o spôsobe usmerňovania situácie, ktorá ohrozuje cirkevnú disciplínu alebo je v rozpore s disciplínou inej cirkvi“.

Sme presvedčení, že prijatie partikulárnych noriem, ktoré upravujú vysluhovanie sviatostí nekatolíkom v mimoriadnych situáciách, je dôležité najmä v tých diecézach, kde kontakty medzi rôznymi kresťanskými spoločenstvami sú časté a živé. Bohužiaľ na Slovensku (aj napriek tomu, že v mnohých obciach a na mnohých miestach žijú spoločne viaceré kresťanské spoločnosti) doposiaľ nevidujeme v tejto záležitosti žiadne relevantné aktivity zo strany jednotlivých katolíckych biskupov alebo Konferencie biskupov. Jedinou dôležitou aktivitou v tomto smere bolo podpísanie dohody o vzájomnom uznávaní krstu medzi Evanjelickou cirkvou a.v. na Slovensku a Katolíckou cirkvou dňa 4. júna 2001, tá sa však týka len sviatosti krstu a nie vysluhovania tých sviatostí, ktoré boli predmetom nášho záujmu. Vzniknutá situácia podľa Františka Čitbaja nie je len vinou katolíckej cirkvi, lebo tá je dnes osamotená medzi ostatnými kresťanskými cirkvami. Čo sa týka interkomúnia medzi katolíkmi v zmysle zásad platných v katolíckej cirkvi, ostatné nekatolícke cirkvi podobné predpisy nemajú, ba často vyhradzujú účasť na Eucharistii vysluhovanej vo vlastnej cirkvi len svojim veriacim. Kánonické právo pravoslávnej cirkvi vyslovene zakazuje účasť na Eucharistickej bohoslužbe a Eucharistii vysluhovanej vo vlastnej cirkvi nepravoslávnym kresťan-

nom.¹⁶ Možno preto povedať, že katolícka cirkev sa v praktickej realizácii ovocia ekumenického dialógu kresťanských cirkví dostala najďalej.¹⁷

Bibliografia:

1. AA.VV.: *Funzione di santificare della Chiesa*. Milano : Ed. Glossa, 1995.
2. AA.VV.: *Il Codice del Vaticano. I sacramenti della chiesa*. Bologna : Edizioni Dehoniane, 1989.
3. CHIAPPETTA, L.: *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico-pastorale*. Vol. 2, Napoli : Edizioni Dehoniane, 1988.
4. ČITBAJ, F.: *Communicatio in sacris*. Účasť katolíkov na sviatostiach vysluhovaných v nekatolíckych kresťanských cirkvách a náboženských spoločnostiach. In: *Tribunál*. Roč. 1 (2002).
5. CORECCO E./GEROSA, L.: *Il diritto della chiesa*. Lugano : Ed. Jaca Book, 1995.
6. MONTAN, A.: *La funzione di santificare della Chiesa*. In: AA.VV.: *Il diritto nel mistero della Chiesa*. Vol. III. Roma : PUL, 1992.
7. NAVARRO L.: *Persone e soggetti nel diritto della Chiesa. Temi di diritto della persona*. Roma : Apollinare Studi, 2000.
8. URRU, A.: *La funzione di santificare della Chiesa. I sacramenti*. Roma : PU di San Tommaso D'Aquino, 1991.
9. WOESTMAN, W. H.: *Sacramentis. Comentary on Canons 840 – 1007*. Ottawa : Saint Paul University, 1992.

¹⁶ BOUMIS, P. I.: *Kanonické právo Pravoslávnej cirkvi*. Prešov : PBF PU, 1997, s. 104.

¹⁷ ČITBAJ, F.: *Communicatio in sacris*. Účasť katolíkov na sviatostiach vysluhovaných v nekatolíckych kresťanských cirkvách a náboženských spoločnostiach. In: *Tribunál*. Roč. 1 (2002) s. 1.

PERSONÁLNE PRESAHY KÁNONICKÉHO PRÁVA V PROBLEMATIKE MIEŠANÝCH MANŽELSTIEV – ZMENY PRÁVNEJ ÚPRAVY PO DRUHOM VATIKÁNSKOM KONCILE¹

PERSONAL EXTENSIONS OF CANON LAW ON THE ISSUE OF MIXED MARRIAGED – THE CHANGES OF LAW AFTER SECOND VATICAN COUNCIL

JUDr. Veronika Čunderlík Čerbová, PhD.

*Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta,
Univerzita Komenského v Bratislave*

Abstrakt: Výsledky Druhého vatikánskeho koncilu mali na problematiku miešaných manželstiev veľmi významný vplyv. Dovtedy vyhraný postoj sa v dôsledku ekumenizmu výrazným spôsobom zmenil aj vzhľadom na skutočnosť, že vzrastal počet neplatných manželstiev z dôvodu nedodržania kánonickej formy. Príspevok reflektuje koncilové a pokoncilové dokumenty, ktoré ovplyvnili súčasnú úpravu miešaných manželstiev.

Kľúčové slová: Druhý vatikánsky koncil – miešané manželstvo – *Orientalium Ecclesiarum* – *Schema voti de matrimonii sacramento* – *Crescens matrimoniorum* – motu proprio *Matrimonia mixta*

Abstract: The results of the Second Vatican Council had very significant impact on the issue of mixed marriages. Since then the mentioned approach has significantly changed – as a result of ecumenism – in respect of increasing number of marriages invalid for failure to comply canonical form. The article reflects the conciliar and post-conciliar documents that have influenced the current treatment of mixed marriages.

Key words: Second Vatican Council – mixed marriage – *Orientalium Ecclesiarum* – *Schema voti de matrimonii sacramento* – *Crescens matrimoniorum* – motu proprio *Matrimonia mixta*

¹ Príspevok ju výstupom grantového projektu VEGA (č. 1/1006/15) s názvom: Koncept prirodzeného práva a jeho princípov vo vývoji práva, so zameraním na procesnoprávne princípy a procesnú spôsobilosť v rímskom a v kánonickom práve (obdobie riešenia: 2015 – 2017).

ÚVOD

Pojem miešané manželstvo sa objavil po prvýkrát v 16. storočí v dôsledku reformácie v pápežských listoch, inštrukciách alebo dekrétach kongregácií, kde zákaz takýchto manželstiev bol umiestnený pod nadpis *Matrimonia mixta* alebo *Nuptiae mixtae*. Pojem pochádza z latinského slova *mixtus*, zo slovesa *miscere*, čo znamená miešať. Slovo odkazuje skôr na náboženstvo než na manželstvo, avšak miešané manželstvo je vyjadrením manželstva, v ktorom jedna stránka je katolícka a druhá síce pokrstená, avšak nekatolícka.²

Druhý vatikánsky koncil bol ovplyvnený princípmi ekumenizmu, čo prezentuje aj dekrét *Unitatis redintegratio* – Dekrét o ekumenizme. Zmena pohľadu Cirkvi v tomto smere je viditeľná hneď z úvodných slov tohto dekretu: „Obnoviť jednotu medzi všetkými kresťanmi je jedným z hlavných cieľov posvätného Druhého vatikánskeho všeobecného cirkevného snemu“.³ Dekrét podrobne analyzuje východné cirkvi a oddelené cirkvi a cirkevné spoločenstvá na Západe, pričom špecifikuje jednotlivé aspekty, ktoré vyzdvihuje. Zároveň prináša závery o východných cirkvách⁴, ale aj oddelených cirkvách na Západe⁵. Je preto logické, že sa vynára otázka miešaných manželstiev, ktoré

² Cf. ASANBE, J. A.: *Mixed Marriage in the Light of Ecumenism*. [online] [14. 10. 2016] Dostupné na internete: <http://www.interchurchfamilies.org/ifir/2006/ifir04-200604A-sanbe.pdf>.

³ *Unitatis redintegratio*, čl. 1.

⁴ „Po dobrom uvážení všetkých uvedených skutočností tento posvätný cirkevný snem obnovuje vyhlásenia predchádzajúcich posvätných koncilov a rímskych pápežov, totiž že v záujme obnovenia a zachovania spoločenstva a jednoty sa nemá klásť „nijaké iné bremeno okrem toho nevyhnutného“ (Sk 15,28). Navyše si vrúcne želá, aby oteraz všetky úsilia v rozličných ustanovizniach a formách cirkevného života smerovali k postupnému dosiahnutiu tejto jednoty, zvlášť modlitbami a bratským dialógom o náuke viery a najnaliehavejších pastoračných potrebách našich čias. Duchovným pastierom a členom Katolíckej cirkvi tiež odporúča, aby mali priateľské vzťahy k tým, ktorí už nežijú na Východe, ale ďaleko od vlasti, aby sa prehlbovala bratská spolupráca s nimi v duchu kresťanskej lásky bez zväd a akejkoľvek rivality (...“). Čl. 18.

⁵ „Keď sme teda stručne predložili podmienky, v ktorých prichodí rozvíjať ekumenické aktivity, ako aj zásady, ktorými sa majú riadiť, s dôverou obraciamе zrak do budúcnosti. (...) Tento posvätný cirkevný snem naliehavo žiada, aby sa podujatia členov Katolíckej cirkvi uskutočňovali v súlade s podujatiami oddelených bratov a aby sa nekládli nijaké prekážky cestám Božej prozreteľnosti ani sa nerobili ťažkosti budúcim podnetom Duha Svätého. Okrem toho vyhlasuje, že si je vedomý, že sväté predsavzatie obnoviť jednotu všetkých kresťanov v jedinej Kristovej Cirkvi presahuje ľudské sily a schopnosti“. Čl. 24.

Katolícka cirkev neprijíma s pozitívnou odozvou.⁶ Problematiku miešaných manželstiev výraznou mierou ovplyvnili koncilové diskusie.⁷ Podstatnou okolnosťou, ktorá predstavovala aplikačné problémy v súvislosti s miešanými manželstvami bola forma uzavretia manželstva. Kánon 1099, § 1 CIC 1917:

*Ad statutam superius formam servandam tenentur: 1. Omnes in catholica Ecclesia baptizati et ad eam ex haeresi aut schismate conversi, licet sive hi sive illi ab eadem postea defecerint, quoties inter se matrimonium ineunt; 2. Iidem, de quibus supra, si cum acatholicis sive baptizatis sive non baptizatis etiam post obtentam dispensationem ab impedimento mixtae religionis vel disparitatis cultus matrimonium contrahant; 3. Orientales, si cum latinis contrahant hac forma adstrictis.*⁸

Latinskí katolíci na základe predmetného kánonu boli povinní dodržať kánonickú formu aj v prípade udelenia dišpenzu od miešaného manželstva, aby ich manželstvo bolo platné. Rovnaké pravidlá obsahovali aj normy východného katolíckeho práva. Podľa kánonu 90, § 1 motu proprio *Crebrae allatae*⁹:

Ad statutam superius formam servandam tenentur: 1° Omnes in catholica Ecclesia baptizati et ad eam ex haeresi aut schismate conversi, licet sive hi sive illi ab eadem postea defecerint, quoties inter se matrimonium ineunt;

⁶ Napríklad: Kánon 1060 CIC 1917: *Severissime Ecclesia ubique prohibet ne matrimonium ineatur inter duas personas baptizatas, quarum altera sit catholica, altera vero sectae haereticae seu schismaticae adscripta; quod si adsit perversionis periculum coniugis catholici et prolis, coniugium ipsa etiam lege divina vetatur.* Preklad: „Čo najprísnejšie Cirkev zakazuje všade, aby sa manželstvo uzavieralo medzi dvoma pokrstenými, z ktorých je jedna stránka katolícka, druhá je však zapísaná do heretickej alebo rozkolníckej (schizmatickej) sekty; ak je tu nebezpečenstvo odvrátenia od viery u katolíckeho manžela a detí, zakazuje sa manželstvo dokonca samým Božím právom“. Súkromný preklad doc. JUDr. Matúša Nemca, PhD.

⁷ K problematike diskusií o miešaných manželstvách počas Druhého vatikánskeho koncilu pozri bližšie: KONDA, B.A.: *The Changing Attitudes of the Catholic Church towards Mixed Marriages.* In: *Canon Law Studies 476.* Washington : Catholic University of America, 1971, s. 14 – 47.

⁸ Kán. 1099, § 1 CIC 1917: Zachovaním vyššie ustanovenej formy sú viazaní: 1. všetci, ktorí boli pokrstení v Katolíckej cirkvi a ktorí k nej konvertovali od herézy alebo schizmy, aj keď, tí prví, či druhí, od nej neskôr odpadli, kedykoľvek medzi sebou uzavierajú manželstvo; 2. tí istí, o ktorých bola zmienka vyššie, ak uzavierajú manželstvo s nekatolíckmi, pokrstenými alebo nepokrstenými, aj po získaní dišpenzu od prekážky zmiešaného manželstva alebo rozdielneho kultu. 3. východní katolíci pri uzavieraní manželstva s latinskými katolíckmi viazanými touto formou. Súkromný preklad doc. JUDr. Matúša Nemca, PhD.

⁹ Motu proprio *Crebrae allatae.* In: AAS 41 (1949), s. 89 – 119.

*2º Idem, de quibus in n. 1, si cum acatholicis, sive baptizatis sive non baptizatis, etiam post obtentam dispensationem ab impedimento mixtae religionis vel disparitas cultus, matrimonium contrahant.*¹⁰

Kánonickej formy sa týkali dva dekréty Druhého vatikánskeho koncilu: *Orientalium Ecclesiarum* – Dekrét o východných katolíckych cirkvách¹¹ a nedokončený dekrét o manželstve.¹² Na tieto dokumenty nadväzovali ďalšie, ktoré problematiku miešaných manželstiev a formy uzavretia manželstva riešili v súlade s ideami Druhého vatikánskeho koncilu.

1 **ORIENTALIUM ECCLESJARUM – DEKRÉT O VÝCHODNÝCH KATOLÍCKYCH CIRKVÁCH**

Tak ako z názvu vyplýva, dekrét riešil len formu uzavretia manželstva v prípade miešaného manželstva východných katolíkov. Vyššie uvádzaný kánon 90 motu proprio *Crebrae allatae* (ďalej len „CA“), ktorý požadoval dodržanie východnej kánonickej formy aj v prípade získania dišpenzu od miešaného manželstva spôsoboval mnoho neplatných manželstiev.¹³ Toto

¹⁰ Kán 90, § 1 *Crebrae allatae*: Povinní dodržiavať vyššie stanovenú formu sú: 1. Všetci, ktorí boli pokrstení v Katolíckej cirkvi a ktorí k nej konvertovali od herézy alebo schizmy, aj keď, tí prví, či druhí, od nej neskôr odpadli, kedykoľvek medzi sebou uzavierajú manželstvo, 2. tí istí, o ktorých je zmienka v bode 1, keď uzatvárajú manželstvo s nekatolíkom, pokrsteným alebo nepokrsteným, aj po získaní dišpenzu od prekážky zmiešaného manželstva alebo rozdielneho kultu. Súkromný voľný preklad autorky.

¹¹ AAS 57 (1965), s. 76 – 85. Slovenský preklad: Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993, s. 13 – 25.

¹² Vyhľadška o manželstve mala štyri návrhy. Konciloví otcovia vzniesli mnoho pripomienok počas koncilových debát a nakoniec bolo zrejmé, že nedosiahnu dohodu. Zároveň bolo potrebné venovať sa ďalšej téme koncilu. V tejto situácii konciloví otcovia súhlasili, aby sa výsledky koncilových debát v tejto veci referovali Svätej stolici, pričom Svätej stolici odovzdali posledný výsledok debaty *Schema voti de matrimonii sacramento*, ktorá reflektovala myšlienky biskupov.

¹³ Častým príkladom bola situácia, keď si žena, východná katolíčka, brala muža – nekatolíka. Podľa pravidiel vierovyznania ženy bolo potrebné, aby bolo manželstvo uzatvorené pred jej duchovným s dodržaním všetkých ostatných predpisov CA. Sociálny status žien, špeciálne na strednom Východe, bol však odlišný od postavenia ženy na Západe. Princíp, podľa ktorého žena vydajom zanecháva svoju rodinu a stáva sa súčasťou manželovej, bol princípom typickým pre Východ. Navyše, orientálne zvyky požadovali, aby sa manželstvo uzatváralo pred duchovným mužom. V dôsledku tejto skutočnosti vznikalo množstvo neplatných manželstiev, keď nekatolícky ženích nechcel uzavrieť manželstvo pred duchovným nevesty. Dišpenz bol v týchto prípadoch neefektívny, nakoľko manželstvo nebolo požehnané, čo vo východnom katolíckom práve tvorí konštitutívny znak manželstva. Cf. WOJNAR, M.: Decree on the Oriental Catholic Churches. In: *The Jurist*. Vol. 25 (1965), s. 222.

bola hlavná motivácia pre koncilových Otcov zo stredného Východu, nastoliť riešenie miešaných manželstiev a priniesť riešenie ťažkým životným situáciám, ktoré pramenili z neplatnosti manželstiev východných katolíkov s nekatolíckymi východnými kresťanmi, ktoré boli uzatvorené pred východným nekatolíckym duchovným. Výsledkom debát koncilových otcov bol text dekrétu *Orientalium Ecclesiarum*¹⁴, ktorý bol potvrdený a promulgovaný pápežom Pavlom VI. s *vacatio legis* dva mesiace.¹⁵ Patriarchom bola zároveň udelená fakulta *vacatio legis* predĺžiť alebo krátiť, podľa potreby. Článok 18 dekrétu ustanovil formu pre miešané manželstvá nasledovne:

„Aby sa predišlo neplatným manželstvám, keď východní katolíci uzatvárajú manželstvo s pokrstenými východnými nekatolíckymi, a v záujme ochrany stálosti a svätosti manželského zväzku a domáceho pokoja, posvätný koncil stanovuje, že kánonická forma je pre tieto manželstvá záväzná iba na to, aby uzavretie manželstva bolo dovolené; na platné uzavretie manželstva stačí prítomnosť vysväteného služobníka (*praesentia ministri sacri*), pri zachovaní ostatných predpisov cirkevného práva“.¹⁶

Nové pravidlá sa týkali len platnosti manželstva medzi východnými katolíckymi a východnými pokrstenými nekatolíckymi. Normy stanovené CA zostali v platnosti, čo sa týka dovolenosti. Dekrét nebol relevantný pre latinských katolíkov, ktorí uzatvárali manželstvo s východnými nekatolíckymi. Zároveň nebolo pochýb, že dekrét sa nevzťahuje ani na latinských katolíkov, ktorí uzavierajú manželstvo s východným katolíkom.

2 DISKUSIE O FORME UZAVRETIA MANŽELSTVA MIEŠANÝCH MANŽELSTIEV A *SCHEMA VOTI DE MATRIMONII SACRAMENTO*

Počas debát odznelo viacero názorov na adresu formy uzavretia manželstva v prípade miešaných manželstiev. Návrh z roku 1963 prezentoval, že pokiaľ bude manželstvo jednou zo siedmich sviatostí a Kristus povýšil man-

¹⁴ AAS 57 (1965), s. 76 – 85.

¹⁵ *De Ecclesiis Orientalibus Catholicis*. In: AAS 57 (1965), s. 89.

¹⁶ AAS 57 (1965), s. 82. Slovenský preklad: Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993, s. 21.

želstvo na sviatosť, cirkev má výhradné právo určovať podmienky pre platné a dovolené uzavretie manželstva.¹⁷ Neskôr sa názory v problematike miešaných manželstiev rozdelili do dvoch kategórií. Niektorí konciloví otcovia navrhovali, že kánonická forma by nemala byť záväzná pre miešané manželstvá alebo by sa mala vyžadovať len pre sféru dovolenosti. Druhí navrhovali, aby miestnemu ordinárovi bolo povolené udeliť dišpenz od kánonickej formy podľa potreby Cirkvi a pre dobro duší.¹⁸ V tejto súvislosti niektorí konciloví otcovia dodali, že oprávnenie udeliť dišpenz od kánonickej formy v prípade miešaných manželstiev by malo byť ponechané konferenciám biskupov s ohľadnutím na daný región, čo vyhodnotili ako najlepšiu alternatívu pre spoločné dobro Cirkvi.

Komisia si zvolila druhý názor, ktorý bol obsiahnutý v rozšírenej *Schema voti de matrimonii sacramento*:

*Mixtae nuptiae forma canonica contrahendae sunt. Si autem graves huic servandae formae difficultates obstant, ne eae quae consensus vere matrimoniali publice celebrabuntur effectu validitatis careant, Ordinariis locorum facultas a forma canonica dispensandi tribuatur.*¹⁹

Toto riešenie zabezpečovalo platnosť miešaných manželstiev a zároveň zabezpečovalo potrebný kontakt katolíckej stránky s vlastným kňazom. Vzhľadom na skutočnosť, že názory koncilových otcov sa líšili, bolo zrejmé, že dohoda v tejto veci na úrovni koncilového dekrétu nie je možná. Moderátor sekcie, kardinál Dopfner z Mníchova, navrhol zaslať *Votum* Svätej stolici, aby bolo vydané motu proprio o miešaných manželstvách. S týmto postupom

¹⁷ Cf. FARCAS, B.: *The Canonical Form of Marriage in Latin Law and in Oriental Law: Comparative Study with References to the Application of Catholic-Byzantine Law to Selected Pastoral Concerns in Eastern Europe*. A Dissertation. Washington: Catholic University of America, 2010, s. 167.

¹⁸ Kán. 1063, § 1 CIC 1917: *Etsi ab Ecclesia obtenta sit dispensatio super impedimento mixtae religionis, coniuges nequeunt, vel ante vel post matrimonium coram Ecclesia in initum, adire quoque, sive per se sive per procuratorem, ministrum acatholicum uti sacris addictum, ad matrimoniale consensum praestandum vel renovandum*. Preklad: „Aj keď bol dosiahnutý od Cirkvi dišpenz od prekážky miešaného náboženstva, nesmú sa manželia ani pred cirkevným uzavretím ani po ňom, či už sami alebo prostredníctvom zástupcu, obrátiť na nekatolíckeho vysluhovateľa ako povereného posvätnými úkonmi, aby prejavili alebo obnovili manželský súhlas“. Súkromný preklad doc. JUDr. Matúša Nemca, PhD.

¹⁹ „Miešané manželstvá musia byť uzavreté kánonickou formou. V prípade, že vážne dôvody bránia v dodržaní kánonickej formy, miestny ordinár je oprávnený dišpenzovať od kánonickej formy s tým, že manželstvá budú uzavreté verejne so skutočným súhlasom, aby neboli neplatné“. Súkromný voľný preklad autorky. Cf. FARCAS, B.: op. cit. 17, s. 168.

konciloví otcovia súhlasili, a preto text *Votum* nikdy nebol publikovaný ako dekrét Druhého vatikánskeho koncilu.

Po skončení Druhého vatikánskeho koncilu, Kongregácia pre náuku viery pripravila dokument o miešaných manželstvách, ktorý bol v súlade s predloženým *Votum*. Jeho účelom bolo objasniť postoj Cirkvi k miešaným manželstvám a aktualizovať predpisy kánonickej formy.²⁰ Kongregácia pripravila riešenie, ktoré bolo kompromisom medzi odporúčaním *Votum* a názormi biskupov, s ktorými konzultovala.²¹ Inštrukcia *Matrimonii Sacramentum*²² potvrdila požiadavku kánonu 1094 CIC 1917²³ o záväznej kánonickej forme aj pre miešané manželstvá. Zároveň však ustanovila, aby sa v ťažkých prípadoch ordinár obrátil na Svätú stolicu. Navyše inštrukcia zrušila z kánonu 1102, § 2 CIC 1917²⁴ a dala ordinárovi oprávnenie povoliť v prípade miešaných manželstiev uzavrieť manželstvo s posvätnými ceremóniami, požehnaním a kázňou.²⁵

Krátko na to motu proprio *De Episcoporum muneribus*²⁶ explicitne ustanovilo, že oprávnenie udeliť dišpenz od kánonickej formy je rezervované Svätej stolici.²⁷

Inštrukcia *Matrimonii Sacramentum* prijala niektoré (nie všetky) z odporúčaní uvedených v koncilovom *Votum* a v referencii pre Svätú stolicu.

²⁰ Cf. BANKS, R.: The Instruction on Mixed Marriages. In: *The Homiletic and Pastoral Review*. Vol. 67 (1966), s. 130.

²¹ Väčšina biskupov, hlavne z oblastí, kde boli miešané manželstvá časté, nesúhlasila so skutočnosťou, že by ordinári alebo biskupské konferencie mali udeľovať dišpenz od kánonickej formy. Cf. ÖRSY, L.: Mixed Marriages: The New Instruction. In: *Dublin Review*. Vol. 40, (1967), s. 360.

²² AAS 58 (1966), s. 235 – 239.

²³ *Ea tantum matrimonia valida sunt quae contrahuntur coram parochio, vel loci Ordinario, vel sacerdote ab alterutro delegato et duobus saltem testibus, secundum tamen regulas expressas in canonibus qui sequuntur, et salvis exceptionibus de quibus in can. 1098, 1099.* Preklad: „Len tie manželstvá sú platné, ktoré sa uzavierajú pred farárom alebo miestnym ordinárom alebo kňazom od jedného z nich delegovaným a aspoň dvoma svedkami, ale podľa pravidiel vyjadrených v nasledujúcich kánonoch a s výhradou výnimiek, o ktorých sa zmieňujú kánony 1098 a 1099“. Súkromný preklad doc. JUDr. Matúša Nemca, PhD.

²⁴ *Sed omnes sacri ritus prohibentur; quod si ex hac prohibitione graviora mala praevideantur, Ordinarius potest aliquam ex consuetis ecclesiasticis caeremoniis, exclusa semper Missae celebratione, permittere.* Preklad: „Zakazujú sa však (v takom prípade) všetky posvätné obrady; ak sa však dá predvídať, že z tohto zákazu vzniknú veľké zlá, môže ordinár dovoliť niektorú z obvyklých cirkevných obradností, vždy však bez slávenia Svätej omše“. Súkromný preklad doc. JUDr. Matúša Nemca, PhD.

²⁵ AAS 58 (1966), s. 238 – 239.

²⁶ Motu proprio *De Episcoporum muneribus*. In: AAS 58 (1966), s. 467 – 472.

²⁷ Ibid.

Tento dokument, ktorý spojil starú tradíciu a nové myslenie Druhého vatikánskeho koncilu, bol výsledkom organického vývoja disciplíny miešaných manželstiev.²⁸

3 DEKRÉT *CRESCENS MATRIMONIORUM*

Dekrét Druhého vatikánskeho koncilu *Orientalium Ecclesiarum* stanovil výnimku z kánonickej formy v prípade manželstva východného katolíka s nekatolíkom. Podobná výnimka však neplatila pre latinského katolíka, a preto nastala situácia, že aj napriek skutočnosti, že východní katolíci mali výnimku, v prípade, že si brali latinského katolíka, tento nebol oslobodený od kánonickej formy a v prípade jej nedodržania, manželstvo bolo neplatné.²⁹ Preto latinskí biskupi volali po ustanovení rovnakej výnimky aj pre Latinskú cirkev. Odpoveďou pre týchto biskupov bol dekrét *Crescens matrimoniorum*³⁰, ktorý modifikoval ustanovenia CIC 1917 týkajúce sa formy uzavretia manželstva v rôznych aspektoch. Hneď v úvode tento dekrét poukázal na Druhý vatikánsky koncil, ktorý upravil niektoré aspekty týkajúce sa miešaných manželstiev, i. e. uznal platnosť manželstva medzi východnými kresťanmi. Dekrét zároveň priznal, že miešané manželstvá medzi katolíkmi latinského obradu a pokrstenými nekatolíkmi spôsobili mnoho problémov aj vo východnom, aj v latinskom obrade.³¹ S cieľom zabezpečiť posvätnosť manželstva, ako aj na podporu kresťanskej harmónie sa ustanovilo, že kánonická forma v prípade manželstva latinského katolíka s východným nekatolíkom sa vyžaduje čo do dovolenosti, nie platnosti. K platnosti týchto manželstiev sa vyžadovala prítomnosť posvätného služobníka. Kňaz bol povinný starostlivo zaznamenať manželstvo, aj napriek tomu, že sa slávalo v nekatolíckej cirkvi. Zároveň bolo ustanovené, že miestni ordinári majú právomoc upustiť od prekážky miešaného manželstva a tiež právomoc dišpenzovať od kánonickej formy čo do dovolenosti, ak podľa ich názoru existujú na to vážne dôvody.

Dekrét *Crescens matrimoniorum* priniesol dve významné zmeny v kánonickej forme miešaných manželstiev. Po prvé, výnimka ustanovená v dekréte

²⁸ Cf. ÖRSY, L.: op. cit. 21, s. 358.

²⁹ CUNNINGHAM, T.: Mixed Marriages with Orientals. In: *The Irish Ecclesiastical Record*. Vol. 107 (1967), s. 408 – 409.

³⁰ AAS 59 (1967), s. 165 – 166.

³¹ Ibid.

Druhého vatikánskeho koncilu *Orientalium Ecclesiarum* v prípade miešaných manželstiev bola rozšírená aj na Latinskú cirkev. Po druhé, oprávnenie dišpenzovať od kánonickej formy už nebolo rezervované Svätej stolici, miestny ordinár mohol udeliť dišpenz v ťažkých prípadoch a povoliť katolíkovi uzavrieť manželstvo s nekatolíkom pred nekatolíckym duchovným.

4 MOTU PROPRIO MATRIMONIA MIXTA

Na synode biskupov v roku 1967, ktorá nemala legislatívny, ale odporúčací charakter, odznelo niekoľko odporúčaných princípov a usmernení týkajúcich sa miešaných manželstiev³², ktoré boli premietnuté do motu proprio *Matrimonia mixta*.³³ Motu proprio naďalej ustanovilo povinnosť kánonickej formy s výnimkou situácií podľa dekrétu *Crescens matrimoniorum*. V prípade vážnych problémov v súvislosti s dodržaním kánonickej formy pri miešaných manželstvách, miestni ordinári boli oprávnení dišpenzovať od kánonickej formy. Konferencia biskupov bola vyzvaná na ustanovenie noriem, ktoré by zabezpečili jednotné a legálne udeľovanie výnimiek za predpokladu verejného slávania manželstva. Motu proprio nedefinovalo, či verejná forma má byť cirkevná alebo civilná, v dôsledku čoho obe boli povolené. Všetky platne uzavreté manželstvá mali byť zaznamenané v knihách podľa ustanov-

³² Synoda sa prvýkrát stretla v Ríme v roku 1967. Jednou z piatich tém, bola problematika miešaných manželstiev. Synoda riešila, či kánonická forma pri miešaných manželstvách má byť požadovaná k platnosti alebo len k dovoľnosti. Viacero biskupov poukazovalo na skutočnosť, že mnohé manželstvá sú z dôvodu požadovania kánonickej formy neplatné. Zástancovia dodržiavania kánonickej formy pri miešaných manželstvách argumentovali, že Cirkev stratí možnosť posúdiť platnosť, bude ťažké vykonávať pastoračnú starostlivosť, veriaci budú náchylnejší k rozvodom a táto alternatíva bude nevyhovujúca pre východných katolíkov, pre ktorých je posvätný obrad potrebný k platnosti manželstva. Viacero biskupov sa zasadilo za zachovanie kánonickej formy pre miešané manželstvá. Druhou témou bola otázka autority, kto má udeliť dišpenz od kánonickej formy v prípade miešaných manželstiev. Navrhovalo sa, aby dišpenz viac neudelovala Svätá stolica, ale miestny ordinár. Proti tomuto návrhu sa vzniesli dve námietky spočívajúce v argumentácii, že pokiaľ o dišpenze rozhoduje Svätá stolica, zachováva sa v dišpenzoch jednotnosť, uniformita, ktorá by mohla byť narušená, ak by miestni ordinári začali rozhodovať odlišne. Zároveň sa argumentovalo, že Svätá stolica je najvyššou autoritou. Väčšina biskupov bola za udeľovanie dišpenzy miestnymi ordinármi. Ďalšou oblasťou diskusie bola liturgia pri miešaných manželstvách, i.e. že tieto manželstvá by nemali byť uzatvárané počas Svätej omše, pričom ordinár môže udeliť výnimku. S návrhom väčšina biskupov súhlasila. Debaty na Synode z roku 1967 boli veľmi podobné diskusiam na Druhom vatikánskom koncile. Cf. FARCAS, B.: op. cit. 17, s. 174 – 178.

³³ *Matrimonia mixta*. In: AAS 62 (1970), s. 257 – 263.

venia práva. Opätovne, konferencie biskupov boli vyzvané na ustanovenie spôsobu zaznamenania miešaných manželstiev s udeleným dišpenzom od kánonickej formy. S ohľadom na liturgické obrady pre miešané manželstvá, motu proprio stanovilo, že musia byť použité rituály z ceremónie uzatvárania manželstva. V prípade miešaného manželstva medzi katolíkom a pokrsteným nekatolíkom môže byť sobáš slávený so Svätou omšou po dovolení miestneho ordinára a za predpokladu dodržania všeobecného práva o eucharistickom spoločenstve.³⁴

V článku 13 motu proprio *Matrimonia mixta* bol stanovený zákaz uzatvárať manželstvo za prítomnosti katolíckeho kňaza alebo diakona a nekatolíckeho duchovného. Motu proprio doplnil diakona ako osobu, ktorá môže zastávať postavenie úradného svedka. Uvedené bolo v súlade s čl. 29 Dogmatickej konštitúcie o Cirkvi – *Lumen gentium* Druhého vatikánskeho koncilu.³⁵ Motu proprio *Matrimonia mixta* je vyjadrením požiadavky prirodzeného práva ľudských bytostí na manželstvo a potomstvo, ktoré Katolícka cirkev vo svojej legislatíve, ale aj pastorácii akceptuje. Vďaka motu proprio *Matrimonia mixta* už viac pokrstení nekatolíci nie sú považovaní za heretikov či schizmatikov. Jazyk použitý v motu proprio pripravil pôdu pre novú univerzálnu súčasnú právu úpravu.³⁶

ZÁVER

Možno vyhodnotiť, že výsledky Druhého vatikánskeho koncilu mali na problematiku miešaných manželstiev veľmi významný vplyv. Dosiaľ veľmi vyhranený postoj sa v dôsledku ekumenizmu výrazným spôsobom zmenil aj vzhľadom na skutočnosť, že vzrastal počet neplatných manželstiev z dôvodu

³⁴ Ibid.

³⁵ „Na nižšom stupni hierarchie sú diakoni, na ktorých sa vkladajú ruky „nie na kňazstvo, ale na službu“. Posilnení sviatostnou milosťou, slúžia Božiemu ľudu v spoločenstve s biskupom a jeho presbytériom pri slávení Božích tajomstiev, kázaní Božieho slova a pri skutkoch lásky. Úlohou diakona je – podľa toho, ako mu to určí zodpovedná cirkevná vrchnosť – slávnostným spôsobom vysluhovať krst, uchovávať a rozdávať Eucharistiú, asistovať v mene Cirkvi pri uzavieraní manželstva a požehnať ho, prinášať zomierajúcim sväté prijímanie (viatikum), čítať veriacim Sväté písmo, vzdelávať a povzbudzovať ľud, viesť pobožnosti a modlitby veriacich, vysluhovať sväteniny, konať smútočné a pohrebné obrady. Diakoni, ktorí sa venujú charitatívnym a administratívnym povinnostiam a pamätajúc na slová blahoslaveného“. *Lumen gentium*, čl. 29.

³⁶ Cf. ASANBE, J. A.: op. cit. 2.

nedodržania kánonickej formy. Zároveň nemožno zľahčovať obavy, ktoré z miešaných manželstiev pramenia. Cirkev naďalej vníma a upozorňuje pred miešanými manželstvami, pretože ťažkosti týchto manželstiev pramenia z rozličného náhľadu na sviatostnosť manželstva, výklade morálnych zásad v problematike manželstva a rodiny, v rozsahu poslušnosti voči cirkvi a kompetencii cirkevnej autority, ktoré v konečnom dôsledku môžu ovplyvňovať rodinný a náboženský život manželov. Preto možno vyhodnotiť, že riešenie, ktoré bolo výsledkom mnohých debát a ktoré sa pretavilo aj do Kódexu kánonického práva 1983 a Kódexu kánonov východných cirkví, je riešením kompromisným, ktoré určuje jasné mantinely, aby nedochádzalo k stratám na spáse duší.³⁷

Bibliografia

Pramene:

1. Dokumenty Druhého vatikánskeho koncilu II. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1993.
2. Kódex kánonického práva 1917.
3. *Lumen gentium*. Dogmatická konštitúcia o cirkvi v súčasnom svete. In: AAS 57 (1965).
4. *Motu proprio Crebrae allatae*. In: AAS 41 (1949).
5. *De Ecclesiis Orientalibus Catholicis*. In: AAS 57 (1965).
6. *Motu proprio De Episcoporum muneribus*. In: AAS 58 (1966).
7. *Motu proprio Matrimonia mixta*. In: AAS 62 (1970).

Literatúra:

1. ASANBE, J. A.: *Mixed Marriage in the Light of Ecumenism*. [online] [14. 10. 2016] Dostupné na internete: <http://www.interchurchfamilies.org/ifir/2006/ifir04-200604Asanbe.pdf>.

³⁷ Bližšie k procesu prijímania týchto zákonníkov pozri VLADÁR, V.: Kodifikácia práva Latinskej cirkvi. In: *Historia et theoria iuris : printový a e-časopis pre mladých vedeckých pracovníkov právnických fakúlt na Slovensku*. Roč. 1 (2009), č. 2, s. 92 – 106 a VLADÁR, V.: Kodifikácia práva východných katolíckych cirkví. In: *Historia et theoria iuris : printový a e-časopis pre mladých vedeckých pracovníkov právnických fakúlt na Slovensku*. Roč. 2 (2010), č. 3, s. 121 – 134.

2. CUNNINGHAM, T.: Mixed Marriages with Orientals. In: *The Irish Ecclesiastical Record*. Vol. 107 (1967), s. 408 – 411.
3. BANKS, R.: The Instruction on Mixed Marriages. In: *The Homiletic and Pastoral Review*. Vol. 67 (1966), s. 129 – 134.
4. FARCAS, B.: *The Canonical Form of Marriage in Latin Law and in Oriental Law: Comparative Study with References to the Application of Catholic-Byzantine Law to Selected Pastoral Concerns in Eastern Europe*. A Dissertation. Washington : Catholic University of America, 2010.
5. KONDA, B.A.: The Changing Attitudes of the Catholic Church towards Mixed Marriages. In: *Canon Law Studies 476*. Washington : Catholic University of America, 1971, s. 14 – 47.
6. ÖRSY, L.: Mixed Marriages: The New Instruction. In: *Dublin Review*. Vol. 40, (1967), s. 358 – 377.
7. WOJNAR, M.: Decree on the Oriental Catholic Churches. In: *The Jurist*. Vol. 25 (1965), s. 173 – 255.

FORMÁLNE ODPADNUTIE OD KATOLÍCKEJ CIRKVI¹

FORMAL ACT OF DEFECTION FROM THE CATHOLIC CHURCH

doc. JUDr. Matúš Nemeč, PhD.

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva, Právnická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: Z hľadiska princípu personality podľa úpravy v CIC čisto cirkevné zákony zaväzovali všetkých pokrstených. Modifikácia v CIC 1983 viedla k opusteniu tejto zásady (*semel baptizatus, semper catholicus*) a ustanovila novú zásadu: *semel catholicus, semper catholicus*. Súčasne sa v prípade formy uzavierania manželstva pre pokrstených katolíkov ustanovila výnimka. Kánonická forma uzavretia manželstva nezaväzovala tých, ktorí formálnym úkonom od Katolíckej cirkvi odpadli. Predpoklady tohto úkonu autenticky interpretovala Pápežská komisia pre výklad textov zákonov v roku 2006 tak, že vnútorný úmysel opustiť Katolícku cirkev musí byť prejavovaný navonok a kompetentná cirkevná autorita musí prijať od danej osoby o tom písomné vyhlásenie. Pápež Benedikt XVI. odstránil z CIC 1983 tento inštitút a v dôsledku toho čisto cirkevné zákony opäť zaväzujú všetkých katolíkov bez výnimky.

Kľúčové slová: formálny úkon – odpadnutie od Katolíckej cirkvi – princíp personality – vnútorné rozhodnutie – čisto cirkevné zákony – apostáza – exkomunikácia – forma uzavretia manželstva – *Omnium in mentem*

Abstract: In terms of the principle of personality as regulated by CIC purely ecclesiastical laws bind all the baptized. Modification of CIC 1983 led to the abandonment of this principle (*semel baptizatus, semper catholicus*) and was established the new principle: *semel catholicus, semper catholicus*. At the same time regarding the form of the celebration of marriage for baptized Catholics was provided an exemption. The canonical form of celebration of marriage did not oblige those Catholics, which by the formal act defected from the Catholic Church. The requirements of this act were authentically interpreted by the Pontifical Council for legislative texts in 2006 to the extent that the inner intention

¹ Článok je výstupom z vedeckého projektu VEGA s názvom „Koncept prirodzeného práva a jeho princípov vo vývoji práva, so zameraním na procesnoprávne princípy a procesnú spôsobilosť v rímskom a kánonickom práve“, registrovaného pod číslom 1/1006/15.

to leave the Catholic Church must be manifested externally and competent ecclesiastical authority shall take from the person the written statement of this act. Pope Benedict XVI removed this institution from the CIC 1983 and consequently purely ecclesiastical laws bind again all Catholics without exception.

Key words: formal act – abandoning the Catholic Church – principle of personality – inner decision – purely ecclesiastical laws – apostasy – excommunication – form of the celebration of marriage – *Omnium in mentem*

ÚVOD

V univerzálnom kánonickom práve sa v otázke pôsobnosti práva uplatňuje princíp personality. Katolícka cirkev totiž nie je definovaná určitým vymedzeným teritóriom sveta, na ktorom by platilo jej právo. Katolícka cirkev nedisponuje suverenitou nad určitým územím², ale jej právo (kánonické) zaväzuje jej členov a príslušné ustanovenie Kódexu kánonického práva z roku 1983, účinného od 27. 11. 1983 (ďalej len „CIC 1983“) vymedzuje pôsobnosť čisto (rýdzo) cirkevných zákonov v kánone 11³ slovami:

*Legibus mere ecclesiasticis tenentur baptizati in Ecclesia catholica vel in eandem recepti, quique sufficienti rationis usu gaudent et, nisi aliud iure expresse caveatur, septimum aetatis annum expleverunt.*⁴

Tým sa však nevyčerpáva okruh noriem, ktoré sú súčasťou kánonického práva. Predmetom záujmu a úpravy kánonického práva sú aj spoločenské

² Samozrejme s výnimkou suverenity Svätej Stolice nad územím Vatikánu, ktorú garantuje článok 3 Lateránskych dohôd: „Taliansko uznáva plné vlastníctvo, výlučnú vládu a suverénnu autoritu a jurisdikciu Svätej stolice nad Vatikánom, ako je v súčasnosti, spolu so všetkými jej prednostnými právami a oprávneniami, vytvárajúc takto Vatikánske mesto v záujme osobitných cieľov a s ohľadom na podmienky, spomínané na inom mieste“.

³ Analogický kánon má aj Kódex kánonov východných cirkví (ďalej len „CCEO“) promulgovaný pápežom Jánom Pavlom II. v roku 1990, ktorý zaväzuje členov východných katolíckych cirkví *sui iuris*. Príslušný kánon 1490 CCEO znie: *Legibus mere ecclesiasticis tenentur baptizati in Ecclesia catholica vel in eandem recepti, quique sufficientem usum rationis habent et, nisi aliter iure expresse cavetur, septimum aetatis annum expleverunt.* („Zákony, čisto cirkevné, sú záväzné pre pokrstených v Katolíckej cirkvi a pre tých, ktorí boli do nej prijatí, majú dostatočné užívanie rozumu a dosiahli siedmich rokov veku, ak právo neustanovuje výslovne inak“). Podľa znenia kánonu 11 v spojení s kánonom 1 CIC 1983 platí, že normami kánonického práva Latinskej cirkvi nie sú členovia východných katolíckych cirkví viazaní.

⁴ Preklad: „Čisto cirkevné zákony zaväzujú pokrstených v Katolíckej cirkvi alebo do nej prijatých, ktorí dostatočne používajú rozum, a ak právo neurčuje niečo iné, zavŕšili siedmy rok života“.

vzťahy a inštitúty v živote Katolíckej cirkvi, ktoré upravujú aj normy Božieho práva prirodzeného (*ius Divinum naturale*) a pozitívneho (*ius Divinum positivum*). Tieto podľa katolíckej doktríny zaväzujú všetkých ľudí na celom svete v každom čase. Z dikcie kánonu 11 vyplýva, že normy čisto cirkevného práva zaväzujú tie osoby, ktoré:

- boli v Katolíckej cirkvi pokrstené alebo boli do nej prijaté,⁵
- dostatočne užívajú rozum a
- dovърšili siedmy rok života.

Tieto predpoklady platia, ak v CIC 1983 nie je výslovne uvedené niečo iné.⁶ Prvý predpoklad sa stal predmetom zmien, ktoré viedli k zmene prístupu predovšetkým ohľadne záväznosti formy uzavretia manželstva a sú podkladom pre tento príspevok.

1 VÝVOJ PRÁVNEJ ÚPRAVY VYSTÚPENIA Z KATOLÍCKEJ CIRKVI OD CIC 1917

Inštitút formálneho odpadnutia od Katolíckej cirkvi sa v kánonickej legislatíve *expressis verbis* objavil v normatívne Latinskej Katolíckej cirkvi až v CIC 1983. Východiskom tejto legislatívnej úpravy bola však diskusia, vedená už od Druhého vatikánskeho koncilu, ohľadne nového prístupu k problematike personálnej pôsobnosti, respektíve platnosti rýdzeho cirkevných zákonov. Uvedené diskusie sa viedli aj s ohľadom na to, že Kódex kánonického práva 1917 (ďalej len „CIC 1917“) nepoznal termín „formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi“ a obsahoval len spojenie „odpadnutie od Katolíckej cirkvi“⁷. Vý-

⁵ Napríklad v zmysle Dohody o uznávaní krstu medzi Katolíckou cirkvou na Slovensku a Evanjelickou cirkvou a. v. v Slovenskej republike (uzavretej 4. júna 2001) ide o osoby, pokrstené v Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, ktoré neskôr prešli do Katolíckej cirkvi (boli do nej prijaté po zložení vyznania viery).

⁶ Ide o situácie, keď sa normy kánonického práva aplikujú aj na nečlenov Katolíckej cirkvi, respektíve na nepokrstených (napríklad ak oni podávajú žalobu na súd Katolíckej cirkvi, ak žijú v manželstve s katolíkom; ak sú správcami cirkevného majetku na základe pracovného pomeru). Cf. HRDINA, A.: *Kánonické právo*. Praha : Eurolex Bohemia, 2002, s. 117 – 118.

⁷ Can. 1099, § 1, 1°: *Ad statutam superius formam servandam tenentur: Omnes in catholica Ecclesia baptizati et ad eam ex haeresi aut schismate conversi, licet sive hi sive illi ab eadem postea defecerint, quoties inter se matrimonium ineunt.* (Kán. 1099, § 1, 1°: „Zachovaním vyššie ustanovenej formy sú viazaní všetci, ktorí boli pokrstení v Katolíckej cirkvi a ktorí k nej konvertovali od herézy alebo schizmy, aj keď, tí prví, či druhí, od nej neskôr odpadli, kedykoľvek medzi sebou uzavierajú manželstvo“).

sledkom týchto diskusií bola modifikácia personálnej záväznosti kánonickej formy uzavretia manželstva v CIC 1983 pre tých, ktorí „formálnym úkonom odpadli od Katolíckej cirkvi“. Tento stav bol zase odstránený vydaním motu proprio *Omnium in mentem* pápeža Benedikta XVI. v roku 2009⁸. Od účinnosti tohto motu proprio sa kánonické právo riadi zásadou *semel catholicus, semper catholicus*.

Pokiaľ ide o personálnu pôsobnosť rýdzo cirkevných zákonov Katolíckej cirkvi (nie teda zákonov Božieho práva prirodzeného a pozitívneho) v staršom práve, CIC 1917 obsahoval ustanovenie v kánone 87⁹, prostredníctvom ktorého vyjadril základnú zásadu ohľadne personálnej pôsobnosti vtedajšieho kánonického práva: *semel baptizatus, semper catholicus* (raz pokrstený je navždy katolíkom). Účinkom tejto zásady, v spojení s kánonom 12 CIC 1917 bolo, že normami rýdzo cirkevného právom neboli viazaní nepokrstení, pretože podľa kánonu 201 CIC 1917 jurisdikčná moc (Katolíckej cirkvi) sa mohla vykonávať len nad podriadenými, i.e. nad tými, ktorí boli pokrstení, čiže „prešli bránou do cirkvi.“¹⁰ Ak odhliadneme od tých, ktorí, súc pokrstení, neužívali rozum alebo nedovršili siedmy rok života, tak podľa kánonu 12 CIC 1917¹¹ rýdzo cirkevné zákony zaväzovali všetkých pokrstených, vrátane heretikov a schizmatikov,¹² pod ktorými cirkevný zákonodarca mal na mysli aj pokrstených nekatolíkov. Všetci boli pasívnymi subjektmi cirkevných zákonov (*subiecto passivo legum*).

Je zaujímavé a v súlade so zásadou *semel baptizatus, semper baptizatus* úplne signifikantné, že spomínaný kánon 87 CIC 1917 síce obsahoval spo-

⁸ Predpis bol publikovaný v AAS 102 (2010), s. 8 – 10.

⁹ Can. 87 CIC 1917: *Baptismate homo constituitur in Ecclesia Christi persona cum omnibus christianorum iuribus et officiis, nisi, ad iura quod attinet, obstet obex, ecclesiasticae communionis vinculum impediens, vel lata ab Ecclesia censura.* (Kán. 87 CIC 1917: „Krstom sa človek v Cirkvi ustanovuje ako osoba so všetkými právami a povinnosťami kresťana, ak, pokiaľ ide o práva, tomu nebráni prekážka, brániaca zväzku cirkevného spoločenstva alebo Cirkvou udelená cenzúra“).

¹⁰ Cf. PEJŠKA, J.: *Cirkevní právo I. Ústavní právo církevní.* Oboříště : Nákladem vlastním, 1932, s. 66.

¹¹ Can. 12 CIC 1917: *Legibus mere ecclesiasticis non tenentur qui baptismum non receperunt, nec baptizati qui sufficienti rationis usu non gaudent, nec qui, licet rationis usum assecuti, septimum aetatis annum nondum expleverunt, nisi aliud iure expresse caveatur.* (Kán. 12 CIC 1917: „Rýdzo cirkevné zákony nezaväzujú tých, ktorí neprijali krst a tých pokrstených, ktorí nedostatočne používajú rozum a tých, ktorí síce dosiahli užívanie rozumu, ale ešte nedovršili siedmy rok veku, ak právo výslovne neustanovuje niečo iné“).

¹² Cf. DVOŘÁK, J.: *Nový Codex iuris canonici.* In: *Časopis katolíckého duchovenstva.* Roč. 58 (1917), č. 8, s. 799.

jenie „a neskôr od nej odpadli“, ale zmyslom celého ustanovenia bolo (naopak) upozorniť na to, že pokrstení katolíci sú viazaní formou uzavretia manželstva aj napriek tomu, že „od nej (i.e. od cirkvi) neskôr odpadli“.

Keď totiž porovnáme kánon 1099, § 1, 1° (CIC 1917) so znením kánonu 1117 CIC 1983¹³ pred účinnosťou motu proprio *Omnium in mentem*, tak je zrejmé, že aj keď s odlišným významom, ale predsa len je vidieť podobnosť v slovnej konštrukcii.

Pokiaľ ide o znenie uvedeného kánonu v CIC 1917 (kánon 1099, § 1, 1°), tak obsahuje formuláciu *ab eadem postea defecerint*, (od nej, i.e. od Katolíckej cirkvi, neskôr odpadli). V CIC 1917 sa nachádza niekoľko ďalších kánonov, ktoré obsahujú termín *defectio*¹⁴, ale v žiadnom z nich nie je tento výraz použitý v kontexte: *defectio ab ecclesia catholica*. Funczik uvádza, že „... odpadnutie môže sa stať alebo tak, že patričný stane sa členom niektorej nekatolíckej sekty, alebo tak, že k nijakej sekte nepatrí a stane sa bezkonfesijným“.¹⁵ Avšak práve v uvedenom kánone 1099 je použité spojenie *defectio ab ecclesia catholica*. Nie je k nemu síce dodané „formálnym úkonom“, to však nevyklučuje tú možnosť, že v zmysle kánonu 1099, § 1, 1° CIC 1917 by pokrstený katolík nemohol vo formálnom zmysle odpadnúť od cirkvi spôsobom, ktorý uvádza Funczik. Absencia spojenia „formálnym úkonom“ ešte neznamená, že by zákonodarcu nemohol považovať minimálne prechod do inej náboženskej spoločnosti za taký úkon, ktorý určitú formu má, aj keď ju právo neustanovuje ako vyžadovanú. Na tomto mieste treba uviesť, že implicitný prejav vôle v súlade s právom, ktorý spočíva v tom, že pokrstený katolík sa stane členom inej náboženskej spoločnosti, možno považovať za formálne odpadnutie od katolíckej viery.¹⁶ Iná vec je to, že aj takéto opustenie Katolíckej cirkvi ne-

¹³ Can. 1117 CIC 1983 (pôvodné znenie): *Statuta superius forma servanda est, si saltem alterutra pars matrimonium contrahentium in Ecclesia catholica baptizata vel in eadem recepta sit neque actu formali ab ea defecerit, salvis praescriptis can. 1127, § 2.* (Kán. 1117 CIC 1983: „Vyššie stanovenú formu treba zachovať, ak aspoň jedna zo stránok uzavierajúcich manželstvo je pokrstená v Katolíckej cirkvi alebo je do nej prijatá a formálnym úkonom od nej neodpadla, pri neporušení predpisov kánonu 1127, § 2“).

¹⁴ Napríklad kán. 90; kán. 162, § 4; kán. 656, 3° a kán. 984. Vo väčšine prípadov má výraz *defectio* význam ako „nedostatok“.

¹⁵ Cf. FUNCZIK, E.: *Katolícke manželské právo*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1944, s. 135.

¹⁶ Cf. DUDA, J.: *Pokus o katolícku cirkevnoprávnu manželskú kazuistiku*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka, 2001, s. 44 – 45. Z kontextu citovaného textu je však možné dedukovať, že autor zrejme má na mysli to, že formálne odpadnutie od katolíckej viery v sebe nesie aj prejav vôle neviazať sa na cirkev (citovaná kniha od Jána Dudu je vydaná päť rokov pred zverejnením autentickej interpretácie Pápežskej rady pre výklad textov zákonov o formálnom odpade od Katolíckej cirkvi).

malo v čase účinnosti CIC 1917 žiadny vplyv na záväznosť kánonickej formy uzavretia manželstva.

2 PRÍSTUP K PROBLÉMU ODPADNUTIA O KATOLÍCKEJ CIRKVI PO DRUHOM VATIKÁNSKOM KONCILE

Diskusie, vedené najmä po Druhom vatikánskom koncile, ktoré vyústili k modifikácii práva Latinskej cirkvi o personálnej záväznosti noriem o forme uzavretia manželstva mali v úmysle zmierniť formalizmus v situácii pokrsteného katolíka, ktorý sa z rôznych príčin nielen vnútorne rozchádza s Katolíckou cirkvou, ale má úmysel prejaviť svoj vnútorný stav aj navonok. V tejto súvislosti Komisia na rekodifikáciu Kódexu konzultovala viaceré návrhy.¹⁷ V podstate išlo o to, aby sa pre pokrstených katolíkov, ktorí z rôznych príčin stratili faktické puto s Katolíckou cirkvou, sformulovali predpoklady (vieroučne a kánonickoprávne opodstatnené), za ktorých nebudú viazaní niektorými čisto cirkevnými zákonmi a súčasne sa rozhodne o rozsahu právnych účinkov straty uvedeného puta. Pri hľadaní riešenia v konečnom dôsledku vzal zákonodarca do úvahy okolnosti, ktorých zachovanie si žiadal aj nový prístup k otázke náboženskej slobody, tak ako ho formuloval Druhý vatikánsky koncil¹⁸. Medzi tieto okolnosti patria najmä rešpekt k svedomiu človeka¹⁹ a s tým súvisiace úsilie neviazať ho ustanoveniami práva (kánónmi), ktorých cieľom je prejavenie v podstate len formálnej viery. V záujme toho sa prijalo riešenie, ktoré dalo faktu vnútorného rozchodu s Katolíckou cirkvou určitú pevnú formu, čím vnieslo do oblasti ťažko verifikovateľných prejavov ľudskej vôle právnu istotu.²⁰ Na druhej strane toto riešenie (*actus formalis defectionis ab Ecclesia catholica*) odstránilo na účely uzavretia manželstva zásadu *semel catholicus, semper catholicus*.

¹⁷ Cf. NĚMEC, D.: Vznik, chápaní a pozdější upřesnění právního institutu „formálního odpadu od katolické církve“ a jeho dopad na platnost manželství. In: *Revue církevního práva*. Roč. 16 (2010), č. 3, s. 241.

¹⁸ Q.v. *Dignitatis humanae*, 2, 10 a 11. Cf. aj kán. 1351 CIC 1917.

¹⁹ *Dignitatis humanae*, body 2, 3 a 13.

²⁰ NĚMEC, D.: op. cit. 17, s. 242.

3 VYMEDZENIE OBSAHU POJMU „ÚKON FORMÁLNEHO ODPADNUTIA OD KATOLÍCKEJ CIRKVI“

Slovné spojenie „formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi“ sa v CIC 1983 už nenachádza. Do účinnosti motu proprio pápeža Benedikta XVI. *Omnium in mentem* sa nachádzalo v troch kánonoch, ktoré ustanovovali:

- prekážku uzavretia manželstva medzi pokrsteným katolíkom (ak formálnym úkonom od cirkvi neodpadol) a nepokrsteným – kánon 1086, § 1,
- záväznú formu uzavretia manželstva, ak jedným z manželov bol pokrstený katolík (ak formálnym úkonom od cirkvi neodpadol) – kánon 1117,
- potrebu získať výslovné dovoľenie kompetentnej cirkevnej autority na uzavretie manželstva pokrsteného katolíka (ak formálnym úkonom od cirkvi neodpadol) a pokrsteného nekatolíka – kánon 1124.

CIC 1983 obsahuje na niekoľkých miestach formulácie, ktoré sú podobné, ale ich obsah a význam je iný. V podstate všetky ustanovenia, v ktorých sa nachádzajú podobné formulácie, hovoria o apostázii a jej účinkoch v niektorých situáciách.²¹ Apostáza, čiže vedomé a úmyselné zavrnutie katolíckej viery ako celku²² je čin, ktorý platné kánonické zaraďuje medzi delikty (trestné činy) a sankcionuje ho exkomunikáciou *latae sententiae*.²³ Úkon apostázy sa týka nie inštitucionálnej príslušnosti k cirkevnému spoločenstvu, ale spoločenstva viery a preto aj jeho posudzovanie je iné. Apostáza, napriek tomu, že stále patrí medzi vážne kánonickoprávne delikty, ktorá je navyše vždy hriechom, nespôsobovala v kontexte predchádzajúceho stavu kódexovej úpravy zánik viazanosti čisto cirkevnými zákonmi.

Ak posúdime situáciu *a contrario*, i. e. čo sa nepovažuje za formálne odpadnutie cirkvi, tak všetky situácie, ktoré tam rôzni autori zaraďujú, majú spoločné to, že nesmerujú k odpadnutiu od inštitucionálnej Cirkvi, a to napriek tomu, že osoba stráca kontakt s vierou, náboženstvom a Katolíckou cirkvou.²⁴

²¹ V kánone 1071, 4° je ustanovený zákaz uzavrieť manželstvo pre toho, kto notoricky (všeobecne) známym spôsobom zavrhol katolícku vieru a v kánone 316, § 1 je ustanovený zákaz platne prijať toho, kto verejným spôsobom zavrhol katolícku vieru do verejných cirkevných združení. Obe situácie sú sekundárnym následkom exkomunikácie.

²² Kán. 751 CIC 1983.

²³ Kán. 1364 CIC 1983 a kán. 1436, § 1 CCEO.

²⁴ Damián Němec (op. cit. 17, s. 245) a Ján Duda (op. cit. 16, s. 44 – 46) uvádzajú viaceré situácie, v ktorých pokrstený katolík rezignuje na rôzne aspekty náboženského života a viery, ale s odvolaním sa na ďalších autorov ich nepovažujú za úkony, v ktorých sa prejavuje formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi (napríklad nepraktizovanie viery, púha

Cirkevný zákonodarca, ktorý v CIC 1983 v troch ustanoveniach upravuje formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi, však nikde legálne nedefinoval obsah tohto spojenia, respektíve jeho predpoklady. A preto v roku 2006 Pápežská rada na výklad textov zákona (ďalej len „Rada“) publikovala list²⁵, obsahujúci výklad uvedeného slovného spojenia a jeho širší kontext.²⁶

V prípade formálneho odpadnutia od Katolíckej cirkvi ide v podstate o kánonickoprávny pojem, ktorý predstavuje výnimku (*lex specialis*) z ustanovenia skôr spomínaného kánonu 11 CIC 1983 (*lex generalis*) o personálnej pôsobnosti čisto cirkevných zákonov. V texte listu Rady sú ustanovené tieto predpoklady, ktoré formálnosť úkonu odpadu od Cirkvi konkretizujú:

- a) vnútorné rozhodnutie vystúpiť z Katolíckej cirkvi,
- b) uskutočnenie a prejavenie (manifestácia) tohto rozhodnutia,
- c) prijatie tohto rozhodnutia kompetentnou cirkevnou autoritou.

4 NÁLEŽITOSTI VNÚTORNÉHO ROZHODNUTIA VYSTÚPIŤ Z KATOLÍCKEJ CIRKVI A JEHO PREJAVU

Vnútorné rozhodnutie vystúpiť z Katolíckej cirkvi musí byť slobodným a uváženým rozhodnutím vôle rezignovať na vieru, prípadne rozhodnutím žiť v heréze alebo v schizme.²⁷ Úkon odpadu spočíva v dôsledku toho v prerušení puta spoločenstva a jednoty viery, sviatostí a pastierskej starostlivosti (riadenia)²⁸, čím sa človek zbavuje konštitutívnych elementov cirkevného života. Tento prvý predpoklad formálneho odpadnutia, skutočné vnútorné chcenie odstrániť katolícku vieru zo svojho života, spojené s rozhodnutím opustiť Katolícku cirkev, sa vyžaduje preto, lebo výlučne administratívnoprávny úkon o „vystúpení“ z cirkvi, ktorý by katolík adresoval kompetentnej cirkevnej autorite, by nemusel nevyhnutne byť prejavom vnútorného prerušenia spoločenstva viery a jednoty. Do tejto kategórie možno zaradiť aj oznámenie o vystúpení z Katolíckej cirkvi²⁹ tak, ako ho predpokladá daňové právo Spol-

účast' na živote nekatolíckych spoločenstiev bez snahy opustiť cirkev, vnútorné rozhodnutie opustiť cirkev bez prejavu navonok, považovanie samého seba za neveriaceho).

²⁵ List má úradné označenie a číslo: Prot. N. 10279/2006 (13. marca 2006).

²⁶ K doktrínalno-teologickej časti výkladu sa vyjadřila Kongregácia pre náuku viery.

²⁷ Cf. NĚMEC, D.: op. cit. 17, s. 245.

²⁸ Cf. kán. 205 CIC 1983.

²⁹ Cf. NĚMEC, D.: op. cit. 17, s. 245; DUDA, J.: op. cit. 16, s. 45 a ZVOLENSKÝ, S.: Formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi. In: *Tribunál*. Roč. 3 (2004), č. 1, s. 12.

kovej republiky Nemecka (SRN)³⁰, ktoré ho vyžaduje v prípade, ak občan SRN, uvedený v zozname platiteľov cirkevnej dane vytvorených podľa podkladov príslušnej cirkvi, ktorá je oprávnená daň vyberať, nechce cirkevnú daň platiť. Osoba, ktorá požiada o „vystúpenie z Cirkvi“ a to aj formálnym úkonom môže totiž sledovať iný cieľ než prerhnúť spoločensť viery, respektíve duchovné puto s Katolíckou cirkvou, napríklad ako je to v SRN, jej cieľom je neplatiť cirkevnú daň. Takto môže predstavovať formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi jedinou možnosť, ktorú poskytuje právny poriadok osobe s cieľom zbaviť sa *lege artis* účinkov určitého zákona (v tomto prípade zákona o cirkevnej dani).

Zaujímavé je však to, že Nemecká biskupská konferencia (Katolíckej cirkvi) vydala ohľadne tohto problému, a to až po vydaní motu proprio *Omnium in mentem*, dekrét³¹, schválený Svätou Stolicou, podľa ktorého vyhlásenie o vystúpení z Cirkvi je „verejným aktom vedomého a dobrovoľného dištancovania sa od Cirkvi a je ťažkých previnením voči cirkevnému spoločensťu³² a voči povinnosti prispievať finančne na potreby Cirkvi“. V dôsledku toho ustanovuje tento Dekrét následky pre osoby, ktoré takto „vystúpili z Cirkvi“ (Kirchenaustritt). Patrí medzi ne:

- a) zákaz prístupu k sviatostiam zmierenia, Eucharistie, birmovania a pomazania chorých (okrem prípadu nebezpečenstva smrti),³³

³⁰ Cirkevná daň (Kirchensteuer) sa vyberá na základe Ústavy (čl. 140) a zákona z 23. mája 1949. Toto oprávnenie zákon poskytuje cirkvám, ktoré majú status verejnoprávnych korporácií. Z hľadiska Katolíckej cirkvi je opodstatnenie výberu cirkevnej dane možné podporiť kánonom 222, § 1 CIC 1983, ktorý znie: „Veriaci majú povinnosť prispievať na potreby Cirkvi, aby mala to, čo je potrebné na božský kult, na diela apoštolátu a dobročinnnej lásky, ako aj na slušné materiálne zabezpečenie služobníkov“. Nejde však o dávku dobrovoľnú, ale nútenú, lebo je súčasťou systému verejných daní v SRN. Cf. LOSKAND, W.: Cirkevní majetek ve Spolkové republice Německo. In: *Revue církevního práva*. Roč. 2 (1995), č. 2, s. 103.

³¹ Allgemeines Dekret der Deutschen Bischofskonferenz zum Kirchenaustritt (20. 9. 2012). Dostupné na: http://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/presse/2012-145a-Allgemeines-Dekret-Kirchenaustritt_Dekret.pdf.

³² Podľa kánonu 209 CIC 1983 sú veriaci zaviazaní aj svojím spôsobom konania vždy zachovávať spoločensť s Cirkvou.

³³ Sviatosť manželstva môže vystúpený katolík v SRN prijať len s dovoľením miestneho ordinára a musí dať záruky, ktoré vyžaduje kánon 1125, 1° CIC 1983. Tým sa v podstate situácia v SRN „vrátila“ do stavu pred vydaním *Omnium in mentem*, pretože záruky podľa kánonu 1125, 1° CIC sa vyžadovali len v prípade, ak uzavíral manželstvo katolík s pokrsteným nekatolíkom, ktorý formálnym spôsobom neodpadol od cirkvi. Keďže v súčasnosti už kánon 1125 spojenie „a formálnym spôsobom od nej neodpadla“ neobsahuje, takéto dovoľenie musí byť dané vždy, ak katolík uzaviera manželstvo s nekatolíkom. O tom však Dekrét Nemeckej biskupskej konferencie nehovorí a preto sa má (pravdepodobne) vzťahovať na akékoľvek manželstvo, ktoré uzaviera katolík – občan SRN, ktorý vystúpil z Cirkvi, pretože nechce platiť cirkevnú daň.

- b) nemožnosť zastávať cirkevný úrad a funkciu v Cirkvi,
- c) nemožnosť byť členom farských a diecéznych Rád (pastoračných a ekonomických),
- d) strata volebného práva v Cirkvi,
- e) nemožnosť byť členom verejných cirkevných združení.

Nemecká biskupská konferencia, ako sa javí z textu Dekréту, považuje odpor k plateniu cirkevnej dane za vážne porušenie cirkevných zákonov (kán. 209 a kán. 222, § 1 CIC) a preto ustanovila jeho vyššie uvedené následky, z ktorých dva, uvedené pod bodmi a) a b) patria aj medzi účinky trestu exkomunikácie.³⁴

Sviatosť manželstva podľa tohto Dekrétu môže katolík v SRN, ktorý bol „vyradený zo zoznamu členov Katolíckej cirkvi“ prijať len s dovoľením miestneho ordinára a musí dať záruky, ktoré vyžaduje kánon 1125, 1° CIC 1983.³⁵ Tým sa v podstate situácia v SRN „vrátila“ do stavu pred vydaním motu proprio *Omnium in mentem*, pretože záruky podľa kánonu 1125 bod 1 CIC sa vyžadovali len v prípade, ak uzaviera manželstvo katolík, ktorý formálnym spôsobom neodpadol od cirkvi, s pokrsteným nekatolíkom. Keďže v súčasnosti už kánon 1125 spojenie „a formálnym spôsobom stránka od Cirkvi neodpadla“ neobsahuje, takéto dovoľenie musí byť podľa platného univerzálneho kánonického práva dané vždy (v zmysle zásady *semel catholicus, semper catholicus*), ak katolík uzaviera manželstvo, ale (čo je dôležité) len s nekatolíkom. O tom však Dekrét Nemeckej biskupskej konferencie nehovorí a preto sa má (pravdepodobne) povinnosť uložená kánonom 1125, 1° vzťahovať na akékoľvek manželstvo, ktoré uzaviera katolík – občan SRN, ktorý vystúpil z Cirkvi (bol vyradený zo zoznamu členov Katolíckej cirkvi), pretože nechce platiť cirkevnú daň.

Na druhej strane čisto vnútorne rozhodnutie opustiť Katolícku cirkev nenapĺňa skutkové predpoklady aktu formálneho odpadu od Katolíckej cirkvi, pretože úkon vôle, ktorý nebol prejavovaný navonok, nemá kánonickoprávne účinky.³⁶ Kánon 124 CIC 1983 totiž vyžaduje pre platnosť právneho úkonu to, aby ho urobila spôsobilá osoba a aby obsahoval to, čo tvorí

³⁴ Kán. 1331, § 1 CIC 1983.

³⁵ Kán. 1125, 1°: „Takéto dovoľenie (i.e. na uzavretie manželstva katolíka s nekatolíkom) môže udeliť miestny ordinár, ak existuje oprávnený a rozumný dôvod; nemá ho udeliť, ak nie sú splnené tieto podmienky: 1. katolícka stránka má vyhlásiť, že je pripravená odstrániť nebezpečenstvá odpadnutia od viery a má dať úprimný prísľub, že urobí všetko, čo je v jej silách, aby všetky deti boli pokrstené a vychované v Katolíckej cirkvi“.

³⁶ ZVOLENSKÝ, S.: op. cit. 29, s. 11.

podstatu samého úkonu, ako aj formality a požiadavky, ktoré právo určuje pre platnosť úkonu.

Aby rozhodnutie opustiť Katolícku cirkev bolo brané ako výsledok skutočného vnútorného presvedčenia, musí byť urobené z vlastného rozhodnutia. Za také sa nepovažuje rozhodnutie, ktoré je následkom nesprávnej výchovy.³⁷

5 PRIJATIE ROZHODNUTIA O OPUSTENÍ KATOLÍCKEJ CIRKVI KOMPETENTNOU CIRKEVNOU AUTORITOU

List Rady priniesol do problematiky nówum v podobe požiadavky na úplnosť formálneho úkonu odpadnutia od Cirkvi, ktorým je jeho prijatie kompetentnou cirkevnou autoritou. Z povahy tejto veci vyplýva, že uvedená požiadavka Listu smeruje len *pro futuro* a preto pôsobí *ex nunc*.³⁸ Súčasne týmto spôsobom modifikuje právny úkon odpadnutia od Cirkvi formálnym úkonom z jednostranného na dvojstranný. Je otázne, či tým zanikla možnosť považovať za platný implicitný úkon formálneho odpadnutia od Cirkvi, i.e. situáciu, ak sa katolík stane členom takého náboženského spoločenstva, ktorého učenie je v rozpore s učením Katolíckej cirkvi a verejne toto svoje rozhodnutie manifestuje zmenami svojho spôsobu života.³⁹ List Rady totiž túto možnosť výslovne nespomína, naopak, vyžaduje, aby vyhlásenie o odpadnutí od Katolíckej cirkvi bolo urobené pred kompetentnou autoritou v písomnej podobe.⁴⁰ Napríklad Instrukce ohľadne postupu v prípadoch žiadostí o vystoupení z cirkve, ktorú vydal brnenský diecézny biskup v roku 2013⁴¹ uvádza (čl. 13), že „v prípade, ak sa žiadateľ odmieta stretnúť s dekanom alebo ním povereným kňazom, tento ho upozorní, že bez vonkajšieho a vie-

³⁷ Ibid.

³⁸ NĚMEC, D.: op. cit. 17, s. 248.

³⁹ KARAMBAI, S.: *Ministers and Ministries in the Local Church: A Comprehensive Guide to Ecclesiastical Norms*. Bombay : Bombay Saint Paul Society, 2005, s. 247.

⁴⁰ Niektorí autori tvrdia, že implicitný úkon, z ktorého je nepochybne zrejмый úmysel opustiť Katolícku cirkev, spočívajúci v aktívnom členstve v proticirkevných náboženských a ideologických spoločenstvách treba považovať za platný úkon v tomto smere. Ján Duda a Damián Němec v citovaných článkoch, odvolávajú sa na ďalších autorov. Cf. PETERS, E.: *The Formal Act of Defection from Catholic Church*; dostupné na: http://www.canonlaw.info/canonlaw_discus.htm; a takisto KARAMBAI, S.: op. cit. 39, s. 247.

⁴¹ Bola vydaná pod číslom č. j.: Ep/0996/13 a je dostupná na: http://www.biskupstvi.cz/storage/dokumenty/Instrukce_VystupZCirkve.pdf.

rohodného prehlásenia pred cirkevnou autoritou jeho žiadosť nemá opodstatnenie a nemôže byť preto prijatá“.

Zákonodarca poskytuje možnosť, aby partikulárne právo upravilo, ktorá autorita prijme vyhlásenie o odpadnutí od Cirkvi, a ktoré bude spojené s istou podobou intervencie tejto autority, smerujúcej najprv k prípadnému „späťvzatiu“ vyhlásenia, prípadne k objasneniu toho, či osoba skutočne prejavuje vôľu, zodpovedajúcu predpokladom, vyžadovaných Listom a nakoniec oboznámenie osoby s morálnymi, pastoračnými a kánonickoprávnymi dôsledkami tohto úkonu.⁴² Pokiaľ cirkevná autorita zistí, že osoba prejavila úmysel odpadnúť od Cirkvi a úkon spĺňa materiálne a formálne predpoklady, zabezpečí, aby do knihy pokrstených (kán. 535, § 2 CIC 1983) bola urobená poznámka s explicitnou formuláciou, že nastala *defectio ab Ecclesia catholica actu formalis*.⁴³

ZÁVER

Úkon formálneho odpadnutia od Katolíckej cirkvi po zmenách uskutočnených pápežom Benediktom XVI. v roku 2009 prostredníctvom motu proprio *Omnium in mentem* stratil opodstatnenie v situáciách, ktoré dovtedy kánonické právo upravovalo. Katolík, ktorý do vydania *Omnium in mentem* tento úkon uskutočnil, nebol viazaný formou uzavierania manželstva, predpísanou pre pokrstených katolíkov. Pri zmene v roku 1983 sa vychádzalo z toho, že kánonické právo nebude sankcionovať manželstvo „odpadnutého“ katolíka neplatnosťou pre nedostatok vo forme jeho uzavretia. Jeho zrušenie v roku 2009 bolo zase vysvetľované tak, že včlenenie úkonu „formálneho odpadnutia od Katolíckej cirkvi“ do matérie formy uzavretia manželstva skôr vytváralo pastoračné problémy v prípadoch, ak sa „odpadnutému“ katolíkovi rozpadlo manželstvo, potom chcel uzavrieť nové manželstvo, bránila mu v tom však prekážka platného manželstva.⁴⁴ Zákonodarca však už menej pri zrušení v roku 2009 zohľadnil význam manželského súhlasu, ktorý môže byť skutočný a opravdivý a to, že forma uzavretia manželstva je predsa len

⁴² Cf. NĚMEC, D.: op. cit. 17, s. 247.

⁴³ Cf. List Pápežskej rady pre výklad textov zákonov o formálnom odpade od Katolíckej cirkvi a čl. 17 Instrukcie o ohľadné postupu v prípadoch žiadostí o vystúpení z cirkve brnenského diecézneho biskupa z roku 2013. Článok 15 tejto Instrukcie splnomocňuje miestneho ordinára, aby v takomto prípade prikázal zapísať do matriky pokrstených aj upadnutie do trestu exkomunikácie.

⁴⁴ Kán. 1085, § 1 CIC 1983 a kán. 802 CCEO.

normou čisto cirkevného práva. Normy o zachovaní kánonickej formy uzavretia manželstva môžu byť navyše dišpenzované, ako v prípade manželstva katolíka s nepokrsteným, ktorý odmieta „sobáš v kostole“, alebo manželstva s pokrsteným nekatolíkom, ktorému veľmi záleží na zachovaní jemu vlastnej formy uzavretia manželstva. Udelenie dišpenzu v takýchto prípadoch odvráti neplatnosť manželstva z hľadiska kánonického práva.

Ako je uvedené v závere Listu Rady, „ostáva však jasné, že sviatostné puto príslušnosti k Telu Kristovmu, ktorým je cirkev, dané charakterom krstu, je trvalým ontologickým putom, ktoré nezaniká z dôvodu žiadneho úkonu či skutku odpadu“. Tento záver reflektuje doktrínu Katolíckej cirkvi, zachytenú v Katechizme Katolíckej cirkvi (bod 1272): „Krst vtláča kresťanovi nezmazateľný duchovný znak (charakter), ktorý znamená, že patrí Kristovi. Nijaký hriech nemôže tento znak zotrieť, hoci hriech zabraňuje krstu prinášať ovocie spásy“.

Bibliografia:

1. *Codex iuris canonici – Kódex kánonického práva*. Latinsko-slovenské vydanie. Trnava : Spolok svätého Vojtecha pre KBS, 1996.
2. *Codex canonum ecclesiarum orientalium – Kódex kánonov východných cirkví*. Oficiálny slovenský preklad dostupný na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/kodex-kanonickeho-prava/c/cceo>.
3. List predsedom biskupských konferencií o formálnom odpadnutí od Katolíckej cirkvi. (Pápežská Rada pre výklad textov zákonov, 13. 3. 2006).
4. Dohoda o uznávaní krstu medzi Katolíckou cirkvou na Slovensku a Evanjelickou cirkvou a. v. v Slovenskej republike (2001).
5. Lateránske dohody (1929).
6. *Dignitatis humanae*, deklarácia Druhého vatikánskeho koncilu o náboženskej slobode.
7. *Instrukce ohledně postupu v případech žádostí o vystoupení z církve* (Brněnská diecéza, 2013). Dostupné na: http://www.biskupstvi.cz/storage/dokumenty/Instrukce_VystupZCirkve.pdf.
8. HRDINA, A.: *Kánonické právo*. Praha : Eurolex Bohemia, 2002.
9. DUDA, J.: *Pokus o katolícku cirkevnoprávnu manželskú kazuistiku*. Spišské Podhradie : Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2001.

10. DVOŘÁK, J.: Nový *Codex iuris canonici*. In: *Časopis katolíckého duchovenstva*. Roč. 58 (1917), č. 8, s. 797 – 805.
11. NĚMEC, D.: Vznik, chápaní a pozdější upřesnění právního institutu „formálního odpadu od katolícké církve“ a jeho dopad na platnost manželství. In: *Revue církevního práva*. Roč. 16 (2010), č. 3, s. 239 – 254.
12. FUNCZIK, E.: *Katolícke manželské právo*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1944.
13. PEJŠKA, J.: *Církevní právo I. Ústavní právo církevní*. Obořiště : Nákladem vlastním, 1932.
14. PETERS, E.: *The Formal Act of Defection form Catholic Church*. Dostupné na: http://www.canonlaw.info/canonlaw_discus.htm.
15. KARAMBAI, S.: *Ministers and Ministries in the Local Church: A Comprehensive Guide to Ecclesiastical Norms*. Bombay : Bombay Saint Paul Society, 2005.
16. ZVOLENSKÝ, S.: Formálne odpadnutie od Katolíckej cirkvi. In: *Tribunál*. Roč. 3 (2004), č. 1.

DIES IURIS TYRNAVIENSES

Trnavské právnické dni

NOVÁ EURÓPA – VÝZVY A OČAKÁVANIA
NEW EUROPE – CHALLENGES
AND EXPECTATIONS

PERSONÁLNA PÔSOBNOSŤ RÍMSKEHO
A KÁNONICKÉHO PRÁVA A JEJ PRESAHY

THE PERSONAL SCOPE OF ROMAN
AND CANON LAW AND ITS OVERLAPS

Zodpovedný redaktor: PhDr. Erich Rabel

Sadzba: Tomáš Lisý, info@toMY.graphics

Prvé vydanie

Vydalo vydavateľstvo Wolters Kluwer s. r. o.

Mlynské nivy 48, 821 09 Bratislava

e-mail: office@wolterskluwer.sk

internet: www.wolterskluwer.sk

v roku 2016.

ISBN 978-80-8168-561-3 (online – pdf)

ISBN 978-80-8168-562-0 (CD-ROM)